

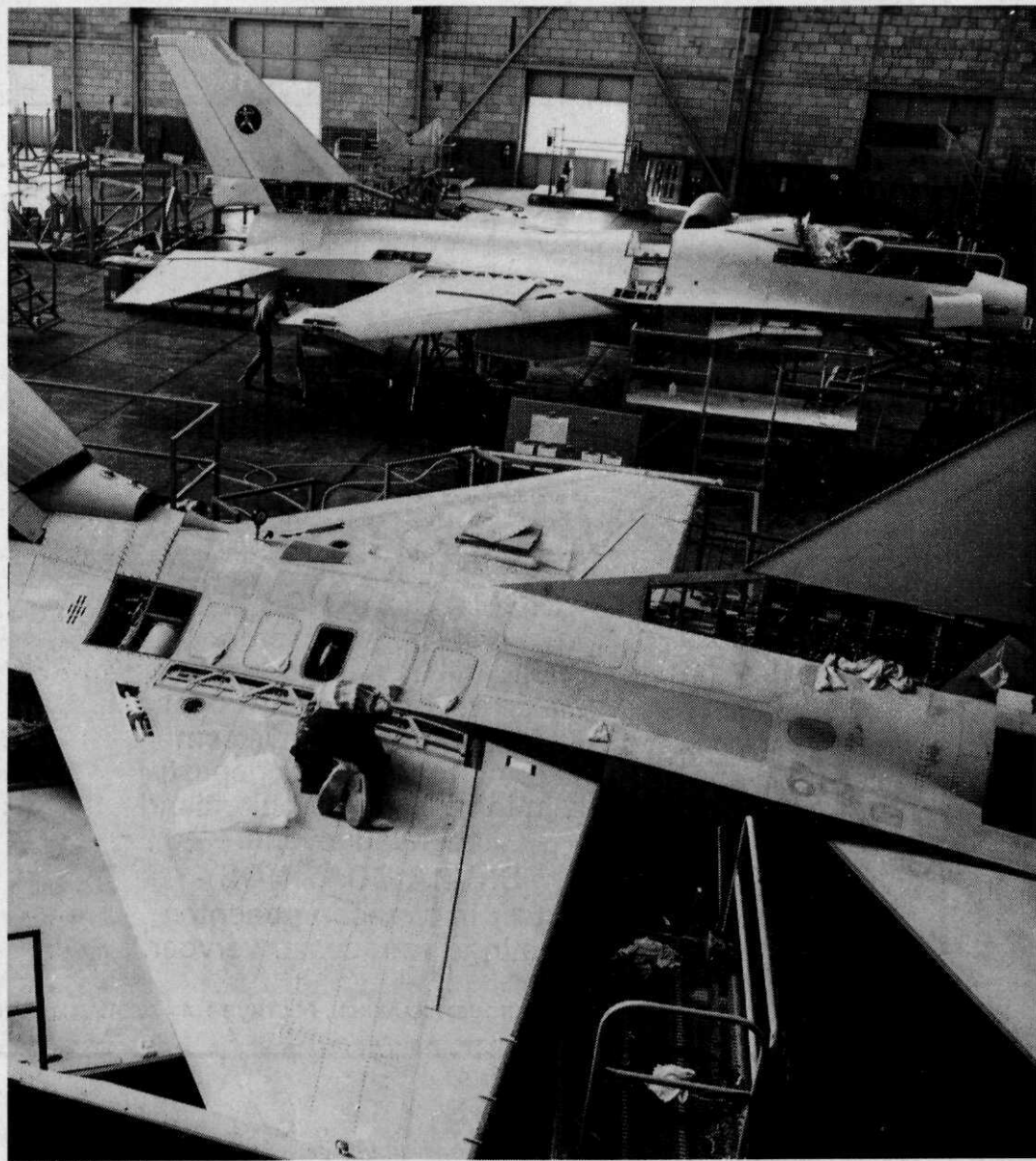
II

KON. MIL.ACADEMIE
BIBLIOTHEEK
Postbus 90.154
4800 RG. BREDA

militaire spectator

WAARIN OPGENOMEN
DE OFFICIËLE
MEDEDELINGEN VAN
DE KONINKLIJKE
LANDMACHT EN DE
KONINKLIJKE
LUCHTMACHT

Twee F-16's voor
de Koninklijke
luchtmacht in
aanbouw bij
Fokker-Schiphol

militaire spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap

HOOFDREDACTEUR:

W. Walthuis
brigade-generaal der infanterie b.d.

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

H. A. Baaij
commodore van de Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

P. Huysman
majoor der infanterie

ir. G. M. van der Laan
kolonel van de technische staf

W. C. Louwerse
luitenant-kolonel van de Koninklijke luchtmacht

drs. J. W. M. Schulten
majoor van de verbindingdienst

CORRESPONDENTIE:

Grote Marktstraat 40, 2511 BJ
Den Haag. Tel. (070) 72 13 68

ABONNEMENTEN:

f 25,—, buitenland f 30,— per jaar, losse nummers f 2,50

ADVERTENTIES:

Postbus 139, 2170 AC Sassenheim. Tel. (02522) 1 06 46

Contractprijzen op aanvraag

NADRUK VERBODEN

102 Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

103 De koekoeksjongen en de broze vrede

105 Met God voor Koning en Vaderland — Militair en militarisme in het Duitse keizerrijk, door prof. dr. H. W. von der Dunk, hoogleraar in de geschiedenis van de 20e eeuw aan de RU Utrecht

116 De Gouden Hoorn onder geallieerd beheer (1918-1923), door H. Toorenvliet, publicist

123 De inlichtingen- en veiligheidsdiensten van Israël, door Th. G. Woltjer, sergeant-majoor instructeur

133 Mensenroof, moderne ideologie en oud mediterrane zee, door J. R. Evenhuis, journalist

142 Boeken

OFFICIELE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT - KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Uit de landmacht- en luchtmachtorders

LaO 78021 (51.2/117). Groot verlof en klein verlof in afwachting van groot verlof voor dienstplichtigen van de Koninklijke landmacht.

LaO 54065 (55.18/2) / LuO 54065 (55.18/2). Regeling gastengeld (herdruk, december 1978).

LaO 54185 (57/6). Bemiddeling bij procedure en vergoeding van proceskosten i.v.m. een verklaring van vermoedelijk overlijden van een vermiste militair (herdruk, januari 1979).

LaO 58010 (55.5/34) / LuO 58513 (55.5/34). Röntgenologisch borstonderzoek (herdruk, januari 1979).

LaO 70023 (55.5/74) / LuO 70515 (55.5/71). Toepassing Ziekenfondswet (militairen) (herdruk, december 1978).

LaO 78022 (51.2/112b) / LuO 78520 (51.2/86b). Tweede wijziging districtsbeschikking 1977.

LaO 78023 (91.1/34). Vaandel regiment geneeskundige troepen.

LuO 78521 (23.1/90). Instelling organisatie-eenheden binnen de luchtmachtstaf.

LuO 78522 (23.1/91). Instelling organisatie-eenheden binnen de directie materieel KLu.

Lamed 040-78 (53/64). Beoordelen van officieren die een dubbelfunctie vervullen.

Lamed 038-70 (55.5/73) / Lumed 529-70 (55.5/70). Regeling uitkering vliegongeval (herdruk, december 1978).

Lamed 041-78 (78/451). Urgentieopleiding officieren voor speciale diensten.

Lamed 042-78 (78/452). Urgentieopleiding tot hoger onderofficier.

Mededelingen van het Commando Verbindingen Koninklijke landmacht

VS 11-1/2 (Elektronische oorlogvoering (troepenuitgave)). Dit voorschrift beschrijft de verschillende aspecten van de elektronische oorlogvoering (eov) met speciale aandacht voor de defensieve maatregelen. Het is bestemd voor de gebruikers/bedienaars van de elektronische apparatuur bij de Koninklijke landmacht. (Hiermee vervalt VR 11-1.)

VS 11-3 (Verbindingsinstructies Q- en Z-codegroepen, 4e druk). Dit voorschrift geeft een overzicht van de (bij de Koninklijke landmacht) gebruikte Q- en Z-codegroepen. Het voorschrift is bestemd voor (radio)telegrafisten en (radio)telexisten.

Mededelingen van het Commando Opleidingen Koninklijke landmacht

7e opgave van wijzigingen op VS 9-514 (Pistoolmitrailleur 9 mm UZI, M 61). Dit nieuwe deel V is de noodzakelijke aanvulling i.v.m. de invoering van de YPR765 en vormt de 7e opgave van wijzigingen op dit voorschrift.

VS 11-23 (Tactische codes en waarmerken, 2e druk). Een juist gebruik van tactische codes en waarmerkingsystemen draagt bij tot een goede verbindingsveiligheid. De 2e druk van VS 11-23 behandelt de nieuwe tactische code- en waarmerkingsystemen. Alleen door regelmatig gebruik van de systemen wordt de vereiste vaardigheid verkregen, nodig om onder gevechtsumstandigheden een snelle en veilige berichtenwisseling te verzekeren. (Hiermee vervalt VS 11-23, 1e druk.)

VS 11-25 (Radiotelefonietelexprocedures, 1e druk.) Dit voorschrift behandelt de procedures voor het verzenden van berichten over radiotelefonietelexverbindingen bij de Koninklijke landmacht. Het is bestemd voor de bedienaars van radiotelefonietelexapparatuur. (Hiermee vervalt VR 11-25, 2e druk.)

VS 11-12 (Grondslagen verbindingen, 1e druk, 2e wijziging). De wijziging behelst de aanvulling met een hoofdstuk betreffende het „Automatisch telegrafiesysteem” (ATS) en een bijlage inzake de „Elektromagnetische puls” (EMP).

De aandacht wordt erop gevestigd, dat officieren, die maandelijks van Rijksweg de „Militaire Spectator” ontvangen, bij wijziging van hun adres, dit dienen bekend te maken aan de administratie van de eenheid waarbij zij in onderhoud zijn.

De koekoeksjongen en de broze vrede

MS Het is ten enenmale onverenigbaar met de soevereiniteit van de staat wanneer de overheid zich moet laten aanleunen dat zij haar gezag niet zal kunnen uitoefenen doordat niet alle op het grondgebied van die staat aanwezige gewapende organisaties aan haar zeggenschap zijn onderworpen. Om soeverein te kunnen zijn moet de overheid beschikken over *het monopolie van de zwaardmacht*. De staat waarin dat ontbreekt, bestaat in feite slechts in theorie.

Die situatie doet zich reeds vele jaren voor in het Midden-Oosten, waar verschillende regeringen zich voortdurend zien geconfronteerd met het bestaan van sterke strijdgroepen, voorzien van een overvloed aan wapens en munitie, die niet alleen elkaar op leven en dood bestrijden maar al evenzeer erop uit zijn de zittende regering uit het zadel te wippen. Een belangrijke, zo niet de voornaamste, reden voor dat laatste ligt wel hierin dat op grond van de ter plaatse geldende zeden en gewoonten de Arabier die dakloos is niet meetelt, geen stem heeft, niemand is. Bijgevolg is geen van de regeringen in die regio genegen op het éígen territorium de oplossing aan te bieden voor de thuisloze Palestijnen. En de welhaast logische consequentie daarvan is dat die een voorkeur aan de dag leggen voor het grondgebied van de zwakkere: in het Midden-Oosten betekende dat in het laatste decennium dat er herhaaldelijk pogingen werden ondernomen tot het „kraken” van de behuizing van de minst stabiele staten, te weten Jordanië en Libanon. Die kraakacties plachten vol sympathie te worden gesteund door de buurlanden, die soms zelfs zonder veel scrupules metterdaad ingrepen. Zo dreigde Irak in 1970 ten gunste van de Palestijnen te zullen interveniëren in Jordanië, waar Hoesseins troon uiteindelijk slechts kon blijven staan doordat de PLO van Arafat en het Volksfront van Habbasj elkaar ook onderling het licht in de ogen niet gunden. En Syrië ging zelfs nog verder: in de Zwarte-Septembermaand van dat zelfde jaar, toen de burgeroorlog in Jordanië ongeveer 3500 doden en meer dan

10.000 gewonden kostte, overschreden twee Syrische pantserbrigades de Jordaanse grens en raakten daar slaags met Hoesseins leger in een poging de Palestijnen definitief „onder dak te brengen in het huis van Syrië's buurman”. Toen die vlieger niet opging, was het ook niet verwonderlijk dat de overige Arabische staten zeer veel prijs bleken te stellen op het doen bestendigen van de status quo in Jordanië, zelfs al had hun mislukte greep naar de macht de Palestijnse organisaties niets meer opgeleverd dan de liquidatie van een belangrijk gedeelte van hun effectieven. De in het najaar van 1970 op aandringen van de Arabische wereld in Caïro en Amman gesloten overeenkomsten waren evenwel onmiskenbaar tweeslachtig in die zin dat zij uitgingen van zowel de Jordaanse soevereiniteit als het bestaan in dat land van een „tweede macht”. Voor de nieuwe regering van premier Tal was dat dan ook voldoende reden voor het verwerpen van beide akkoorden in het daarop volgende jaar. Sindsdien is de breuk tussen koning Hoessein en de dakloze Palestijnen nog altijd niet geheeld. En dus hangt als een zwaard van Damocles nog steeds boven het Jordaanse nest de dreigende schaduw van het koekoeksjong.

Uit dat gezichtspunt bezien is het daarom niet zo moeilijk te begrijpen dat Hoessein in 1976 haastig heenstapte over zijn gerechtvaardigde rancune vanwege het Syrische militaire ruggesteuntje aan de Palestijnse kraakpoging in Amman, om daarna als eerste de Syrische interventie in de Libanese burgerstrijd te verdedigen tegenover de ongezouten kritiek die Assads ingrijpen in Libanon had losgemaakt in de andere Arabische hoofdsteden. Immers, voor Jordanië mocht het wel als geruststellend gelden dat nu wellicht het nest in de Republiek van het Witte Gebergte – Libanon – zou ten prooi vallen aan de Palestijnse koekoek, welwillend gesteund door de hoofdzakelijk door Syrië gefourneerde Arab Deterrence Force. Aanvankelijk zag het daarnaar niet uit: de door de conservatieve christenen te hulp geroepen Syriërs bestreden de

progressieve Palestijnen en versterkten zo de positie van het rechtse christelijke Libanese Front.

Maar geleidelijk werd steeds meer bewaarheid wat het Syrische Baath-regime verklaarde toen zijn troepen in het buurland binnenrukten, namelijk dat zij niet slechts een einde aan de burgeroorlog wilden maken maar ook de Palestijnen zouden „beschermen”. Het gevolg was dat de Syriërs in toenemende mate passief bleven bij Palestijnse activiteiten die zich als het ware vlak onder hun neuzen afspeelden: het koekoeksjong kon zich weer gaan roeren. Dat lokte, zoals bekend, in maart 1978 een grootscheepse Israëliëse interventie in Zuid-Libanon uit. Hoewel de rechtstreekse aanleiding daartoe werd gevormd door de bloedige actie van de Palestijnse terroristen op de hoofdweg van Haifa naar Tel Aviv, stond ontegenzeggelijk op de achtergrond het Israëliëse streven te hulp te komen aan de christelijke Falangisten in het gebied waar de Israëliërs met hun „good fence policy” al tijdens de burgeroorlog voor wapens en trainingsfaciliteiten hadden gezorgd. Dat informele bondgenootschap met de rechtse militia's dwarsboomde de Syrische plannen, die meer waren gericht op het stabiliseren van de verhoudingen in heel Libanon omdat Syrië het meeste belang had en heeft bij een gecentraliseerde staat waarin de regering een doelmatige controle zou kunnen uitoefenen en kan verhinderen dat een Israëliësch ingrijpen op een ongelegen ogenblik ook Syrië in een nieuw conflict zou betrekken.

In die verwarde situatie besloten de Verenigde Naties een troepenmacht in dat zuidelijke grensgebied te stationeren die de aanwezigheid van de Israëliërs aldaar overbodig zou maken, vrede en veiligheid zou herstellen en de wettige Libanese regering zou helpen haar gezag metterdaad weer over dat gebied te gaan uitoefenen. Die troepenmacht – UNIFIL – heeft de beide eerste doeleinden inmiddels verwezenlijkt: de Israëliëse troepen hebben zich uit het gebied tussen de Libanees-Israëliëse grens en de rivier al-Litani teruggetrokken, zij het in een bedenkelijk laag tempo, en de beloofde vrede en veiligheid voor de bevolking lijkt teruggebracht... al heeft het er af en toe meer weg van een artillerie-schietkamp, wanneer de Israëliërs de Palestijnse acties met hun beschietingen vergelden. De naar hun dorpen en huizen teruggekeerde vluchtelingen van weleer hebben echter dank zij de aanwezigheid van UNIFIL hun normale leven kunnen hervatten.

Maar van vrede in de ware zin van het woord is nog geen sprake: de voor hun vertrek door de

Israëliërs nog ruim van wapens voorziene rechtschristelijke militia's hebben nog steeds de tactisch belangrijke posities in de grensstreek in handen, en UNIFIL zal die onder controle moeten zien te krijgen. Daar klampen zich de militia's echter vast aan het Libanese nest om te beletten dat het koekoeksjong de eigen kinderen van zijn voedster-ouders over de rand van het „gekraakte” nest zal werken. Het ligt wel voor de hand dat de taak van UNIFIL onder die omstandigheden voor de totaliteit van de Libanese staat van vitaal belang moet worden geacht; het zal echter evenzeer duidelijk zijn dat het allerm minst als een sinecure kan worden beschouwd: de betrokken partijen hebben tot dusverre weinig grond gegeven aan de veronderstelling dat zij rijp zouden zijn voor een minnelijke schikking, integendeel. De secretaris van de Verenigde Naties sprak dan ook een waar woord toen hij, geïnterviewd naar aanleiding van de komende uitzending van 44 Pantserinfanteriebataljon naar het UNIFIL-gebied, opmerkte dat „de blauwe helm geen garantie is dat de VN-militair wordt gerespecteerd”.

Het is niet de bedoeling hier nu nader in te gaan op de vaak onverkwikkelijke meningsverschillen en discussies naar aanleiding van het besluit van de Nederlandse overheid een eenheid van de Koninklijke landmacht beschikbaar te stellen voor deze *peace keeping forces*. De argumenten pro en contra zijn langzamerhand genoegzaam bekend geworden en de van regeringswege genomen beslissing wijkt in het geheel niet af van wat ook onder het vorige kabinet in voorkomend geval zou zijn besloten: immers, ook de Defensienota 1974 vermeldde als een der subdoelstellingen van de Nederlandse defensieorganisatie: „Het leveren van een bijdrage aan vredesoperaties in het kader van de Verenigde Naties”, en een eerlijke interpretatie van het aan die nota meegegeven motto „Om de veiligheid van het bestaan” zal nooit kunnen luiden dat daarmee alleen ons éígen bestaan werd bedoeld!

Rest ons derhalve slechts het Nederlandse contingent in UNIFIL een goede taakvervulling toe te wensen die bevestigt wat zo graag op ándere momenten – en dan lang niet altijd met positieve bedoelingen – wordt geciteerd uit de mond van internationale militaire commandanten: „...„die Nederlanders doen het toch maar uitstekend!”

Daarmee zouden, dat lijkt geen twijfel, zowel de voedster-ouders als de eigen én de koekoeksjongen zijn gebaat, en de broze vrede ten zeerste gediend.

Met God voor Koning en Vaderland

Militair en militarisme in het Duitse keizerrijk

prof. dr. H. W. von der Dunk

hoogleraar in de geschiedenis van de 20e eeuw aan de RU Utrecht

Er zijn weinig voorbeelden in de moderne geschiedenis, waar soldatendom, krijgskunst en krijgskunde zo hoog in aanzien stonden als ten tijde van het Duitse keizerrijk. Een begrip als militarisme is vermoedelijk in onze eeuw met geen enkel land zo snel in verband gebracht, waarbij dan niet uitsluitend aan de periode 1871-1918 wordt gedacht maar evenzeer aan het tijdperk dat volgde. Dat geldt zeker voor buurman Nederland, waar de herinneringen aan het Hitlerrijk en de bezetting nog doorschroeien. Helmen behoorden bij Duitsland zoals heilige koeien bij India of luizen bij een oriëntaalse bedelaar.

Ofschoon met de ondergang van het nazirijk een radicaal einde aan de Duitse dreiging kwam, bleven de historische reminiscenties ook daarna nog zeer levend en speelden mee ten aanzien van het naoorlogse gespleten Duitsland.

Wie vóór 1939 het land doorreisde, kon de nodige standbeelden van geuniformeerde grootheden uit zijn historie tegenkomen. Al is het een feit dat men overall, ook in het traditioneel anti-militaristische Nederland, in de vorige eeuw martiale helden he-

melwaarts liet rijzen: het was de eeuw der standbeelden.

Anders dan in Nederland, België, Engeland of Frankrijk lieten zich echter ook de politici tot 1914 doorgaans in soldatenkledij afbeelden; Bismarck in zijn bekende witte kurassiersuniform als een gelaarsde reuzenkater voorop. Soldatenliederen namen in elke gezangbundel een ruime plaats in. In de schoolboekjes voor geschiedenis stonden de namen van de heersers, veldheren en veldslagen vet gedrukt. En wat vet gedrukt staat is belangrijk. Geschiedenis ontstaat uiteindelijk in de zetterij. Studentencorpora waren op sterk militaire leest geschoeid. Zelfs in kinderliedjes kan men de verheerlijking van het soldatenleven vinden. Grootmoeders zongen voor drie- en vierjarigen met bibberstem „Wer will unter die Soldaten, der muß haben ein Gewehr” alsof zij lid waren van de Koninklijk-Pruisische commissie voor bewapeningsinspectie. Ook als men bij dit alles bedenkt — en men móét het natuurlijk bedenken — dat in de 19e eeuw het nationale verleden overall in de feestverlichting werd gezet, spant Duitsland de kroon. De luitenant gold als mannelijk ideaal, zoals in Engeland de in Eton en Oxford gefokte gentleman. De burger probeerde zijn gedrag te imiteren. Militaire normen en vormen werden overgenomen door industriëlen, bankiers, professoren, artsen, om van ambtenaren, schoolmeesters en mannen achter het loket te zwijgen. De luitnantsfiguur met zijn branie, zijn arrogante „Schnoddrigkeit”, was tevens de dankbaarste figuur voor wie de decadentiesymptomen van het Rijk aan de kaak wilde stellen; een goudmijn voor satirische en kritische publicisten. Die luitenant vond zich zelf dan, op ware grootte afgebeeld, terug in de figuur van de Keizer, die zo graag de vlotvlerkerige kazernetoon aansloeg. Uit zijn befaamde marginalia zou men een bloemlezing ervan kunnen samenstellen.

Op 12 oktober jl. werd in de Koninklijke Militaire Academie te Breda, in het kader van de herdenking van het honderdvijftigjarige bestaan van dat instituut, een symposium gehouden over „Het militaire denken in Nederland en Nederlands-Indië”. De teksten van de aldaar gehouden voordrachten zijn uiteraard van belang voor een ruimer publiek dan het relatief geringe aantal aanwezigen dat in eerste aanleg daarvan heeft kunnen kennisnemen. Om die reden verheugt het de redactie zeer dat de inleiders hebben willen instemmen met publikatie in dit tijdschrift. Nevenstaand artikel behelst de tekst van de voordracht die is gehouden door prof. dr. von der Dunk. Zijn verhandeling over de achtergronden van het militarisme in het Duitsland van voor de Eerste Wereldoorlog en de doorwerking daarvan in het Derde Rijk verdient stellig de aandacht van een ieder.

Pruisen: hecht verbond van vorst en adel

Een leger historici (om in stijl te blijven) heeft

zich sedert generaties met de rol van leger en legerleiding beziggehouden.¹ En vanzelf begint alles bij Pruisen. Hoe plausibel ook de opkomst van het oude Pruisische militarisme is, wanneer men de geografische openheid en kwetsbaarheid van de staat bedenkt die door leger en vorstelijk ambtenaren-corps niet alleen werd bijeengehouden maar ook was geschapen, er blijft een onverklaarbare rest, waarbij wij op de zo eigenaardige persoonlijkheden van de Hohenzollernvorsten stuiten. Ook Hannover en Saksen waren ten slotte kwetsbaar en open en toch werden zij geen Pruisen, maar bleven gewoon Hannover en Saksen. Vooral het laatste land leent zich tot een vergelijking. Het was ook luthers, bezat een soortgelijke bodemgesteldheid (zij het in het bezit van zilvermijnen) en de bevolking was arbeidzaam, plichtsgetrouw, „tuchtig”, sober. Maar er ontstond niet dat hechte verbond tussen vorst en adel, die basis van het Pruisische militarisme. Zonder de taaie machtswil en het realisme van de Grote Keurvorst, zonder de excentrieke soldatenmanie van Frederik Wilhelm I en vooral zonder de durf en het geluk van de geniale avonturier Frederik de Grote, die herhaaldelijk door een onwaarschijnlijk toeval uit een hope-loze positie werd gered — niemand wist dat beter dan hij zelf, de meest illusieloze der illusielozen — zou de Pruisische expansie en ergo die behoefte aan het leger niet goed denkbaar zijn.² Meer dan

ooit was dit na Frederiks veroveringen voor koning en adel de basis van staat en existentie geworden. De garantie dat de absolutistisch-feodale orde niet werd aangetast door burgerlijk-emancipatorische begeerten.

De vorst liet de jonkers vrije hand op hun domeinen, waar zij als kleine potentatjes over een horige boerenbevolking heersten en hij verzekerde hen een bestaan in zijn bureaucratie en leger. Bij de geleidelijke verarming van de jonkerstand en de opkomst van de steden werd dit voor hen steeds belangrijker. In ruil daarvoor dienden zij hem onvoorwaardelijk en werden gewillige werktuigen van zijn buitenlandse politiek. De betrouwbaarheid van het leger werd gegarandeerd doordat het officierscorps volledig in handen van de jonkers was terwijl de gewone soldaten uit de boerenjongens, hun horigen, werden gerecruteerd, zodat het geheel een getrouwe afspiegeling van de feodale verhoudingen was. Aangevuld werd het leger met huurlingen die, zoals in de 18e eeuw gebruikelijk, op de meest onbeschaamde wijze van elders werden bijeengedreven. Ronselen betekende meestal ranselen en zelfs voor toenmalige begrippen muntte het Pruisische leger uit door de barbaarse tucht waarmee de gewone soldaat, het kanonnenvlees, bij het vaandel werd gehouden. In Weimar spraken van Frederiks „blauwe slaven” en hoewel in de meeste 18e-eeuwse legers de huurlingen alleen bruikbaar waren, doordat zij de eigen officieren nog erger vreesden dan de vijand, werden er toch nergens regelmatig in de kazernes zoveel ruggen aan flarden geslagen als in dienst van de koning van Pruisen.³

Een schrijnend contrast met de verlichte denkbeelden en de tolerantie, die in Frederiks staat waren weggelegd voor een bovennationale intellectuele elite. Een contrast, dat mogelijk was dank zij een rigoureuze scheiding tussen macht en geest, politiek en cultuur. Zoals bekend een scheiding die door het lutheranisme met zijn leer van de twee rijken, zijn radicale scheiding tussen uiterlijk en innerlijk leven, in de hand was gewerkt. Zolang ideeën ideeën bleven en de burgerij in politicus gehoorzaamde, mocht zij denken en redeneren zoals zij wilde. In feite heeft niemand de gedachte en het woord meer veracht dan Frederik de Grote,

¹ Ik noem hier slechts: G. Graig — *The politics of the Prussian army*. Oxford (1964); H. Delbrück — *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* (herdr.). Berlijn (1962); E. M. Earle (ed.) — *Makers of modern strategy*. Princeton (1952); W. Görlitz — *Der deutsche Generalstab*. Frankfurt (1953); C. H. Hermann — *Deutsche Militärgeschichte*. Frankfurt (1966); E. Kehr — *Der Primat der Innenpolitik* (ed. H.-U. Wehler). Berlijn (1965); E. Kessel — *Moltke*. Stuttgart (1957); H. von Kuhl — *Der deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges*. Berlijn (1920); G. Oestreich — *Soldatenbild, Heeresreform und Heergestaltung im Zeitalter des Absolutismus* (Schicksalsfragen der Gegenwart I). Tübingen (1957); G. Ritter — *Staatskunst und Kriegshandwerk* (3 dln). München (1954/60); G. Ritter — *Der Schlieffenplan, Kritik eines Mythos*. München (1956); H. Rothfels — *Carl von Clausewitz, Politik und Krieg* (1920); P. Schmitthener — *Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte*. Potsdam (1930); R. Stadelmann — *Moltke und der Staat*. Krefeld (1950).

² Uit de literatuur over Frederik de Grote noem ik slechts het oude standaardwerk van R. Koser — *Geschichte Friedrichs des Großen*. Stuttgart (1921). Verder: G. Ritter — *Friedrich der Große*. Heidelberg (1954) (sterk apologetisch); G. P. Gooch — *Frederick the Great*. Londen (1947); R. Augstein — *Preußens Friedrich und die Deutschen*. Frankfurt (1968) (kritisch-ontluisterend). Algemeen: C. Hinrichs — *Preußen als historisches Problem*. Berlijn (1964).

³ In de oudere Duitse geschiedschrijving, die in het teken van de nationale roeping stond en zich voornamelijk op de politiek-staatkundige geschiedenis en de leidende figuren en groepen richtte, zoals Koser (zie ²) en Ritter (zie ²), wordt deze nachtzijde van Frederiks roem consequent genegeerd. Augstein, de ontluisteraar, citeert nu eens ooggetuigen, zoals de Zwitser Bräcker of Johanna Schopenhauer, moeder van de filosoof.

al was hij er tevens verliefd op; maar dat sluit elkaar volstrekt niet uit. Omdat die ruimte van geestelijke vrijheid in gevaar zou kunnen komen zodra er politieke eisen werden geformuleerd, heeft juist de intellectuele elite zelf in Pruisen nog tot in de 19e eeuw elke politieke activiteit als onpassend afgewezen. Ook zij meende bij die toestand wel te varen.⁴

De grote hervormers uit de Napoleontische tijd, een Scharnhorst, Gneisenau, Grollmann, Boyen, hadden uit de oorlogen van Napoleon de les geleerd, dat de dagen van de absolutistische huurlegers voorbij waren. Het leger moest worden genationaliseerd, dat wil zeggen verburgerlijkt. Het was geen toeval, dat alle hervormingspogingen in Pruisen in de 19e eeuw zich op het leger richtten. Even opmerkelijk was ook, dat de grootste hervormers geen Pruisische jonkers waren.⁵

Tijdens de bevrijdingsoorlogen 1813-1815 bleek de kracht van een leger, waarvan de soldaten zich met de zaak van hun staat konden vereenzelvigen, onder het nieuwe parool „Met God voor Koning en Vaderland”. Koning en Vaderland vormden een onverbreekelijke eenheid en dat zou zo blijven.

Tijdens de Restauratie werden deze nationaliseringspogingen echter door de angstige reactie teruggedroefd en de adel slaagde erin zijn monopolie te heroveren. De term „Freiheitskriege” werd in de schoolboekjes op last van Frederik Wilhelm IV vervangen door „Befreiungskriege”, om de liberale hervormingstendens uit die strijdjaren te verdoezelen. In de revolutiedagen van 1848 bleek het leger opnieuw een betrouwbaar werktuig in handen van koning en adel. De liberale ideeën waren nog niet doorgedrongen tot de boerenzoons die de massa van het leger vormden. Bij de tweede grote hervormingspoging in de jaren '60 was daarom het leger opnieuw de inzet. De liberale oppositie begreep dat, zolang dit leger feodaal bleef

georganiseerd en onttrokken aan de volksvertegenwoordiging, geen liberalisering van Pruisen mogelijk was. En koning Wilhelm I en de exponenten van het officierscorps, von Roon en von Manteuffel, begrepen het even goed. Daarom wilde de landdag de *linie*, die uit de boerenjongens onder commando van het adellijke officierscorps bestond, ten behoeve van de *landweeer*, die op stedelijk-burgerlijke leest was geschoeid, inkrimpen. Zó levensgevaarlijk achtte het monarchale kamp deze plannen, dat Roon, Manteuffel en anderen zelfs naar een revolutie verlangden: dan konden zij toeslaan en revanche nemen op dat vervloekte burgergespuis!⁶ Die hoop op een openlijke burgeroorlog en dus op groen licht om te schieten spookte nog later af en toe in jonkerkoppen rond, en zoals bekend speelde zelfs Bismarck in zijn laatste jaren met de gedachte van staatsgreep en geweld om het afglijden naar een liberaal-parlementaire samenleving te verijdelen.⁷

Duitse eenwording dank zij Bismarck en Pruisens leger

Men kent het vervolg in 1862: Bismarck nam toen de handschoen op, vertrouwend op de koningsgezinde bureaucratie en de landbevolking. Zijn buitenlandse politiek leidde weldra de aandacht in andere banen en zorgde tevens ervoor dat het leger zijn onmisbaarheid bewees. De eenheid, waar sedert de Romantiek vooral de liberale burgerij hunkerend naar had uitgekeken, kwam tot haar verbazing in 1871; dank zij Bismarck en het Pruisische leger, dat door de strategie van zijn stafchef von Moltke zijn superioriteit had gedemonstreerd. Net als een eeuw eerder bij Frederik de Grote waren staf en leger de onmisbare instrumenten gebleven. Bismarck was erin geslaagd tijdens de beide oorlogen van 1866 en 1870/71 de politieke leiding in handen te houden, dank zij zijn wilskracht en persoonlijk overwicht, ook al leidde dat notabene in de dagen van de hoogste triomfen, in januari 1871 te Versailles, tot een heftig conflict met Moltke en zijn staf.⁸ Maar Bismarck, hoe razend ook over alle bemoeienissen van de generaals met zijn politiek, was als jonker en monarchist de laatste om de traditionele positie van leger en officierscorps aan te tasten. Hij was minister-president

⁴ W. Görlitz (1).

⁴ De gedachte, dat het rijk van cultuur en geest en het domein van staat en politiek gescheiden dienen te blijven, overheerst in de late 18e en vroege 19e eeuw nog bij vele coryfeeën van de Pruisische elite, zoals bij Herder, Kant (ondanks diens uitgebreide bemoeienis met politiek en maatschappij), Hegel en de rechts-Hegelianen. Vgl. ook: H. Heller — *Hegel und der nationale Machtstaatgedanke in Deutschland* (herdr.). Aalen (1963); H. Holborn — *Der deutsche Idealismus in sozialgeschichtlicher Beleuchtung* (in: H.-U. Wehler — *Moderne deutsche Sozialgeschichte*. Keulen/Berlijn (1970)); ook F. Ringer — *The decline of the German mandarins*. Cambridge, Mass. (1969). Voor een kort overzicht over deze kwestie vgl.: H. W. von der Dunk — *Weimar en de crisis van het burgerlijke bestel*. (Voordr. Noordelijke Leergangen). Leeuwarden (1978).

⁵ Vgl. W. Görlitz (1).

⁷ Zie: E. Eyck — *Bismarck, Leben und Werk* (3 dln). Zürich (1941), en: Bismarck — *Gedanken und Erinnerungen*. Stuttgart (1919).

⁸ W. Görlitz (1). Verder: E. Zechlin — *Bismarck und die Grundlegung der deutschen Großmacht*. Darmstadt (1960).

geworden om de controle van het parlement te verhinderen.

Zo behield in het nieuwe Rijk het leger een speciale plaats: de koning van Pruisen bleef ook als Duits keizer opperbevelhebber, „oberster Kriegsherr”. Het Militärkabinett, het college dat vanouds als persoonlijk adviesbureau van de monarch alle personele zaken (benoemingen, promoties, enz.) had bewerkt, een administratief verlengstuk van de vorst, bleef aan het toezicht van de Rijksdag onttrokken. De Generale Staf, die alle kwesties van opleiding, training, bewapening en strategie behandelde, was evenals het Militärkabinett uitsluitend aan de monarch verantwoording verschuldigd. De chef behield het recht van „Immediatvortrag”, buiten de regering om. De traditionele nauwe band tussen vorst en officierscorps bleef daarmee bestaan. Alleen de minister van oorlog moest, als lid van het kabinet, voor de Rijksdag verschijnen. Voor de meesten werd dat een probleem, omdat zij als constitutioneel minister een onafhankelijk adviseur van de monarch waren, maar als aan de eed gebonden soldaat diens ondergeschikte. Een burger echter was als minister van oorlog ondenkbaar, omdat hij voor het leger volstrekt onacceptabel was. Desalniettemin waren Militärkabinett en Generale Staf telkens erop uit de rol van de minister in te perken, omdat daar een lek lag voor het binnendringen van de verafschuwde parlementaire bemoeienis. De Septenaatsregeling, waarbij de defensiebegroting voor 7 jaar werd toegewezen (in 1893 werd dat tot 5 jaar teruggebracht) maakte die bemoeienis toch al rijkelijk summier. Bij deze regeling konden echter niet alleen de Rijksdag en de Pruisische landdag, maar ook de kanselier en de regering geen greep op het leger krijgen. Zij vormden geen tussenschakel. De doorslag gaven dan in de praktijk de persoonlijke verhoudingen. Bismarck kon ervan op aan, dat zijn politieke leiding niet werd bedreigd, gezien zijn gezag en persoonlijke invloed op Wilhelm I. En Moltke, ofschoon hij wel degelijk zo zijn ondubbelzinnige opvattingen had over de Duitse politiek en deze ook niet voor zich hield, aanvaardde ondanks of dank zij zijn botsing met Bismarck in 1871 een strenge scheiding van bevoegdheden. Toen echter het oude trio Wilhelm I, Bismarck en Moltke van het toneel was verdwenen, bleek de problematiek van de relatie politieke—militaire leiding.

Primaat van de militaire leiding

De Duitse historicus Gerhard Ritter heeft zijn mo-

numentaal werk, *Staatskunst und Kriegshandwerk*⁹ aan dit probleem gewijd. Omdat er dat dualisme tussen politiek („Staatskunst”) en leger („Kriegshandwerk”) lag, met nog bovendien aan de top van de legerleiding die organisatorische tweeslachtigheid tussen oorlogsminister, Militärkabinett en Generale Staf (drieslachtigheid dus eigenlijk) ging het na 1914 fout. Een fout gaan dat de nationaal-conservatieve Ritter in hoge mate heeft gekweld (hij zelf behoorde tot de frontgeneratie 1914-18) en dat hij ook in aanwijsbare fouten of wanconstructies van de eigen staat zoekt en niet in objectieve machtsverhoudingen. Als Duitsland de oorlog 1914-18 had gewonnen, zou Ritters boek evenwel niet zijn geschreven, al had het dualisme evengoed bestaan. Nationaal denkende geschiedschrijvers herhalen dikwijls op een wat verrijndere wijze, wat elke voetbalcoach na een verloren wedstrijd in de microfoon broemt: wij waren niet in vorm, het klikte niet, wij hadden met blessures te kampen en de scheidsrechter nam een paar aanvechtbare beslissingen. Voor de tegenpartij geldt dat nooit. Omdat men in de historie bij die scheidsrechter terecht komt bij de allerhoogste instantie, die permanent alle wedstrijden fluit, laat een auteur dat laatste punt dan vallen of hij spreekt van „noodlot” of „tragiek”.

Ritter wijst overigens terecht erop, dat door het overwicht van de militaire op de politieke leiding het noodlot zich moest voltrekken. Hij duidt dat overwicht aan als „militarisme”. Voordien, onder Bismarck, was daarvan geen sprake. Ritter is door een volgende generatie op deze zeer enge definitie aangevallen. Inderdaad is de definitie van de jong gestorven en vandaag weer herontdekte Eckart Kehr¹⁰ heel wat gelukkiger: „militarisme is een gezindheid, op grond waarvan soldaat en leger als een geheel eigen stand met een eigen ethos het grootste prestige in de samenleving bezitten”.

Wat het ongelukkige effect van de militaire halfdictatuur onder het regime Hindenburg-Ludendorff betreft, zal iedereen wel met Ritter instemen. Maar wat hij niet ziet, is dat dit onopgeloste dualisme direct voortvloeide uit de semi-feodale structuur van Bismarcks rijk en uit het hele waardenstelsel. De officier stond daarbij buiten en boven de gewone burgerlijke samenleving. Bismarcks opvolgers misten nu eenmaal diens sterk overschaduwende prestige en Moltkes opvolgers misten diens wijze, zakelijke zelfbeperking. En ten slotte miste de tweede Wilhelm de belangrijkste eigen-

⁹ G. Ritter (1).

¹⁰ E. Kehr (1), blz. 54.

schap van een vorst, die de eerste toch had bezeten: het vermogen naar anderen te luisteren en de eigen vermogens op hun juiste waarde te taxeren. Hij beschouwde zich zelf niet slechts zuiver formeel als opperbevelhebber, maar wilde ook metterdaad Frederik de Grote spelen, zelf aanvoeren, veldslagen leiden en natuurlijk alsmat schitterend overwinnen, zij het ook alleen in manoeuvres. Daar was hij dol op, en aangezien juist de bereden regimenten met hun kleurrijke uniformen en vlaggen en trompetgeschetter bij het beeld hoorden van een overwinnend adellijk leger zoals dat uit Federiks oorlogen was overgeleverd, was het bij de door Wilhelm zelf aangevoerde cavalerie altijd raak! Het was in strijd met de etiquette hem daarbij in ernstige moeilijkheden te brengen. Hindenburg, die dat in 1908 een keer vergat, was langere tijd bij de Keizer persona non grata.¹¹ Chef-staf von Schlieffen werd in eigen kring bekritiseerd omdat hij zo toegaf aan de keizerlijke manie voor ruitergeneraal te spelen in plaats van moderne wapens meer te testen.¹² Toen het in 1914 ernst werd, bleef van die keizerlijke krijgskunst niets meer over. Frederik de Grote retireerde prompt en werd Wilhelm de wankelmoedige, die zijn taak in elk opzicht door de vakmilitairen liet overnemen. Maar hij had wel vanzelfsprekend op de bres gestaan voor de traditionele onafhankelijkheid van het leger, waaraan de politici niet mochten komen. Het was Ludendorff, die na 1916 de vruchten daarvan plukte en die in feite aan de regering voorschreef welke eisen zij diende te stellen bij vredesonderhandelingen.¹³ Met funest gevolg.

Hier ligt een essentieel verschil met de toestand in landen als Frankrijk en Engeland. In Frankrijk was door de Revolutie en Napoleon een burgerlijk-militaire traditie ontstaan. Het Franse leger was bezit van de hele natie, niet instrument van de oude feodale bovenlagen, en een burgerlijk minister van oorlog was geen probleem. Al bestond ook daar in legerkringen de tendens een eigen kaste te vormen en de invloed van parlementariërs te weren. De hele Dreyfuss-zaak is zonder de tegenstelling leger—parlementaire staat niet verklaarbaar. In de Derde Republiek gelukte die afscherming echter nooit volledig, en zij kon ook niet gelukken, bij afwezigheid van een gesloten adelskaste en van een hoogste sacrosancte instantie, die zich tussen

leger en regering in schoof. Het leger bleef zo instrument van de politiek. Voor Engeland gold hetzelfde in nog sterkere mate, al was daar wél een sacrosancte instantie; maar die stond inderdaad *boven* en niet *tussen* de partijen. Alle politieke macht lag bij regering en parlement, waar nog bij komt dat voor het insulaire Groot-Brittannië het leger nooit een existentiële betekenis had gehad, slechts een middel was om koloniale expansie te bedrijven.

Adel in het defensief

Door de industrialisatie dreigde in Duitsland-Pruisen na 1870 de jonkerstand nog sneller en catastrofal te verarmen. De tweede helft van de eeuw werd in heel Europa door een slepende agrarische crisis gekenmerkt. Het officierscorps werd als opvangplaats én economisch én psychologisch dus belangrijker. Tegenover de vlug dalende economische invloed moest een verhoogd prestige staan. Nu gold dit speciaal voor Pruisen. In diverse andere Duitse staten had een sterkere politieke burgerlijke emancipatie plaatsgevonden en het leger had in landen als Baden, Württemberg, Beieren, Hessen, Saksen, Hannover weliswaar eveneens de rol van vorstelijke ordebewaarder en ergo van anti-liberaal werktuig vervuld. De tegenstellingen waren er echter minder groot en vooral ontbrak de gesloten agrarische jonkerkaste, waarvoor het leger evenzeer of nog meer basis van existentie vormde dan voor de vorst, zoals in Pruisen. Door Pruisens macht en doorslaggevende rol bij de eenwording had Bismarck echter die eigenaardige koppeling van het Rijk aan Pruisen kunnen bewerkstelligen, waardoor in de praktijk het conservatieve Pruisische bestel als een permanente rem op liberale bewegingen binnen het moderne Rijksbestel kon fungeren. Het nieuwe Duitse leger werd organisatorisch én structureel een verlengstuk van het roemruchte Pruisische leger, en de Pruisische staf plus het Pruisische officierscorps vormden de natuurlijke kern. Het prestige was zo groot, dat voor elke Duitse officier de Pruisische een voorbeeld en meester was.

Maar al was dan het afglijden naar een liberaal-parlementair bestel verhinderd en al kon de Pruisische officier zich ook na 1871 nog beschouwen als de ware en centrale steunpilaar van de troon, urbanisatie en industriële revolutie betekenden een jaarlijks toenemende bedreiging. Bovendien kon Pruisen Duitsland niet prussificeren zonder op zijn beurt enigszins te worden geermaniseerd. Een ontwikkeling, die in reactionaire kringen van begin

¹¹ Vgl. J. W. Wheeler Bennet — *The wooden titan*. Londen (1936)5.

¹² Vgl. W. Görnitz (†).

¹³ F. Fischer — *Griff nach der Weltmacht*. Düsseldorf (1961); ook: R. Parkinson — *Tormented warrior, Ludendorff and the Supreme Command*. Londen (1978).

af aan was gevreesd. De echte oud-pruisische kern van de jonkerkaste had Bismarck dan ook als avonturier beschouwd, die hún Pruisen aan de nationale eenheidsgedachte had opge-offerd.

Het probleem luidde daarom na 1871, hoe die leidende positie van de jonkerstand via het leger te handhaven, terwijl die stand steeds minder betekende en een nieuwe ondernemers- en industrieklasse in Duitsland de economische macht in handen kreeg. De al genoemde Kehr¹⁴ heeft in één van zijn scherpzinnige studies op het dilemma gewezen: de onvermijdelijke vergroting van het leger moest tot een verburgerlijking voeren. Vandaar dat de legerleiding alsmar de kwadratuur van de cirkel zocht. Naar *buiten* toe vroegen de machts- tegenstellingen en de groei van Duitsland, zeker toen het in de jaren '80 het imperialistische pad opging, om een opvoering en versterking van de bewapening. Naar *binnen* dreigde het leger daarvoor als instrument en waarborg van de feodale orde onbruikbaar te worden. De benauwdheid voor de democratisering van het leger en officierscorps verklaart, waarom — in weerwil van de militante fanfaronnades, die Berlijn en vooral Wilhelm bij alle gelegenheden ten beste gaven — van een legeruitbreiding niet zo veel kwam. Beide tendensen, de expansionistisch-imperialistische en de elitaire, sloten elkaar uit. Maar beide waren ook binnen het officierscorps aanwezig en altijd aanwezig geweest, sedert de dagen van de Grote Frederik. Toen hadden zij elkaar alleen niet doorkruist. Maar na de Napoleontische periode trad er een heimelijke divergentie op, nu de burgerij een nationaal-expansionistisch credo had ontwikkeld. De meest katebepwuste en reactionaire delen van de adel kozen dan ook vóór de elitaire en tegen de expansionistische tendens, die door de burgerij was geusurpeerd en gecultiveerd in de decennia voor de eenwording.

Kenmerkend voor de Keizertijd en vooral voor de post-Bismarckiaanse fase is nu een poging tot een nieuwe symbiose van de twee contrasterende tendensen, de elitaire met de expansionistische, die door de nationaal-liberale middenklassen en bovenal door de machtige nieuwe economische elites werd gerepresenteerd en verwoord door een heel leger van publicisten en academici. Maar, zoals gezegd, geheel afwezig was zij ook in het officierscorps nooit geweest, hetgeen de symbiose vergemakkelijkte. De industriële dynamiek vroeg om expansie, om imperialistische politiek. Zelfs Bis-

marck had zich, zoals o.a. Wehler heeft aange-toond, niet meer tegen die druk kunnen verzet-ten.¹⁵ Al had hij de zaak nog getemporiseerd, opdat het kolonialisme zijn precare alliantiepolitiek niet zou ontwrichten. Na zijn val verbrak de industrieel-imperialistische druk die kluisters. De Keizer voltrok in zijn persoon de versmelting van burgerlijk imperialisme met adellijk-elitaire normen, door zich tot schallend voorspreker te maken van vlootuitbreiding en wereldpolitiek. Dat betekende vanzelf een grotere invloed van de industrieën. Al tijdens Bismarcks bewind rond 1878/79 was er een toenadering gegroeid tussen de industriële en de feodaal-agrarische elite, tussen de staal- en kolenmagnaten van de Ruhr en de akkerbaronnen van beoosten de Elbe.¹⁶ Deze toenadering stond in het teken van een anti-liberaal en vooral anti-socialistisch devies. Dat was de gemeenschappelijke noemer. Namen dus vorst en leger het imperialisme van de nationalistische burgerij over, deze op haar beurt accepteerde de traditionele privileges en het adellijke waardenstelsel. Natuurlijk mag dit „verbond” niet als een rationeel en berekend „contract” op basis van wederzijdse concessies worden gezien. Eerder groeiden alle betrokkenen, door de omstandigheden gedreven en bij gebrek aan aantrekkelijke alternatieven, vanzelf naar elkaar toe. En in 1871 was de constellatie al van dien aard dat die toenadering ofschoon niet onontkoombaar dan toch betrekkelijk natuurlijk was.

Zo vond er een mentale feodaliserings van de middenklassen plaats, die tevens een soort prussificatie was. Dat betekende, dat de Pruisische officier als „Leitbild” werd geaccepteerd. Dat was vóór de eenwording allerminst het geval geweest. Niet alleen in de rest van Duitsland, ook in Pruisen zelf was het leger, zeker bij de liberale burgerij, niet populair geweest en de Pruisische officier gold als incarnatie van een reactionaire kastentaliteit, die de eenheid en alles wat modern en mooi en waarlijk Duits was in de weg stond.

Belangengemeenschap tussen adel en nieuwe elites

Die wonderlijke mutatie na 1871 is natuurlijk allereerst te verklaren door de rol van het leger bij de eenwording. De Pruisische officier had de diepste hartewens van het nationale burgerdom vervuld. Maar ook door die groeiende belangenge-

¹⁴ Zie E. Kehr (1), *Das soziale System der Reaktion in Preußen*.

¹⁵ H.-U. Wehler — *Bismarck und der deutsche Imperialismus*. Keulen (1969).

¹⁶ Vgl. H. Böhme — *Deutschlands Weg zur Großmacht*. Keulen (1966).

meenschap in het nieuwe Rijk tussen de in het defensief gedwongen adel en de expansieve nieuwe elites. Zeker toen de werelddepressie na 1873 het sociale klimaat verslechterde.

Het speciale instrument van die toenadering werd nu het instituut van de reserveofficier.¹⁷ De reserveofficier werd de geheime bindsteen van het bestel, want elke burgerzoon kón reserveofficier worden en zo tot de buitencirkel van het geheiligde officierscorps doordringen. Maar hij kon dat uiteraard alleen wanneer hij de daartoe vereiste instelling meebracht, lees: een conservatieve, anti-liberale en natuurlijk fel anti-socialistische. Via het reserveofficierschap vooral vond die grote mentale feodaliseringsplaats van professoren, juristen, bankdirecteuren, industriëlen. Wie geen reserveofficier was geworden, bleef een tweede-klasburger. Trots stond die kwalificatie dan ook vermeld achter alle titels en rangen, als de in laatste instantie doorslaggevende. Een van de grote grieven van vele nationaal voelende joden was, dat zij tot 1914 geen reserveofficier konden worden.¹⁸ Joden werden verdacht van on-Duitse gezindheid, liberale sympathieën of erger. Links-liberalen, socialisten en allen die zich in hun buurt bevonden, kwamen al evenmin in aanmerking.

Nu was — los van het reserveofficierschap — de exclusiviteit van het adellijke officierscorps al eerder aangetast. Het was niet zo, dat niet ook burgerlijke of half-burgerlijke officieren deel ervan uitmaakten en het percentage van de laatsten nam gedurende de tweede helft van de eeuw gestadig toe. Dat gold dan vooral voor bepaalde afdelingen, voor de artillerie bijvoorbeeld en met name voor de afdelingen die zich met de moderne, meer technische aspecten van oorlog en bewapening bezighielden, zoals de genie. Maar aan de andere kant was het tekenend dat deze afdelingen, vanwege hun modern-burgerlijke karakter, binnen de conventionele hiërarchie dan ook lange tijd nog lager werden gewaardeerd en dat de cavalerie en vooral de kleurrijke garderegimenten, het speciale domein van de jonge adel, een status hadden en behielden die bepaald niet meer beantwoordde aan de reële betekenis ervan. Belangrijker echter blijft dat, niet-

¹⁷ Zie E. Kehr (1), *Zur Genesis des Königlich-Preußischen Reserveoffiziers*.

¹⁸ Vgl. W. E. Mosse (ed.) — *Juden im Wilhelminischen Deutschland 1890-1914*. Tübingen (1976), hierin vooral de bijdragen van R. Rürup — *Emanzipation und Krise, zur Geschichte der Judenfrage in Deutschland vor 1890*, W. E. Mosse — *Die Juden in Wirtschaft und Gesellschaft*, en P. Pulzer — *Die jüdische Beteiligung an der Politik*.

tegenstaande die groeiende burgerlijke infiltratie, het officierscorps onveranderd feodale monarchale normen aanhing en cultiveerde. Ofschoon het zich formeel a-politiek opstelde, bleef het door en door conservatief. Men stemde vanzelfsprekend op de conservatieve partijen.

Dank zij de instelling van het reserveofficierschap werd zo voor het genoemde dilemma een gedeeltelijke oplossing gevonden. De feodaliserings van burgerzonen maakte de noodzakelijke uitbreiding van het officierscorps mogelijk, zonder de geest van het leger in gevaar te brengen. Maar men bleef huiverig voor massale recrutering onder de massa, waar linkse democratische ideeën rondspookten. Die feodaliserings verklaart ook gedeeltelijk de veel bespottende uniformrage en al die uiterlijke tekenen van een militaristische geestesgesteldheid, het arrogante luitenantstoontje, het opgeblazen eergevoel met een hele codex van leefregels. Een sociaal in het defensief gedrongen kaste tracht altijd door een gehypertrofeerd standsbesef de neergang te verhullen of af te wenden. En het zijn de geadopteerden, de van huis uit niet geheel waterdichten, die zich gedrongen voelen hun integratie in een oudere elite nadrukkelijk te demonstreren.

De betekenis van het uniform is daarbij nog een specifieke: vanouds werd het soldatenberoep aantrekkelijk gemaakt door fraaie en kleurrijke kledij. Dat vloeide nog voort uit de Middeleeuwse standenmaatschappij, maar bij de soldaat heeft die traditie zich langer gehandhaafd. Er was de noodzaak van herkenbaarheid, die ook in de moderne wedstrijd sport tot invoering van het uniform heeft geleid. Maar de straffe tucht, die elk modern leger van zijn soldaten vroeg, het gevaarlijke karakter, de onderdrukking van individuele impulsen en de permanente zelfverloochening vereisten een compensatie. Die werd gevonden in de feestelijke opvallendheid van het uniform, van de uiterlijke verschijning. Een uniform, waarbij in talloze varianten ook de mannelijkheid esthetisch werd onderstreept. En erotisch. Soldaten hadden dikwijls weinig tijd, waren kortstondig gelegerd. Des te sneller moesten de meisjes worden ingepalmd. Een mooi uniform was een libidineuze accelerator. De Eerste Wereldoorlog heeft aan dat spektakel van bonte droomuniformen definitief een einde gemaakt (al waren ze in de loop van de 19e eeuw allengs reeds prozaïscher geworden). Bij de Wilhelmiense manoeuvres vinden wij nog iets van de herfstglans van dat bonte schouwspel, voordat alle soldaten ter wereld onderdoken in groen-grijs-bruine novembertinten: soldaten moesten zich voortaan zo

min mogelijk onderscheiden van hun omgeving.

Bij die genoemde symbiose van de elitaire en de expansionistische tendens had natuurlijk de internationale situatie een niet weg te cijferen betekenis en het zou zeer kortzichtig zijn uitsluitend op de endogene factoren te letten. Er ligt hier een problematiek, die de schuldvraag volstrekt transcendeert. Het verenigde Duitsland was, vooral nadat het een stormachtige industrialisatie had beleefd, een machtsfactor, die het Europese evenwicht danig kon verstoren. Zeker in een periode, waarin de nationale staat voor de brede massa's een pseudo-religieuze functie ging vervullen en waarin alle spanningen en kortsluitingen van sociale, culturele, religieuze en economische aard in verband werden gebracht met zijn macht en welvaren. In Duitsland, dat als eenheidsstaat zo laat op het toneel verscheen, leidde dat tot een extreem chauvinisme en tot het gevoel, dat men de jonge reus zijn rechtmatige plaats in de zon niet gunde. Het is sedert lang bekend. Die plaats impliceerde nu eenmaal een Duits overwicht, waartegen de anderen zich vroeg of laat zouden verzetten. De depressie en de vele sociale spanningen, die de industriële groei meebracht, leidden in de jaren '80 en '90 bij allerlei groeperingen tot een gevoel van onveiligheid en bedreigd zijn. Een gevoel, dat zich uitte in een verhoogde animositeit jegens als anti-Duits geldende minderheden: joden, socialisten, enz., maar dat zich naar buiten toe uitte in een verhoogde gevoeligheid en behoefte met het zwaard te rammen.

De dragers van dit nationalisme en expansionisme kwamen uit de nieuwe industriële elites en uit de middengroepen, en allerlei publicisten en intellectuelen maakten zich tot spreekbuis ervan. Daarbij konden zij aanknopen bij de Pruisische militaire traditie en bij de historie. Had die niet het bewijs geleverd, dat een militante houding, dat de aanval of aanvalsdreiging altijd loont, van Frederik de Grote tot Moltke? Ook dat helpt de prussificatie en feodalisering van de middenklassen te verklaren. Tevens kon men daarbij aanknopen bij nieuwe wetenschappelijke of quasi-wetenschappelijke inzichten, zoals bij vulgair-darwinistische theorieën. Toonde de moderne wetenschap niet aan, dat strijd de elementaire eigenschap was van het leven en dat er een onophoudelijk selectieproces plaatsvond, tussen naties en volkeren even goed als tussen individuen, om de sterksten te ziften? Oorlog en strijd hadden ergo een positieve betekenis en dienden de vooruitgang. Ook dit vulgair-darwinisme was geen Duitse specialiteit, maar

het sloot bijzonder goed aan bij de militaire Pruisische traditie. Zo werd ten slotte niet alleen het soldatendom hoog in ere gehouden, maar de oorlog zelf kreeg het karakter van een wetenschappelijk aantoonbare positieve noodzaak.

De noodzakelijke oorlog verheerlijkt

Ook dit was niet helemaal nieuw. De wording van het oude Pruisen met behulp van het leger had al eerder tot een militante staatsopvatting geleid. In de Romantiek, de eerste groeifase van het Duitse nationalisme, wordt dat duidelijk. De idealistische filosoof Fichte had in 1807 (na de catastrofale nederlaag tegen Napoleon) geschreven:

Wer nicht zunimmt, der nimmt, wenn andere zunehmen, gleichzeitig ab. (...) Es ist gar nicht hinreichend, daß du dein eigentliches Territorium verteidigst, sondern auf alles, was auf deine Lage Einfluß haben kann, behalte unverrückt die Augen offen, dulde durchaus nicht, daß irgend etwas innerhalb dieser Grenzen deines Einflusses zu deinem Nachteile verändert werde und säume keinen Augenblick, wenn du darin etwas zu deinem Vorteil verändern kannst. (...) Überdies will jede Nation das ihr eigentümliche Gute soweit verbreiten als sie irgend kann, und so viel an ihr liegt, das ganze Menschengeschlecht sich einverleiben, zufolge eines von Gott eingepflanzten Triebes, auf welchem die Gemeinschaft der Völker, ihre gegenseitige Reibung aneinander und ihre Fortbildung beruht.¹⁹

Een soort ethisch imperialisme dus, waarbij de zendingsdrang als een natuurlijk nationaal verschijnsel wordt opgevat en als een constitutief element in de historie; een zendingsdrang, die niet zonder geweld uitkomt. Ook Hegel ziet in de oorlog een zedelijk aspect:

Wie die Bewegung der Winde die See vor Fäulnis bewahrt, in welche sie eine dauernde Ruhe, wie die Völker ein dauernder oder gar ewiger Friede versetzen würde...²⁰

Nu gaat het niet aan, Fichtes en Hegels politieke filosofie te vereenzelvigen met deze uitspraken die natuurlijk in een bepaald verband zijn gedaan. Het gaat er alleen om, dat vanaf de Romantiek de oorlog bij herhaling, ook door filosofen van een immens gezag, als noodzakelijk en zelfs heilzaam verschijnsel werd verdedigd, heel in zijn algemeenheid. Waarbij men zich tevens voor ogen moet houden dat de oorlog, waaraan een Fichte of He-

¹⁹ In een artikel over Macchiavelli uit 1807, gecit. bij G. Ritter (¹), dl I, blz. 264.

²⁰ In zijn *Philosophie der Weltgeschichte*, gecit. bij G. Ritter (¹), dl I, blz. 266.

gel moesten denken, niet de moderne massaoorlog was.

Hegels filosofie had indirect echter een enorme invloed op generaties van intellectuelen. Rond het midden van de eeuw vinden wij in dat kielzog staaltjes van uitgesproken bellicose publicistiek. Zo bij Konstantin Rössler, die de oorlog noodzakelijk voor de staatsvorming beschouwt:

Ohne die Vielheit, ohne den Gegensatz der Staaten würde der Staat gar nicht als die wahre Macht aufgerichtet werden. So aber ist der Staat des Staates stärkster Feind. Um sich selbst zu erhalten, muß er sich als höchste Macht hervorbringen, das heißt seinen Begriff erreichen, und damit die Macht stark sei, muß sie das sittliche Leben entwickeln, denn nur die Sittlichkeit gibt dauernde und wahre Stärke. (. . .) Mit der Gewalt, mit dem Kampf beginnt der Mensch. (. . .) Jede Volksnatur hat das Recht, ja man muß sagen die Pflicht, den Bereich ihrer Macht soweit auszu dehnen als ihre Kraft reicht. (. . .) Es war eine Ungeheimtheit mit welcher das doktrinenreiche 19. Jahrhundert und das sentimentale 18. die Welt beglückten, daß man alles nationale Ungeziefer (lees: de kleine landen) conservieren müsse. Die starken Nationen haben aber den Beruf und die Pflicht die Welt zu theilen.²¹

En een ander, Adolf Lasson, schreef in 1871:

Jeder Staat ist jedem anderen von Natur an die Seite gesetzt; und der Sinn davon ist klar genug: jeder stachelt und spornt den andern durch sein bloßes Dasein zu den größten Anstrengungen, sich ihm gegenüber zu behaupten und damit in allen Weisen vollkommen zu werden und seine Bürger besser zu machen.²²

De afloop van de oorlog, het succes is dan tevens „die ewige Gerechtigkeits der Weltgeschichte”, de scheidsrechterspreuk Gods.

Treitschke stond dus niet alleen met zijn theorie, dat de kleine naties voor de grote moesten wijken en dat recht en macht in de geschiedenis identiek zijn.²³ De Duitse machtspositie en de spanningen die daaruit voortvloeiden, leidden ertoe dat deze bespiegelende studeerkamertheorieën niet uitsluitend studeerkamertheorieën bleven. Een man als Moltke, qua afkomst een halve Deen en oorspron-

kelijk nog meer met het burgerdom verbonden dan met de Pruisische adelstand, schreef in 1880:

Der ewige Friede ist ein Traum, und nicht einmal ein schöner, und der Krieg ein Glied in Gottes Weltordnung. In ihm entfalten sich die edelsten Tugenden des Menschen. (. . .) Ohne den Krieg würde die Welt im Materialismus versumpfen.²⁴

Na 1871 was de gedachte aan oorlog en vooral aan een preventieve oorlog, niettegenstaande Bismarcks vredespolitiek, ook voor Moltke, de stafchef, vrij natuurlijk. Hij accepteerde, zoals al gezegd, de scheiding van verantwoordelijkheden tussen politieke en militaire leiding. Maar die scheiding bleef toch problematisch. Wanneer Moltke stelt, dat het zaak van de staatslieden is een oorlog te beginnen en een vrede te bewerkstelligen, dan wilde hij die tussenfase van de strijd volledig voor de generaals reserveren. Die hadden slechts één taak tijdens de oorlog: de tegenstander zo snel, zo efficiënt en zo volledig mogelijk te verslaan. Daarbij zag hij te veel over het hoofd, dat de wijze van oorlogvoering en ook de grootte van de overwinning op elke vrede van beslissende invloed is, dat de totale en efficiënte vernietiging van de vijandelijke strijdkrachten een totale oorlog vereist en tevens alleen bij bepaalde politieke constellaties mogelijk is. Trouwens, Moltke zelf stelde in 1871 met het oog op de toekomst bepaalde vredeseisen, te weten de annexatie van Metz en Lotharingen, waar Bismarck oorspronkelijk niet erg voor voelde.²⁵ Zelfs de vrede van Frankfort droeg dus duidelijk sporen van militaire inmenging en bewees het illusoire van die klinische scheiding. Hoe kon het ook anders! De staatsman moet met de defensiemogelijkheden van zijn staat rekening houden en hij is daarbij, ook als hij Bismarck heet, afhankelijk van het oordeel der militairen. Clemenceau's bekende uitspraak, dat de oorlog te gevaarlijk is om aan de generaals over te laten, getuigt alleen van het inzicht in die onvermijdelijke verstrengeling.

Omdat in het rijk, dat in 1871 werd gesticht, het leger echter niet uitsluitend een externe taak had maar ook een interne — de Pruisische standenstaat als harde kern in een geïndustrialiseerd en verburgerlijkt Duitsland te handhaven — omdat de nieu-

²¹ K. Rössler — *Sendschrift an die Politiker der Zukunft*, blz. 186; *System der Staatslehre*, blz. 404, gecit. bij G. Ritter (1), dl I, blz. 267/268.

²² A. Lasson — *Prinzip und Zukunft des Völkerrechts* (1871).

²³ H. von Treitschke — *Die Republik der vereinigten Niederlande* (Historische und politische Aufsätze II) blz. 515. Zie ook: H. von der Dunk — *Die Niederlande und die Reichsgründung*, in: W. Hofer (ed.) — *Europa und die Einheit Deutschlands*, Keulen (1970)103.

²⁴ Uit een brief van 1880. In: *Gesammelte Schriften V*, blz. 194, gecit. bij G. Ritter (1), dl I, blz. 271.

²⁵ Vgl. hiervoor de discussie tussen Lipgens en Gall in de „Historische Zeitschrift”: W. Lipgens — Bismarck, die öffentliche Meinung und die Annexion von Elsaß und Lothringen (*Hist. Z.* (1964)(199)) en L. Gall — Zur Frage der Annexion von Elsaß und Lothringen (*Hist. Z.* (1968)(206)).

we industriële elites het soldatesk-feodale waardenpatroon hadden overgenomen, konden leger en legerleiding die speciale plaats innemen als een sacrosancte staat in de staat; waarbij dank zij een verbinding van Pruisisch militaire traditie met burgerlijk-nationalistische en imperialistische verlangens en met vulgair-darwinistische theorieën die sacrosancte positie in de ogen van de natie volop gerechtvaardigd leek.

De schuldvraag van 1914 kan ons hier niet bezighouden. Dat aan Duitse zijde in brede en toonaangevende kringen, te beginnen bij Keizer en legerleiding, maar ook in de nationalistische en gedeeltelijk gefeodalisierde middenklassen de grote oorlog als natuurlijk verschijnsel en ergo als onvermijdelijk en in laatste instantie daarmee als historisch gerechtvaardigd werd beschouwd, lijdt geen twijfel. Dat betekent zeker niet dat Duitsland de oorlog willens en wetens heeft ontketend. Wél, dat in een grote crisis, zoals de julicrisis van 1914, het zwaard los in de schede zat en dat in het klimaat van militaristische normen ook de verantwoordelijke politici bij hun streven een catastrofe te vermijden slechts een vrij smalle manoeuvreerruimte was gelaten, wilde hun politiek acceptabel blijven.²⁶

Nationaal-socialisme: continuïteit of breuk in de traditie?

Het nationaal-socialisme vertaalde het denkbeeld van de oorlog als positief fenomeen en als natuurlijk selectiemiddel onder de volkeren dan in een ongekende agressiepolitiek. Daarbij kwam het tot een nieuwe versmelting: nu tussen de feodaal-soldateske normen van de oude bovenlagen en het revolutionaire burgerproletariaat; dat wil zeggen, dat deel van de burgerij dat na 1918 uit zijn baan was geworpen. De Pruisische kastegeest en de militaire standaarden vulgariseerden echter al naar gelang zij door anderen werden overgenomen, en wel zo, dat menig representant van het oude Pruisendom er niets meer in vermocht terug te vinden. In de periode 1871-1914 waren het de gearriveerde economisch sterke hogere middenklassen, na 1918 en vooral na 1933 de gedeklasseerden en gevulgariseerden uit die middenklassen, die de militaire Pruisische traditie met imperialisme en vulgair-darwinisme wilden verbinden.

Door tal van historici is dan ook, in allerlei gradaties, de continuïteit in de moderne Duitse ge-

schiedenis beklemtoond: men herinnert zich de befaamde lijn van Frederik de Grote via Bismarck en Wilhelm II of Ludendorff naar Hitler.²⁷ Anderen hebben op de verschillen gewezen, op het feit dat de conservatieve Pruisische bovenlagen eveneens door de nazi's werden bestreden en dat de aparte status van het officierscorps werd uitgeschakeld. Zij herinneren aan de tegenstelling tussen protestants-aristocratisch Pruisendom en heidens-vulgair nazisme.²⁸ Zij wijzen op de kritiek van representanten van dat oude Pruisendom op Hitler en zijn volgelingen. In vele gevallen werd en wordt de optiek daarbij door ideologische bijgedachten en politieke motivaties bepaald: terwijl over het algemeen de „linkse”, marxistische, socialistische, liberaal-democratische geschiedschrijving tot een sterke continuïteitsoptiek overhelde, juist van de overtuiging uit dat een rehabilitatie van het Duitse verleden tevens de kansen op een herleving van nazisme of neo-nazisme vergrootte, kwam de conservatieve, meer „rechtse” historiografie daartegen in het geweer en wees op de breuk die het nationaal-socialisme met de traditie betekende; uit de overtuiging, dat een verguizing van het verleden tot verlies van elk nationaal identiteitsbewustzijn zou voeren en het internationale communisme in de kaart zou spelen. Daarmee sterkte zij natuurlijk weer de tegenhangers in hun overtuiging dat de conservatieven het nazigevaar nog steeds trachtten te minimaliseren, hetgeen alleen de diepe verstrengeling bewees; terwijl de linkse historiografie met deze redenatie omgekeerd de conservatieve opposenten het bewijs scheen te leveren, dat de liquidatie van alle traditionele waarden als voorwaarde werd gezien om Duitsland socialistisch of communistisch te maken. De cirkel was gesloten.

Toch hebben beide partijen, zij het op ander niveau, gelijk. Het nationaal-socialisme is, zoals elke politieke en ideologische beweging, een beweging geweest van mensen; van een bepaalde generatie zelfs, die door specifieke tradities en normen waren gemodelleerd, maar die tevens totaal nieuwe ervaringen ondergingen: wereldoorlog, nederlaag, Versailles, collectieve en persoonlijke desoriëntatie . . . Even onwaarschijnlijk als het is dat Hitler Hitler zou zijn geworden zonder die persoonlijke én col-

²⁶ Zie F. Fischer (13). Voor de discussie rondom Fischer: E. W. Graf Lynar (ed.) — *Deutsche Kriegsziele 1914-1918*. Frankfurt (1964).

²⁷ Na 1945 werd dit met name in de Angelsaksische geschiedschrijving mode. Voorbeelden hiervan: A. J. P. Taylor — *The course of German history*. Londen (1945), en G. Barraclough — *The origins of modern Germany*. Oxford (1957). Natuurlijk kan de continuïteitsvraag op zich zelf niet meer worden genegeerd.

²⁸ Zo bij G. Ritter — *Europa und die deutsche Frage*. München (1948).

lectieve ervaringen en de Duitse nederlaag plus wat daarop volgde, even onwaarschijnlijk is het dat een generatie hem zo zou hebben toegejuicht, die niet in haar jeugd al diep zou zijn gevormd door de bewondering voor heroïek en soldaten-dome, door afkeer van „links”, door verachting voor liberaal-pacifistische ideeën, en door het geloof in de heilzame effecten van martiaal optreden naar binnen en naar buiten.

Voor zowel het ene als het andere — de continuïteit en de breuk, die het nazisme betekende — kan de historicus eindeloos veel argumenten en getuigenissen aanvoeren.²⁹ Omdat in laatste instantie „continuïteit” en „breuk” zwevende en relatieve begrippen zijn en omdat geen enkele causaliteit in de geschiedenis kan worden waargenomen, zonder een selectie, die per definitie discutabel is. Vandaar, dat ideologische en ook actueel-politieke oogmerken bij die selectie en bij die causaliteitsconstructie meespelen.

Wanneer hier de buitensporige rol van het leger in Pruisen en het Keizerrijk is beschreven en wanneer daarbij het waardenstelsel, dat bepalend was voor het politieke en sociale klimaat voor 1914, als militaristisch werd gekwalificeerd, dan dient men ook daarbij te bedenken dat die term uitsluitend een *relatieve* en *comparatieve* betekenis kan hebben. Het betekent niet, dat daarmee de totale Duitse of

²⁹ Vgl.: H. W. von der Dunk — Over continuïteit en discontinuïteit in de Duitse geschiedenis. *Kleio* (1974)(11).

Pruisische werkelijkheid ook maar bij benadering zou zijn weergegeven of getypeerd. Deze militaristische normen en idealen vermengden zich in de realiteit met ontelbare andere normen, ideeën, verwachtingen, idealen, emoties, zoals altijd en bij ieder volk. Bovendien leefde, zoals reeds opgemerkt, dat geloof in de oorlog als noodzakelijk en heilzaam fenomeen, als stimulator ook voor het nationale leven niet slechts in Duitsland. Het hing nauw samen met de imperialistische wedijver, de emancipatie van de middengroepen, de opkomst van het socialisme, de economische concurrentie van de industrielanden . . . om slechts de belangrijkste factoren te noemen.

Aan dit geloof werd door de Eerste en al helemaal door de Tweede Wereldoorlog een einde gemaakt. In het tijdperk van de atoombom wordt een filosofie, die in de oorlog een regeneratief element ziet of een noodzakelijk en daardoor gelegitimeerd verschijnsel, misdadige waanzin. De voorstellingen die tot 1914 nog waren te verontschuldigen en zeker te verklaren, hebben hun laatste rest aan geldigheid ingeboet. Maar Korea, Vietnam, het Midden-Oosten, om slechts de meest in het oog lopende voorbeelden na 1945 te noemen, bewijzen dat zij, die oorlog een onuitroeibaar verschijnsel noemen, nog steeds de empirische feiten aan hun zijde hebben. Terwijl er tevens nieuwe vormen van geweld zijn opgekomen, waaraan terdege een morele legitimatie wordt meegegeven.

De Gouden Hoorn onder geallieerd beheer

[1918-1923]

H. Toorenvliet

publicist

In de tweede helft van de 14e eeuw had het Ottomaanse Rijk zich op de Balkan al een dominerende positie weten op te bouwen. De verovering van Konstantinopel door de voortreffelijke strijdkrachten van sultan Mehmed II (1451-1481) vond echter pas plaats op 29 mei 1453. Behalve een kort intermezzo hebben het Turkse sultanaat en daarna de republiek kans gezien de maritieme verbindingswegen van de Zwarte naar de Middellandse Zee onafgebroken in handen te houden. Deze onderbreking speelde zich af in de periode van het einde van 1918 tot in de tweede helft van 1923.

Ineenstorting en capitulatie

Evenals voor de andere Centrale mogendheden betekende het einde van 1918 ook voor de Turken de militaire nederlaag. De op 30 oktober in de baai van Mudros ondertekende wapenstilstand was in feite een algehele capitulatie. De Pasja's Enver,

Mehmed II „de Veroveraar” (1451-1481)

Djermal en Talaat, die tijdens de Eerste Wereldoorlog als een driemanschap (met Enver als leidende figuur) in Turkije de lakens hadden uitgedeeld, wisten hun land te ontvluchten. In Konstantinopel was de nog pas kort geleden aan de macht gekomen sultan Mehmed VI echter rustig op zijn troon blijven zitten. Van het eerste moment af waarop de geallieerde bezettingstroepen voet aan wal zetten — waartoe zij overeenkomstig de wapenstilstandsvoorwaarden het recht bezaten — zette de sultan op de geallieerde maar in het bijzonder op de Engelse kaart. Daarbij werd hij trouw terzijde gestaan door de nieuwe grootvizier, de sluwe Damad Ferid.

De uitvoerende macht berustte in feite bij de drie Hoge Commissarissen, de Engelse, de Franse en de Italiaanse. Aangezien zowel Mehmed als Ferid hun rol van vazal en/of marionet uitstekend vertolkten, ontmoetten vooral in de beginperiode de geallieerde machthebbers nauwelijks enig tegenspel. Het wekte dan ook geen verbazing, dat de afgevaardigden van Mehmed VI op 10 augustus 1920 moeiteloos hun handtekening plaatsten onder het vredesverdrag van Sèvres.

Dit verdrag was zonder meer een dictaat, want zelfs de rompstaat in Klein-Azië werd zwaar verminkt: Turks Armenië werd zelfstandig verklaard, Koerdistan kreeg autonomie, Frankrijk verkreeg het Hataydistrict met de havenplaats Alexandrette (Iskenderun) en Italië Adalia (Antalya) met omgeving, maar het leeuwedeel werd aan Griekenland toegewezen. De Grieken verwierven Smyrna met omliggend gebied, de Egeïsche eilanden en in Oost-Thracië restte nog slechts Konstantinopel met een zeer summier voorland als Turks gebied. De Dardanellen werden gedemilitariseerd en voorlopig zouden de geallieerde bezettingstroepen niet worden teruggenomen.

Het Turkse rijk had door de aanvaarding van het verdrag van Sèvres de genadeslag gekregen, maar het verdrag werd nooit geheel ten uitvoer gelegd; als enige van de vredesverdragen uit die periode werd het nimmer geratificeerd, vooral omdat de

gebeurtenissen een geheel andere loop namen door toedoen van Moestafa Kemal Pasja, de man die tot groot ongenoegen van de geallieerden in mei 1919 uit Konstantinopel verdween kort voor zij hem op Malta wilden doen interneren.

De Griekse sprong in het duister

Uit Smyrna, waar de Grieken op 15 mei 1919 hun eerste twee divisies hadden ontscheept en daarna tot ongeveer 200.000 man in totaal opgevoerd, begonnen zij op 22 juni 1920 aan hun opmars in Anatolië. De Grieks-Turkse oorlog was een feit. Uiteraard was deze Griekse veldtocht niet tegen Konstantinopel gericht doch tegen het nieuwe Kemalistische Turkije, waarvan Angora de voorlopige hoofdstad was.

De drie geallieerde bezetters van de zone hielden zich bij dat conflict geheel afzijdig. Zij grepen niet rechtstreeks in maar zouden dat alle drie, en wel ieder op zijn eigen manier, indirect zeker niet nalaten. Deze zo felle strijd werd in twee vroegere artikelen behandeld: „Het hedendaagse Turkije, een onvervangbare bondgenoot” (*Mil. Spect.* 145 (1976)(9)408) en „Veertig jaar Griekse geschiedenis van 1912 tot en met 1952” (*Mil. Spect.* 146 (1977)(1)33). Met de nu volgende beschrijving wordt in de eerste plaats beoogd, een zo duidelijk mogelijk beeld te schetsen van de ook toen zo gecompliceerde internationale verhoudingen, aan het reeds eerder behandelde oorlogsgebeuren worden voorts nog enkele nieuwe facetten toegevoegd.

Het „dolce vita” aan de oevers van de Bosporus

Na Sèvres zou echter de situatie in de zone voor de geallieerden, die enigszins vergelijkbaar was met de bezetting van het Rijnland, voorlopig nog uiterst comfortabel blijven. De Engelse Hoge Commissaris sir Horace Rumbold en zijn collega's de Franse generaal Pellé en de Italiaanse markies Garroni meenden toen te kunnen volstaan met één bijeenkomst per week, ter bespreking en afdoening van de lopende zaken.

Nog voor de jaarwisseling van 1920/21 kreeg het toch al zo internationale straatbeeld van Konstantinopel er nog een extra verlevendigend aspect bij door de komst van de vele Witrussische militairen die, na Wrangels nederlaag op de Krim, met duizenden tegelijk deze stad als eerste toevluchtsoord benutten.

De Fransen moet worden nagegeven, dat zij alle Witten die daartoe de wens te kennen gaven, in de gelegenheid stelden zich voorgoed in Frankrijk te

Generaal Wrangel; de evacuatie van zijn Witrussische troepen uit de Krim betekende voor het Europese gedeelte van Rusland tevens het einde van de burgeroorlog (eind november 1920)

vestigen. En in Konstantinopel was het uitgaande leven verrijkt met een groot aantal aantrekkelijke Russische eetgelegenheden en cabarets, zoals die ook tot ver in de jaren '30 in vele Westeuropese steden „en vogue” zouden blijven.

Het opperbevel over de geallieerde bezettingsmacht was in handen van de Engelse generaal „Tim” Harington. Deze begaafde en humane opperofficier stelde alles in het werk om het vrij saaie routinebestaan van zijn Britse ondergeschikten zo afwisselend en prettig mogelijk te doen verlopen. Hij zorgde voor de juiste ontspanning, terwijl toch de militaire training nooit werd verwaarloosd zodat de typisch Engelse (perfecte) discipline op peil bleef. Haringtons voorbeeld werkte zo aantekelijk dat zijn onderbevelhebbers, de Franse generaal Charpy en de Italiaanse generaal Mombelli (die in de jaren 1917/18 het bevel had gevoerd over het Italiaanse expeditiekorps op de Balkan), niet veel moeite hadden met het overnemen van zijn methodes.

De Britten, die het Griekse avontuur zeer in de hand hadden gewerkt, gingen uit van de gedachte dat de strijdlustige Grieken het in Anatolië wel zouden klaren. Inderdaad beschikten de Grieken over een modern leger dat — door voordelige aankopen uit de Engelse en Franse arsenalen en depots die tot de nok met nu overtollig geworden materieel waren gevuld — voortreffelijk was toegerust. Maar ook de enorme invloed van de internationale wapenleverancier sir Basil Zaharoff had daartoe bijgedragen. Deze sleutelfiguur van de zware industrie had tijdens de Eerste Wereldoorlog miljarden aan de geallieerden verdiend en de nu begonnen Grieks-Turkse oorlog beschouwde hij — in 1849 als kind van eenvoudige Griekse ouders in Smyrna geboren — zo ongeveer als een privé-aan gelegenheid.

Toch was de Engelse visie van „het zal wel luk-

ken" niet geheel onjuist, want aanvankelijk ging het de Grieken inderdaad voor de wind. Veel later zou dit te goed uitgeruste Griekse leger daarvoor een zeer zware tol moeten betalen.

Moskou verschaft rugdekking

Terwijl het goede leven aan de oevers van de Zee van Marmora rustig werd voortgezet en in Londen Moestafa Kemal en zijn rebellen nog altijd werden beschouwd als een soort muskietenplaag, sloten de Sovjet-Unie en de verder nog door niemand serieus genomen Turkse republiek in december 1920 een veelomvattend verdrag. De Turken deden dan wel definitief afstand van de kleine provincie Yerevan, maar daar stond erg veel tegenover: de Russen erkenden Turks Armenië als een integraal onderdeel van de nieuwe republiek, de Russisch-Turkse grens werd nauwkeurig vastgesteld, zij verklaarden zich welwillend neutraal ten opzichte van het Grieks-Turkse conflict en zegden behalve geldelijke steun Angora ook de levering van wapens en munitie toe. Deze toezeggingen werden door de Russen prompt gehonoreerd. Zo was de toekomst voor de Kemalisten veel rooskleuriger geworden; want niet alleen was de korte burgeroorlog tegen de aanhangers van de sultan in hun voordeel beslist, de overeenkomst met de Russen had hen nu van de zo noodzakelijke dekking in de rug voorzien.

Het tweede verdrag dat Angora zou sluiten, liet niet lang op zich wachten; het was het akkoord met de Italianen, dat op 21 maart 1921 tot stand kwam. Daarbij bedongen dezen een garantie voor het behoud van hun Dodekanesosarchipel en het eiland Rhodos, in ruil waarvoor zij beloofden het door hen bezette Adalia met omgeving op de kortst mogelijke termijn te ontruimen en op hun beurt ook wapens en munitie te zullen leveren.

Vanzelfsprekend waren de Kemalisten nu in staat het Griekse leger, waarvan generaal Papoulos opperbevelhebber was, beter tegenstand te bieden.

De toegenomen kracht van de Turken was duidelijk waarneembaar bij de zware gevechten in het voorjaar van 1921; zo voerde de Turkse opperbevelhebber Ismet Pasja persoonlijk het commando tijdens de felle afweerslag bij İnönü (Ismet Pasja zou later deze plaatsnaam als zijn achternaam aannemen), waardoor in de noordelijke sector de Griekse opmars naar de sterke Turkse linie Eskişehir—Kütahya aanzienlijk werd vertraagd. Ook in de zuidelijke sector werd verwoed gevochten en hier wisselde de stad Afyon, een sleutelpositie van grote betekenis, talrijke malen van bezetter;

de laatste Turkse herovering van deze stad was eveneens te danken aan persoonlijk ingrijpen van Ismet Pasja.

Toch bleven de Grieken nog aan de winnende hand, waardoor zij na hun doorbraak bij Kütahya in juli verder in Anatolië wisten door te dringen.

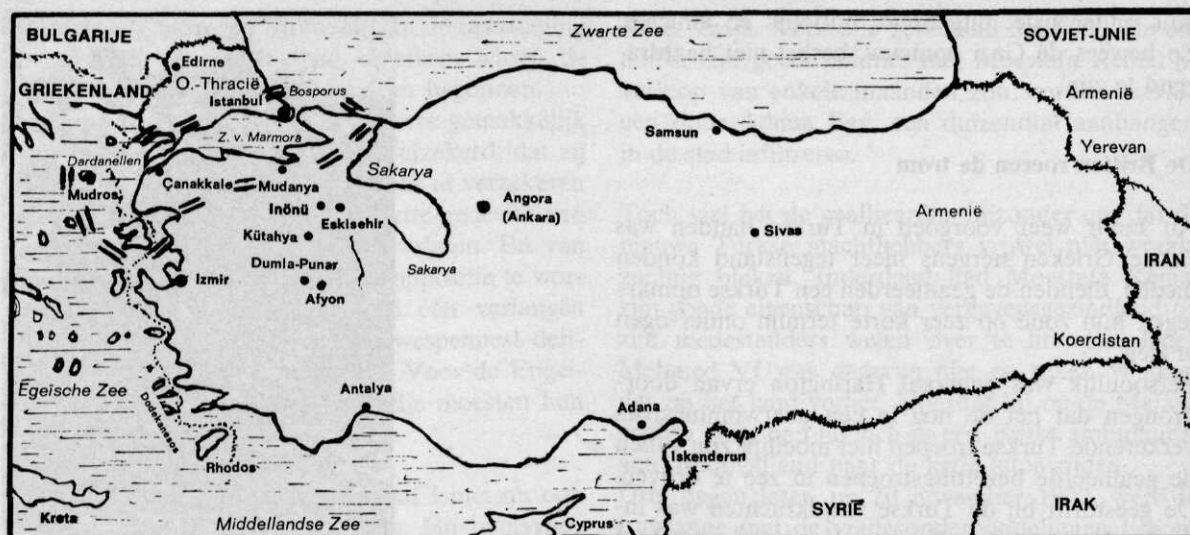
Sakarya, de „Turkse slag aan de Marne”

In feite had Moestafa Kemal, die bij het begin van de terugtocht het opperbevel van Ismet Pasja had overgenomen, op kundige wijze het Griekse leger in een van de meest onherbergzame en troosteloze gebieden van zijn land weten te lokken. De Griekse aan- en afvoertroepen, die toch al met veel te lange verbindingswegen zaten opgescheept, konden hun taken niet meer op doelmatige manier uitvoeren; de ravitaillering liet veel te wensen over, terwijl de aanvoer van munitie ernstig stagneerde.

Toch zou het voortbestaan van de Turkse republiek nog even aan een zijden draad komen te hangen. Met de spreekwoordelijke moed der wanhoop zagen de Grieken nog kans een aantal in allerijl geïmproviseerde Turkse fortificaties te overmeesteren zodat, al was het ook maar voor korte tijd, generaal Papoulos toch nog durfde hopen op een mogelijke doorbreking naar Angora. In die hoofdstad sloeg velen de schrik al om het hart, en geleidelijk liet zich de eerste kritiek horen op wat men Moestafa Kemals groteske veldtocht ging noemen.

De Turken, ervan overtuigd dat een definitief einde zou komen aan hun onafhankelijkheid als zij de nederlaag zouden lijden, gaven evenwel geen meter grond meer prijs. De beslissende slag vond plaats aan de Sakarya, van 23 augustus tot 13 september van dat zelfde jaar; een felle, meedogenloze, bij dag en nacht ononderbroken massale strijd waarin hoofd- en opperofficieren van beide partijen persoonlijk aan het gevecht deelnamen. De slag eindigde met een verpletterende nederlaag voor de Grieken die zich ten slotte in volslagen wanorde terugtrokken. Het was eigenlijk een wonder dat de Griekse legerleiding nog erin slaagde die orde-loze terugtocht enigermate in geordende banen te leiden. Herstel was evenwel uitgesloten en in het Griekse kamp gold nog slechts één vraag: hoe komen wij opnieuw door een barre Anatolische winter, ons handhavende in de betrekkelijke veiligheid van de hoogvlakte van Dumla Punar en steden als Afyon?

Athene had een zondebok nodig. Die werd gevonden in de persoon van generaal Papoulos, die beslist niet onbekwaam was maar wel verantwoorde-

lijk werd geacht voor de nederlaag. Voor zijn opvolger had men moeilijk een slechtere keus kunnen doen dan thans het geval was: generaal Hadjanesti was een gerenommeerde salonheld. Maar ook diens latere vervanging door generaal Tricoupis mocht al niet meer baten, de krijgskansen konden niet worden gekeerd en voor de Grieken waren in Klein-Azië geen militaire lauweren meer te oogsten.

Ook Parijs gaat overstag

Zoals Rome al voor de Sakaryaslag een verdrag met Angora had gesloten, waarvoor Moestafa Kemal de Italianen lang erkentelijk zou blijven, zo deden de Fransen daarna. Tot grote ergernis van Londen werd de Frans-Turkse overeenkomst op 20 oktober 1921 gesloten. Hoewel niet zo openlijk als de Russen gingen nu ook de Fransen evenals de Italianen over tot wapenleveranties aan de Kemalisten. Daarbij mag wel worden vermeld dat Parijs inderdaad veel sympathie koesterde voor de Turkse underdog. En mocht de Engelse regering de Grieks-Turkse oorlog toch nog blijven beschouwen als een soort cricketmatch dan stond daar tegenover dat generaal Harington wel begrip toonde voor de zich al aankondigende moeilijkheden. Deze begonnen nog voor het Turkse slotoffensief, dat op 26 augustus zou worden ontketend.

In juni 1922 richtte de Griekse regering, waarvan de leden toen al ervan waren doordrongen dat de situatie van het Griekse leger in Anatolië uiterst benard was, tot de geallieerde bezettingsautoriteiten het verzoek, Konstantinopel aan Griekse troepen over te dragen. Uiteraard kon dat verzoek niet worden ingewilligd en ter voorkoming van een

Turkije met de grenzen van nu. Na de vrede van Lausanne had slechts één wijziging plaats; het was een uitbreiding aangezien de Fransen op 23 juni 1939 het Hataydistrict definitief aan Turkije afstonden. De in de periode 1918—1923 door de geallieerden bezette zone met de daarbij behorende, door hen gecontroleerde wateren zijn aangegeven met dubbele streepjes

Griekse wanhoopsdaad gaven de drie Hoge Commissarissen generaal Harington opdracht, een officiële verklaring af te leggen. Deze hield in dat de geallieerden vastbesloten waren Konstantinopel met man en macht te verdedigen tegen welke aanvaller dan ook. De Grieken kozen eieren voor hun geld en kwamen er niet meer op terug.

Het innemen van Smyrna door de Turken, op 9 september 1922, completeerde de Griekse nederlaag. Met de bezetting van deze, bij hen Izmir geheten, stad was het hoogtepunt bereikt van een zegevierende opmars over 300 km die slechts twee weken had geduurd.

Moestafa Kemal, die zich na de slag aan de Sakarya vernietiger der ongelovigen, „Gazi”, mocht noemen — voor een vrijdenker een ietwat typische benaming — gaf bij zijn intocht in de stad blijk van enkele karaktertrekken die alom werden gewaardeerd en bewonderd. Hij weigerde namelijk over een voor hem uitgespreide Griekse vlag te lopen, waarbij hij opmerkte „ook voor verslagenen blijft de nationale vlag toch altijd nog het symbool van de onafhankelijkheid”. Ook wist hij nog tijd vrij te maken om in gezelschap van enkele van zijn stafleden met een aantal krijgsgevangenen gemaakte Griekse hoofd- en opperofficieren onder het genot van een stevig glas van gedachten te wisselen. De gebeurtenissen van de drie oorlogsjaren passeerden nog eens de revue en het werd een echt Levant-

tijns onderonsje: uitgebreid, hoffelijk en amicaal. Zo bewees de Gazi opnieuw, beslist niet haatdragend te zijn.

De Britten roeren de trom

Nu Izmir weer voorgoed in Turkse handen was en de Grieken nergens meer tegenstand konden bieden, dienden de geallieerden een Turkse opmars tegen hun zone op zeer korte termijn onder ogen te zien.

Persoonlijk was generaal Harington ervan doordrongen dat het de nog in een overwinningsoes verkerende Turkse troepen niet moeilijk zou vallen de geallieerde bezettingstroepen in zee te drijven. De geestdrift bij de Turkse strijdkrachten was inderdaad algemeen; zelfs de onder bevel van Rauf Pasja staande summiere Turkse oorlogsvloot zou geen moment hebben geaarzeld zich in het strijdgewoel te storten, als daartoe bevel zou worden gegeven.

Het zou echter nog even duren voor het juiste inzicht in de ontstane situatie ook in Londen zou doordringen. De versterking van de Britse strijdkrachten werd nog steeds op koortsachtige wijze voortgezet. Talrijke oorlogsschepen waren uit Gibraltar en Malta naar de Zee van Marmora opgestoomd, terwijl ook de landstrijdkrachten aanzienlijk waren uitgebreid. Zo werd onder meer de Ierse Garde onder bevel van kolonel Alexander (die in de Tweede Wereldoorlog nog vele lauweren zou oogsten), aan land gezet. De bezetting van de sleutelpositie Çanakkale werd voornamelijk gevormd door eenheden van de bekende „Rifle Brigade”.

In een smalle neutrale strook was vooral bij de strategische punten duidelijk op borden aangegeven, dat men de geallieerde zone naderde. Toch verwekte het eind september nauwelijks verwondering, dat juist bij Çanakkale een kleine Turkse troepenmacht van ongeveer 1500 man de geallieerde stellingen te dicht naderde. Nadat echter de commandant van een Engelse patrouille de Turken had gewezen op het beloop van de demarcatielijn, trokken zij zich onder het aanbieden van verontschuldigen terug.

Toch ontstond bij de geallieerden nog even een panieksituatie, veroorzaakt door het onjuist decoderen van een telegram. De tekst daarvan luidde: Britse oorlogsschepen zijn opgestoomd naar hun schietposities. Na decoding werd evenwel doorgegeven: Britse oorlogsschepen zijn ertoe overgegaan vijandelijke posities onder vuur te nemen. Deze bijna fatale vergissing kon gelukkig nog bijtijds worden achterhaald en rechtgezet.

Met de snelle opmars naar Izmir had de Kemalistische infanterie haar enorme elan opnieuw overduidelijk gedemonstreerd

De Franse regering had inmiddels generaal Charpy opgedragen, met bekwame spoed alle Franse militairen uit het Aziatische gedeelte van de zone terug te trekken. Vrijwel onmiddellijk daarna werd deze lastgeving voor de Franse troepen nog uitgebreid met een verbod tot vuren. Ter onderstreping van Frankrijks goede bedoelingen zond Parijs ten overvloede Franklin Bouillon, de voorzitter van de Franse kamercommissie voor buitenlandse zaken, als speciale afgezant naar Moestafa Kemal. Het Franse optreden was koren op de Italiaanse molen, want de Italianen sloten zich in deze aangelegenheid met veel animo bij elke Franse actie aan.

De Engelsen stonden nu geheel alleen. Eindelijk begon het in Londen te dagen, want voor het eerst werd nu begrip opgebracht voor de situatie die in werkelijkheid al in 1921 bestond. Voor generaal Harington, die intussen al beleefde telegrammen met Moestafa Kemal had gewisseld, werd het licht op groen gezet. Hij mocht gaan onderhandelen.

Mudanya, november 1922

Het kustplaatsje Mudanya ging de geschiedenis in als het oord, waar op 11 oktober 1922 de Grieks-Turkse wapenstilstand werd ondertekend. Dat is geheel juist, doch tegelijkertijd speelden zich daar andere, veel belangrijkere zaken af. Daarbij zaten om de groene tafel: aan de ene kant het hoofd van de Turkse delegatie Ismet Pasja met zijn adviseurs en aan de andere zijde de geallieerde generaals

Harington, Charpy en Mombelli. In de overtuiging dat zij veel zouden kunnen bereiken, waren de Turken aan deze onderhandelingen begonnen. De Fransen hadden het hun immers gemakkelijk gemaakt. Zij hadden de Turken verzekerd, dat zij alles in het werk zouden stellen om te verzekeren dat de Grieken het door hen bezette gedeelte van Oost-Thracië geruisloos zouden verlaten. En van de Italianen behoefde zeker geen oppositie te worden verwacht, omdat zij slechts één verlangen koesterden, namelijk het Turkse wespennest definitief de rug te kunnen toekeren. Voor de Engelsen lag het geheel anders, want die moesten hun gezicht nog redden.

Op werkelijk overtuigende wijze gaf Ismet nu ook van zijn diplomatieke gaven blijk. Hij overvroeg steeds, maar wist op het juiste moment de Engelsen toch concessies te doen. Na eindeloze discussies gaf hij zich bij voorbeeld gewonnen inzake de terugtrekking van de geallieerde troepen in etappes. Dat was eigenlijk van geringe waarde, maar Harington kon Londen melden dat hij de Turken niet in alles toegaf. Eindelijk werd men het toch eens. Er zou in Lausanne een vredesconferentie worden gehouden, die de bepalingen van het verdrag van Sèvres geheel zou dienen te herzien. Verder werd de Kemalisten toegestaan een vertegenwoordiger in Konstantinopel te benoemen, die in plaats van de marionettenregering voor de Turkse belangen aldaar zou mogen opkomen. De keuze van Angora viel weer op een opperofficier met een uitgesproken talent voor de diplomatie, namelijk

Refet Pasja. Voor alle zekerheid liet deze, die ondanks zijn goede relaties met Moestafa Kemal na verloop van enkele maanden zou worden vervangen door Adnan Bey, een duizendtal aanhangers in de stad infiltreren.

Toch viel het de geallieerden bijzonder op, dat de nieuwe Turkse machthebbers vrijwel niet wraakzuchtig bleken. Inderdaad had Moestafa Kemal zijn goede eigenschap van vergevensgezindheid op zijn medestanders weten over te brengen. Doch Mehmed VI was daarvan niet zo zeker, vandaar dat hij het land verliet. Voordat hij op de Malaya sloop ging, had hij zich in een Britse ambulance-auto onopvallend naar de kade laten rijden.

Drie dagen later, op 20 november 1922, werd in Lausanne met de vredesonderhandelingen begonnen. Daar zou Ismet Pasja, die ook hier de Turkse delegatie aanvoerde, echter wel met tegenspel van formaat rekening moeten houden.

Het hoofd van de Britse delegatie, de zeer bekwaame maar niet plooibare Engelse minister van buitenlandse zaken lord Curzon, had zich omringd met een aantal figuren die vrijwel stuk voor stuk als Turkijekenners bij uitstek bekend stonden. Van deze staf maakten onder andere sir Rumbold en de befaamde Andrew Ryan deel uit. Deze Britse delegatie was allesbehalve bereid zich zonder meer gewonnen te geven. Anderzijds beseften de Turken zeer wel dat zij het grootste deel van de troepen in handen hadden en dat het erom ging die op het juiste moment uit te spelen. Toen dan ook de Britten een harde lijn dreigden te volgen en demonstra-

Moestafa Kemal neemt de overwinningparade af (eind 1922). Daarna kon hij zich als president Atatürk geheel inzetten voor de wederopbouw en modernisering van zijn land; hij deed dit tot zijn laatste levensdag (10 november 1938), waarna zijn rechterhand én opvolger, Ismet İnönü, twaalf jaren Atatürks beleidslijnen zou aanhouden

tief de onderhandelingen afbraken en uit Lausanne vertrokken, lieten Ismet en de zijnen zich niet in het minst van hun stuk brengen: laconiek pakten ook zij hun koffers en keerden huiswaarts, al moet worden vermeld dat Ismet dermate overtuigd was van een spoedige hervatting van de besprekingen dat hij het beter achtte een deel van zijn bagage maar in Lausanne te laten.

Tijdens deze impasse had Ismet in Konstantinopel ook nog een onderhoud met de Engelse zaakgelastigde sir Neville Henderson (later ambassadeur in Berlijn van 1937 tot 1939), die toen waarnemend Hoge Commissaris was. Op Hendersons vraag, of het hem moeilijk viel met Curzon te onderhandelen, gaf Ismet Pasja een van humor doortrokken antwoord: „Ach, lord Curzon behandelt ons inderdaad als kwajongens, maar aangezien zijn Franse en Italiaanse bondgenoten dezelfde behandeling ten deel valt, zitten wij Turken daar zeker niet mee . . .”

Toen kort nadien de onderhandelingen werden hervat bleken vele spanningen tot het verleden te behoren en spoedig werd men het eens. De ondertekening van het Verdrag van Lausanne vond plaats op 26 juli 1923. Het in Turkse ogen zo vernederende, Versailles evenarende, Verdrag van Sèvres bestond niet meer.

Turks applaus voor Britse troepen

Het vertrek van de laatste geallieerde troepen uit Konstantinopel in augustus 1923 ging met groot ceremonieel gepaard. De regie was in de bekwame handen van generaal Harington, die niet had gearzeld er een imposant schouwspel van te maken. Op een daarvoor bijzonder geschikt moskeeplein stonden aan de ene kant de Turkse eenheden en daartegenover stonden de Italianen, de Fransen en

de Engelsen in linie opgesteld. Bij dit gebeuren kreeg alles het volle pond, zelfs aan het kleinste onderdeel was gedacht. De Engelse militaire muziek zorgde voor de juiste omlijsting en alle eenheden kweten zich op voorbeeldige wijze van hun taak.

Nadat de plechtigheden, die mede door het Turkse optreden uitstekend verliepen, minutieus waren afgewikkeld, verlieten de Italianen als eersten het plein, waarna de Fransen volgden. Als laatsten begonnen dus de Engelsen aan de aftocht naar de langs de kade liggende schepen.

De toen zeker niet pro-Brits voelende Turkse toeschouwers vergaten echter even alle sentimenten. Van nature gevoelig voor een goede militaire show, waren zij ongemerkt in de ban gekomen van het visueel gebodene. En wat geen Engelsman had kunnen verwachten gebeurde toch: het Turkse publiek beloonde deze Britse militaire perfectie met een verdiend spontaan en warm applaus!

Vanzelfsprekend moest deze spontaneïteit wel geheel verbleken in vergelijking met het ongekende vreugdebetoon dat de Gazi zou ten deel vallen ter gelegenheid van de intocht in zijn *Istanboel*, die later plaatsvond.

De bij het vertrek der geallieerden betoonde vergevingsgezindheid en spontaneïteit doch bovenal het Turkse gevoel voor humor, zouden echter aanzienlijk bijdragen tot verbetering van de Engels-Turkse betrekkingen. Een hoogtepunt daarin werd bereikt op 19 oktober 1939, met het sluiten van het Drievoudig Verbond tussen Engeland, Frankrijk en Turkije. Daarvan bleef later slechts een Engels-Turks verbond over, waarbij tevens bleek dat de vriendschap tussen beide partners oprecht was. Zelfs zó hecht dat ook de felste politieke stormen, die de Tweede Wereldoorlog teweegbracht, glansrijk werden doorstaan.

Literatuur

- A. Aniante — *Mustapha Kemal, le loup gris d'Angora*. Éditions de la nouvelle revue critique, Parijs (1934).
N. Henderson — *Herinneringen van een diplomaat*. A. de Lange, Amsterdam (1948).

- M. Housepian — *Smyrna 1922*. Faber and Faber, Londen (1972).
N. Barber — *The Sultans*. Simon and Schuster, New York (1973).
Y. Öztuna — *Petite histoire de la Turquie*. Direction générale de la presse et de l'information, Ankara (1976).

De inlichtingen- en veiligheidsdiensten van Israël

Th. G. Woltjer

sergeant-majoor instructeur

Mozes dan zond hen uit om het land Kanaän te verspieden en zeide tot hen: „Trekt hier het Zuiderland in en trekt op naar het bergland, en ziet, hoe het land is, en of het volk dat erin woont, sterk is of zwak, klein of talrijk; en of het land, waarin het woont, goed is of slecht, hoe de steden zijn, waarin het woont, of het in legerplaatsen woont dan wel in vestingen, en of het land vet is of schraal, of er bomen op staan of niet. Weest moedig en neemt van de vrucht des lands mede”.
(Numeri XIII: 17 ... 20)

De veiligheid van de staat Israël rust op de volgende drie pijlers.

— Een inlichtingendienst, die in staat moet zijn vijandelijke intenties tijdig te onderkennen. Dit geldt niet alleen voor een militair optreden door een of meer confrontatielanden, doch evenzeer voor het optreden van terroristen tegen doelen in Israël of Israëls belangen in het buitenland.

— Een luchtmacht die continu in een zeer hoge staat van paraatheid verkeert en op de kortst mogelijke termijn zowel offensieve als defensieve operaties moet kunnen uitvoeren.

— Een mobilisatiesysteem dat het land in staat stelt binnen 24 uur een aantal gevechtseenheden, bestaande uit reservisten, gevechtsgereed te hebben en om binnen 72 uur het gehele leger, omstreeks 400.000 man, te mobiliseren.

Dit artikel is echter geheel en uitsluitend gewijd aan het ontstaan en functioneren van Israëls civiele inlichtingendienst, de Mossad, en de militaire inlichtingendienst, de Aman.

Oorsprong

Hoewel Israël in 1978 pas zijn dertigjarige bestaan heeft gevierd, gaat de geschiedenis van zijn inlichtingendienst terug tot voor onze jaartelling; reeds in het Oude Testament staat vermeld dat toen intensief gebruik werd gemaakt van verspieders.

Tijdens het verblijf van joodse gemeenschappen buiten Palestina, als gevolg van de diaspora, en voornamelijk in de periode van het jaar 70 tot 1948, werd door vele heersers in Europa en daarbuiten dankbaar gebruik gemaakt van de diensten van joodse gemeenschappen bij het verkrijgen van velerlei soorten van informatie. Dat gold in het

bijzonder voor Engeland, Duitsland, Turkije en Rusland; in het laatste geval zowel onder de Tsaren als na de revolutie van 1917.

Tegen het einde van de 19e eeuw ontstonden er min of meer georganiseerde inlichtingendiensten ten behoeve van zionistische groeperingen in zowel Europa als daarbuiten, die zich bezighielden met de emigratie van joden naar Palestina dat tot 1917 onder Turks beheer stond en daarna Brits mandaatgebied werd. De activiteiten van de zionistische groeperingen waren aanvankelijk overwegend gericht op Oost-Europa waar de wens tot emigratie het grootst was wegens regelmatig terugkerende uitbarstingen van antisemitisme.

De basis van de huidige Israëlsche inlichtingendienst werd in 1909 gelegd met de oprichting van de *Hasjomer* (Wachter), een defensieve organisatie die zich tot doel had gesteld joodse nederzettingen te beschermen tegen aanvallen van rovende Arabieren, in het bijzonder Bedoeïenen. Deze organisatie ging sinds 1920 echter geleidelijk over naar de *Haganah* (Verdediging), de verdedigingsorganisatie van Israëls vakvereniging *Histadroet*, die in dat jaar werd opgericht. Uit de Haganah en enkele afgescheiden groeperingen werd in 1948 het Israëlsche leger geformeerd.

Met het opkomen van het antisemitisme in Duitsland en Oostenrijk, in de jaren '30, nam ook de joodse immigratie in Palestina toe. De Arabieren raakten daardoor verontrust en, aangespoord door sommigen van hun leiders, onder wie de Moefti van Jeruzalem, namen de gewelddaden tegen joden en hun bezittingen weldra ernstige vormen aan. Toen de Britten niet in staat en vaak ook niet bereid bleken de joden voldoende bescherming te garanderen, werd de behoefte aan een goed functionerend inlichtingenapparaat merkbaar, ten ein-

de te kunnen anticiperen op acties van de Arabieren. Voor het verkrijgen van informatie omtrent de activiteiten van zowel Arabieren als Britten werd gebruik gemaakt van de diensten van joden, werkzaam in allerlei overheidsfuncties zoals politie, bevolkingsadministratie, enz., alsmede van Arabische informanten.

In de Haganah deed zich in 1931 een scheuring voor toen een meer extreme groep, de *Irgoen Zvai Leoemi* (Nationale militaire organisatie), zich afscheidde en zelf de strijd tegen Britten en Arabieren voortzette; deze groep werd ook wel de *Haganah B* genoemd. De IZL vormde haar eigen, zeer efficiënte, inlichtingenapparaat dat zich in het bijzonder ging specialiseren in de bestrijding van Arabische terroristen.

Een belangrijke rol bij de organisatie van de inlichtingendienst van de Haganah speelde de Britse kapitein Orde Wingate, die in 1936 naar Palestina werd uitgezonden en veel sympathie had voor de joodse zaak.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben vele Palestijnse joden als agent voor geallieerde inlichtingendiensten belangrijk werk gedaan, o.m. in Noord-Afrika, Irak en Syrië. Velen hebben daarbij het leven gelaten doch de overlevenden deden een schat aan ervaring op, die hen later goed van pas zou komen toen zij als agent voor de staat Israël werkten.

Na de Tweede Wereldoorlog werd in Palestina de strijd tegen zowel de Britten als de Arabieren in alle hevigheid hervat door de Haganah, de IZL en de sedert 1939 van de IZL afgescheiden *Lohamei Heroet Israel* (Vechters voor de vrijheid van Israël), ook wel de Sterngroep genoemd naar haar leider Abraham Stern. De oorlog had hen geleerd dat de joden, waar ook ter wereld, meer dan ooit tevoren een „eigen nationaal tehuis” nodig hadden.

Alle drie organisaties, maar in het bijzonder de Haganah en de IZL, hadden hun eigen inlichtingendiensten, zowel in Palestina als daarbuiten. Deze diensten waren belast met de emigratie van joden naar Palestina, de aankoop van wapens en het verkrijgen van informatie in Palestina zelf omtrent de activiteiten van de Britten en de Arabieren. Voor de Haganah werkten de volgende inlichtingensecties.

— De *Mossad le Aliyah Beth* (Instituut voor inlichtingen en speciale opdrachten), in 1937 opgericht en belast met de illegale immigratie van joden.

— De *Shai* (Informatiedienst), in 1940 opgericht en o.m. belast met de screening van Haganahleden

en de controle op Arabische agenten. Hij verzamelde verder de gegevens over de activiteiten van de Britse Special Branch in Palestina. De Shai had zijn agenten in vrijwel alle openbare en overheidsfuncties zoals politie, douane, PTT, transport, enz. Hij beschikte verder over een eigen contra-inlichtingenafdeling, o.m. belast met de verspreiding van desinformatie.

— De *Rekhesj*, een sectie die speciaal was belast met de aankoop van wapens in het buitenland. De Rekhesj had haar agenten in Oost- en West-Europa en in de Verenigde Staten.

Als mogelijke vierde kan nog de *Palyam* worden genoemd, een maritieme sectie van de Haganah, waaruit na de onafhankelijkheidsverklaring de marine-inlichtingendienst werd samengesteld. Een van de taken van de Palyam was schepen te vinden en te bemannen voor het overbrengen van de joodse emigranten naar Palestina en voor wapentransporten.

De vier diensten werkten bij hun activiteiten nauw samen en bij bepaalde acties werd ook samengewerkt met de diensten van de IZL en de LHI, hoewel er voorbeelden zijn waarbij de diensten van de Haganah activiteiten uitvoerden gericht tegen de IZL of omgekeerd.

Na de onafhankelijkheidsverklaring (14 mei 1948) werden de Haganah, de IZL en de LHI op 26 mei 1948 samengevoegd tot de IDF (Israeli Defence Force).

Van illegale naar legale dienst

Door de Onafhankelijkheidsoorlog, die met enkele onderbrekingen van 15 mei 1948 voortduurde tot 20 juli 1949, ondervond de reorganisatie van de diverse inlichtingen- en veiligheidsdiensten zoveel vertraging dat hij pas in 1952 volledig ter hand kon worden genomen. De toenmalige premier Ben Goerion heeft daarop grote invloed gehad. In de periode tussen 1948 en 1952 werden de diensten echter al in ruime mate geconfronteerd met spionage door de Arabieren en de Russen. Hoewel de Sovjet-Unie zich in 1947 in de Verenigde Naties een groot voorstander verklaarde van een onafhankelijke joodse staat, en na de onafhankelijkheidsverklaring als een der eersten de staat Israël officieel erkende, namen na 1948 de anti-joodse maatregelen in de Sovjet-Unie toe, evenals de Sovjetspionage in Israël. De Russische inlichtingendienst bediende zich daarbij van joden die waren gehanteerd of gehersenspoeld of die uit overtuiging voor de Sovjet-Unie werkten. Sedert 1953 bestaan de Israëlische inlichtingen-

diensten uit twee, onafhankelijk opererende, blokken.

1. De *Aman*, ook wel AMN genoemd, een afkorting van Agaf Modiin (Informatiebureau). De Aman is de militaire inlichtingendienst, met aan het hoofd een directeur voor militaire inlichtingen. De DMI is direct verantwoordelijk verschuldigd aan de chef van de generale staf. De Aman heeft zijn agenten niet alleen in de Arabische landen, maar bijvoorbeeld ook in Oost-Europa en in Westeuropese landen die wapens leveren aan de Arabische landen. Onder de Aman ressorteren ook, zoals dat in alle landen het geval is, Israëls militaire attachés in het buitenland, waarvan in het algemeen kan worden gezegd dat hun taak meer omvat dan alleen de representatie van hun strijdkrachten. In Israël behoort ook de censor tot de Aman en elke buitenlandse correspondent(e) dient zijn/haar werk voor verzending eerst aan de censor voor te leggen. Hoewel dat in de meeste gevallen zonder problemen verloopt, komt het toch wel eens voor dat om redenen van militaire veiligheid films of foto's in beslag worden genomen of delen uit de tekst worden verwijderd.

2. De *Mossad*, waarvan het hoofd de Memuneh wordt genoemd, en waarin verschillende diensten zijn opgenomen, zoals de *Shin Beth* — een afkorting van Sheruth Bitakhon (Veiligheidsdienst) — en de *Shabak* — een afkorting van Sheruth Bitakhon Clali (Interne Veiligheidsdienst). De Shin Beth is voornamelijk belast met spionage en terroristenbestrijding en als zodanig actief in de Arabische landen en die landen waar terroristische activiteiten plaatsvinden of worden verwacht tegen Israëls eigendommen of belangen. Op dit terrein is er een nauwe samenwerking met buitenlandse diensten. De Shin Beth verzamelt echter ook militaire inlichtingen en geeft die door aan de DMI, die verantwoordelijk is voor de evaluatie en interpretatie. De Shin Beth heeft drie secties ter voorkoming van infiltratie, namelijk een Arabische sectie omdat Israël ruim een half miljoen Arabieren onder zijn inwoners telt, een Oosteuropese sectie ter voorkoming van infiltratie door joodse of niet-joodse Sovjetrussische spionnen, en een antiterroristensectie die zich voortdurend bezighoudt met het onderzoeken van meldingen over terroristenactiviteiten in Israël zelf zoals op vliegvelden, havens, markten, enz. Eveneens verbonden aan de Shin Beth is de *Resjoed*, een speciale sectie, belast met controle op terroristische organisaties. De Shabak is gespecialiseerd in de contraspionage en ook zijn activiteiten strekken zich uit tot ver over de landsgrenzen. De Mossad zelf heeft zijn agenten over

de gehele wereld en verzamelt niet alleen informatie op politiek terrein, maar ook op elk denkbaar ander gebied.

Alle diensten, civiel en militair, maken intensief gebruik van ultramoderne middelen voor interceptie, af luisteren van gesprekken, decodering van berichten, enz. In bijzondere gevallen wordt voor de ondervraging gebruik gemaakt van hypnose. Het is vrijwel onmogelijk de exacte afbakening weer te geven van de functies van de verschillende secties en afdelingen, aangezien er vele raakvlakken zijn. Er bestaat dan ook een nauwe onderlinge samenwerking, die overigens niet altijd optimaal is. Zo is er bv. rivaliteit tussen Mossad en Aman. Hoewel de Israëlsche inlichtingen- en veiligheidsdienst qua personeelsterkte tot de kleinste behoren, worden zij gerekend tot de efficiëntste. Dat betreft niet alleen het verwerven van informatie en de bestrijding van terrorisme, maar ook de verwerking van gegevens. Zo ging de militaire inlichtingendienst al in 1954 over tot automatisering bij de verwerking van zijn gegevens. Dat bleek met name van onschatbare waarde bij het verwerken en opslaan van de informatie die werd verkregen uit krijgsgevangenenondervraging na de oorlogen van 1956, 1967 en 1973.

Nu komen de activiteiten van inlichtingendiensten bij voorkeur niet in de publiciteit. Gebeurt dat wel, dan heeft er óf een spectaculaire ontwikkeling plaatsgevonden óf de tegenstander heeft agenten — spionnen zo men wil — ontmaskerd en berecht, al dan niet omgeven met de nodige publiciteit. Ook de Israëlsche diensten zijn daarmee geconfronteerd en sedert de oprichting van de staat Israël heeft zich een aantal gebeurtenissen voorgedaan die, gewild of ongewild, ruimschoots in de publiciteit zijn geweest. In dit artikel zullen thans de markantste voorvallen worden gememoreerd.

De Lavon-affaire

In het begin van 1954 meldden Mossad- en Shin-Bethagenten uit Caïro en Washington, dat de Amerikanen bezig waren zich de sympathie te verwerven van Egyptes nieuwe leider, kolonel Nasser. Een van Amerika's doelstellingen was namelijk Egypte te bewegen toe te treden tot het pas opgerichte Pact van Bagdad. Om Nasser gunstig te stemmen oefende de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken, Dulles, druk uit op de Engelse regering om haar militaire aanwezigheid in de Suezkanaalzone op te geven. Reeds na enkele weken van onderhandelingen beloofde de regering Churchill alle troepen uit dat gebied te zullen te-

rugtrekken. De Israëli's vreesden dat deze nieuwe ontwikkeling hun veiligheid in gevaar zou brengen; zij werden in die veronderstelling gesterkt doordat Nasser de doorvaart door zowel het Suezkanaal als de Straat van Tiran onmogelijk had gemaakt voor Israëlische schepen. Verder vond er in diezelfde periode een escalatie plaats van Palestijnse aanslagen van de Gazastrip uit en vermoed werd dat Nasser daarin eveneens de hand had.

Vermoedelijk mede op aandringen van de Mossad, de Shin Beth en de Aman besloot Israël's toenmalige minister van defensie, Lavon, geheel op eigen initiatief tot actie over te gaan. Er werd een plan beraamd voor een reeks bomaanslagen op Amerikaanse instellingen in Caïro en Alexandrië, met het doel de indruk te wekken dat zij door Egyptenaren waren gepleegd. Op deze manier hoopte Lavon de toenadering van de VS tot Egypte te kunnen tegenhouden.

Het heeft er alle schijn van dat minister Lavon alle voorbereidingen voor die operatie heeft getroffen zonder de chef van de generale staf erin te kennen. Voor het ten uitvoer leggen van zijn plan wenste Lavon gebruik te maken van de „Eenheid voor speciale opdrachten”, die tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog was gevormd voor het uitvoeren van opdrachten in vijandelijk gebied, onder het ministerie van buitenlandse zaken ressorteerde en na de oorlog — overgegaan naar het leger (de Aman) — eigenlijk alleen nog maar op papier was blijven bestaan. De functie van CGS was destijds in handen van generaal-majoor Dayan, die overigens in die periode in de Verenigde Staten verbleef terwijl zijn functie werd waargenomen door zijn plaatsvervanger. Van minister Lavon en generaal Dayan was bekend dat zij slecht met elkaar overweg konden, en dat de eerste zich nogal gemakkelijk op het terrein van de ander wilde begeben.

Het toenmalige hoofd van de Aman, kolonel Givli, was echter wel op de hoogte van de plannen en verleende daaraan zijn medewerking. De uitvoering in Egypte werd voorbereid door agenten van de Shin Beth en de Aman in Caïro en Alexandrië, onder leiding van kolonel Abraham Dar en diens plaatsvervanger, een zekere Paul Frank. Toen alle voorbereidingen waren voltooid, zond kolonel Dar (die zich doorgaans bediende van de schuilnaam John Darling) uit Caïro een bericht naar Tel Aviv, waarop een tweede groep Israëli's, waaronder sabotage-experts en explosievendeskundigen, naar Egypte vertrok om „Eenheid 131”, zoals de sabotagegroep voor deze opdracht werd genoemd, te versterken. De gehele operatie werd echter een

groot fiasco, en in juli 1954 werden elf personen gearresteerd door de Egyptische contraspionage-dienst. Twee personen uit de groep werden ter dood veroordeeld en opgehangen, acht anderen werden tot langdurige gevangenisstraffen veroordeeld. Van sommigen van hen werd nooit meer iets vernomen, anderen werden na de Zesdaagse oorlog van 1967 uitgewisseld tegen Arabische krijgsgevangenen.

De gehele operatie was niet alleen amateuristisch in elkaar gezet en uitgevoerd, doch ook verraden. Pas later bleek Paul Frank het gehele plan te hebben overgebiefd aan de Egyptische kolonel Osman Noeri, een expert op het gebied van contraspionage. Omtrent de ware identiteit van Paul Frank alsmede de reden van zijn verraad is niets bekend; vermoed wordt dat dit tot de geheimen van de Shin Beth behoort. Het is niet uitgesloten dat Paul Frank een dubbelagent is geweest. Extra tragisch was echter dat na het verraad van Paul Frank ook een van de meest ervaren Aman-agenten in Egypte, Max Bennet, door de Egyptenaren kon worden gearresteerd; deze Bennet, die verder niets met de operatie te maken had, had zich op excellente wijze in Egypte genesteld en zelfs kans gezien een persoonlijke vriendschap op te bouwen met generaal Naguib, de grote man van de staatsgreep van 1952. Max Bennet pleegde zelfmoord in zijn cel, toen hij zich niet langer opgewassen wist tegen de martelingen tijdens zijn ondervraging. Paul Frank werd later, toen voldoende bewijs tegen hem was verzameld, door de Mossad en de Shin Beth uit Wenen naar Israël gelokt en daar gearresteerd. In 1959 werd hij tot twaalf jaar gevangenisstraf veroordeeld.

Als gevolg van deze onverkwikkelijke affaire nam minister Lavon in 1955 ontslag en ook kolonel Givli verloor zijn functie als hoofd van de Aman. Bij de Mossad, de Shin Beth en de Aman vond een aantal reorganisaties plaats, waarbij vooral de beslissingsbevoegdheden tot het ondernemen van acties nauwkeuriger werd afgebakend.

De zaak Eli Cohen

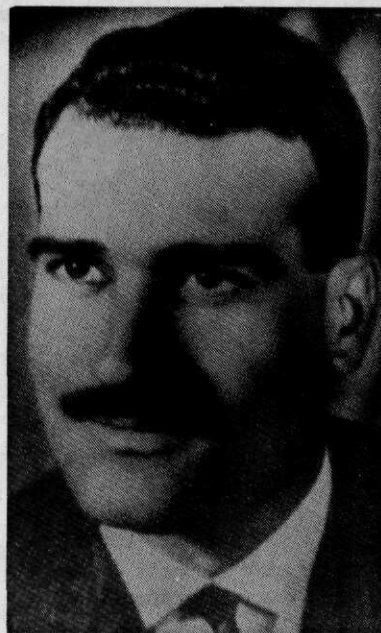
Tegen het einde van 1959 kreeg men in kringen van de Mossad behoefte aan een agent die moest kunnen doordringen tot in de hoogste politieke en militaire kringen in Syrië. Na zorgvuldig zoeken vond men de in Tel Aviv woonachtige en uit Egypte afkomstige Eli Cohen, die als boekhouder voor een groot bedrijf werkte (afb. 1). Eli Cohen was geen vreemde voor de Mossad aangezien hij in de jaren '50, toen hij nog in Alexandrië woonde, al

contacten had met Israëlische diensten in Egypte. Eli Cohen kreeg van medio 1960 af een intensieve opleiding tot spion: hard, realistisch en praktisch, waarbij geen enkel detail werd overgeslagen. Omstreeks februari 1961 was de opleiding voltooid en kon hij aan zijn opdracht beginnen. Als Kamel Amine Tabet reisde hij via Zürich naar Buenos Aires, alwaar hij voorzichtig en behoedzaam infiltreerde in de Syrische kolonie. Met medewerking van de Syrische militaire attaché in Buenos Aires werd hij na enige tijd lid van de Baathpartij en tegen het einde van 1961 was hij, als fel Syrisch patriot, een zeer gewaardeerd lid van de Syrische kolonie in Argentinië.

In het begin van 1962 vond de Mossad dat zijn achtergrondgeschiedenis voldoende was verzorgd en kreeg hij opdracht naar Damascus te verhuizen om aan zijn eigenlijke taak te beginnen. Als handelaar in import- en exportgoederen, en actief lid van de Baathpartij, bouwde Eli Cohen zich in relatief korte tijd een zeer invloedrijke kennissenkring op waarvan ook hoge militairen, politici en andere prominenten uit de Syrische samenleving deel uitmaakten. In het bijzonder zijn contacten met hoge Syrische officieren stelden hem in staat kennis te nemen van belangrijke militaire gegevens en deze naar Israël te seinen. Ook werd hij enkele malen in de gelegenheid gesteld het Syrisch-Israëlische grensgebied te bezoeken dat normaal voor niet-militairen streng verboden was. Voor zover bekend, was het tijdens een van die bezoeken dat het noodlot toesloeg toen hij in bijzijn van enkele hoge Egyptische officieren werd gefotografeerd.

In Egypte verscheen enige tijd later een foto van hem in gezelschap van een groep Egyptische officieren, waarop een oude bekende hem herkende als Eli Cohen, de Egyptische jood. De man gaf dit door aan de Egyptische Geheime Dienst, maar het is niet geheel zeker of dit onmiddellijk werd doorgespeeld aan de Syrische contraspionage-dienst.

De belangrijkste fout werd echter gemaakt in Tel Aviv, waar iemand een deel van de van Eli Cohen verkregen informatie doorgaf aan de Israëlische radio die het in de ether bracht. Daarop kwam de, in die tijd doorgaans wat traag reagerende, Syrische contraspionage in actie en al spoedig viel de verdenking op Kamel Amine Tabet, alias Eli Cohen. Op een dag in januari 1965 viel een groep veiligheidsagenten onder leiding van de chef van de Syrische contraspionagedienst, kolonel Soewidani, het huis van Cohen binnen, die op dat moment net bezig was zijn radioapparatuur te bedienen. Hij was niet meer in staat ook maar iets van

Afb. 1 Eli Cohen, de spion die uit Israël kwam

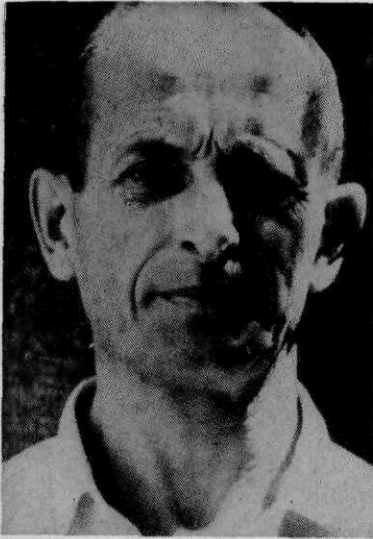
zijn uitrusting te vernietigen. De bewijzen tegen hem waren overweldigend. Er zijn enkele aanwijzingen dat de Syriërs bij het opsporen van Eli Cohen ook gebruik hebben gemaakt van mobiele peilstations.

Na een maandenlang proces werd Eli Cohen op 8 mei 1965 ter dood veroordeeld. Geen enkele poging om hem vrij te krijgen mocht baten: de Syriërs waren er te zeer over verbitterd dat hij met zoveel succes tegen hen had kunnen opereren. Hij wist te veel; in de nacht van 17 op 18 mei 1965 werd Eli Cohen in Damascus opgehangen.

De kidnapping van Adolf Eichmann

Het behoort tot de taken van de Mossad, de verblijfplaatsen van voormalige nazi's op te sporen. Hoog genoteerd op de lijst van gezochte misdadigers stond Adolf Eichmann, voormalig luitenant-kolonel van de SS in het Derde Rijk, en belast met de deportatie en uitroeiing van joden.

Het was tegen het einde van 1957 dat de toenmalige Memuneh, Isser Harel, uit West-Duitsland een tip kreeg dat Adolf Eichmann in Argentinië verbleef onder de naam Rikardo Klement (afb. 2). Voor zover bekend was Eichmann in de zomer van 1950 in Buenos Aires aangekomen via een vluchtroute, waarvan reeds door vele ex-Nazi's gebruik was gemaakt. Hij gedroeg zich zo onopvallend mogelijk en veranderde regelmatig van adres en beroep. Na de omverwerping van het regime

Afb. 2 Adolf Eichmann verbleef als Rikardo Klement in Argentinië

Peron in 1955 verliet Eichmann Argentinië en verbleef enkele jaren in Paraguay en Bolivië, vermoedelijk uit angst dat het nieuwe regime ex-Nazi's zou arresteren en uitleveren. Hij keerde echter wel terug naar Argentinië. De Memuneh zond een van zijn medewerkers naar Argentinië om de tip na te trekken, en na zorgvuldig speurwerk kon bericht naar Tel Aviv worden gezonden dat op een bepaald adres in Buenos Aires inderdaad de echtgenote van Eichmann en diens zoons verbleven. Van de man was hij niet zeker dat dit de gezochte Adolf Eichmann was: na de oorlog was namelijk het verhaal verspreid dat de echtgenote van Eichmann was hertrouwd met een Amerikaan en dat zij Europa had verlaten. Om zeker te zijn dat de gezochte man inderdaad Adolf Eichmann was, werd ongemerkt een groot aantal foto's van hem gemaakt en naar Israël gezonden. In Israël deed zich toen een probleem voor aangezien er nauwelijks archieffoto's bestonden van Eichmann, die in het verleden bewust zoveel mogelijk had vermeden in de publiciteit te komen. Mensen, die in het verleden op enigerlei wijze met Eichmann in contact waren geweest en aan wie de afbeeldingen werden voorgelegd, twijfelden in de meeste gevallen. Zou men dan toch de verkeerde voor hebben?

Al die tijd werd Rikardo Klement in Argentinië nauwkeurig in de gaten gehouden en op 21 maart 1960 viel het de Mossad-agenten op dat hij een boeket bloemen kocht en naar huis bracht. Ter gelegenheid waarvan zou dat kunnen zijn? Uit een onderzoek bleek dat 21 maart de trouwdatum was van Adolf en Vera Eichmann; het was slechts een detail, maar hij had zich verraden.

Toen dit nieuws Israël bereikte, werd besloten dat Eichmann zou worden ontvoerd en naar Israël overgebracht om daar te worden berecht. Isser Harel nam persoonlijk de leiding van de operatie op zich en vertrok met een team van deskundigen naar Buenos Aires. Als datum voor de ontvoering werd gekozen 11 mei 1960, twee dagen voor de aankomst van een speciaal El-Al-vliegtuig met aan boord een Israëlische delegatie die was uitgenodigd voor de festiviteiten rond de 150e verjaardag van Argentinië's onafhankelijkheid.

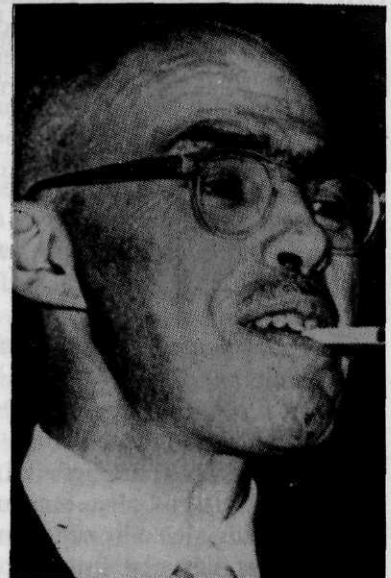
Op 11 mei 1960 om 18.30 uur werd Adolf Eichmann ontvoerd toen hij van zijn werk op weg was naar huis. De gehele operatie verliep vlekkeloos en werd onmiddellijk gevolgd door een medische controle en een eerste ondervraging waarbij Eichmann bekende de gezochte te zijn. Twee dagen later werd hij aan boord van het El-Al-toestel gesmokkeld en naar Israël gevlogen. De bekendmaking van zijn ontvoering veroorzaakte, vooral in Israël, een golf van emoties.

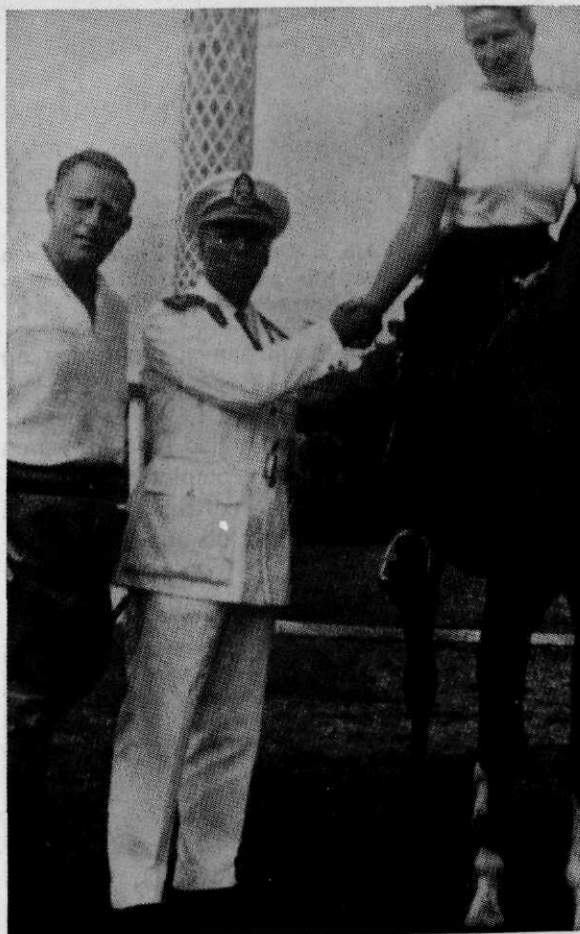
De voorbereidingen voor zijn proces, alsmede het proces zelf, namen ruim een jaar in beslag; op 12 december 1961 werd hij ter dood veroordeeld. Nadat een verzoek tot gratie was afgewezen werd het vonnis op 1 juni 1962 voltrokken door ophanging.

De KGB-spion (res) Ikol dr. Israël Beer

Op 31 maart 1961 om 11 uur 's avonds arresteerde de Shabak dr. Israël Beer, reserve-ikol van de Israëlische strijdkrachten en hoogleraar in de militaire geschiedenis aan de universiteit van Tel Aviv

Afb. 3 Dr. Israël Beer pleegde landverraad uit idealisme

(afb. 3). De beschuldiging tegen dr. Israël Beer luidde dat hij documenten betreffende de landverdediging had overhandigd aan een diplomaat van een vreemde mogendheid.

Israël Beer werd in 1912 in Oostenrijk geboren en studeerde o.m. aan de militaire academie in Wiener Neustadt en de Weense universiteit, alwaar hij promoveerde tot doctor in de filosofie. Tijdens de Spaanse Burgeroorlog vocht Israël Beer als officier in de Internationale Brigade. Toen de nazi's in 1938 Wenen bezetten, verliet hij Oostenrijk als vluchteling, met bestemming Palestina.

Voor zover bekend was Israël Beer in Oostenrijk reeds een toegewijde pro-Sovjetcommunist en voerde hij opdrachten uit voor de Sovjetrussische inlichtingendienst. In Palestina sloot hij zich aan bij de Haganah en nam in 1948 actief deel aan de Onafhankelijkheidsoorlog.

Na de Onafhankelijkheidsoorlog werd Israël Beer, als een van de jongste luitenant-kolonels in het Israëlische leger, belast met de geschiedschrijving van de oorlog; als zodanig had hij toegang tot hooggeclassificeerde gegevens. In zijn functie was hij

Afb. 4 Wolfgang en Waltraud Lotz, hier in gezelschap van het toenmalige hoofd van de Egyptische politie, generaal Ghorbal

een van de naaste medewerkers van de toenmalige chef van de generale staf, generaal-majoor Yigal Yadin.

Omstreeks 1959 verliet Israël Beer het leger en werd hoogleraar in de militaire geschiedenis aan de universiteit van Tel Aviv; hij bleef echter reserve luitenant-kolonel. In zijn nieuwe functie bracht hij verscheidene bezoeken aan NAVO-landen, waar hij lezingen gaf, oefeningen bijwoonde en bijeenkomsten had met hoge NAVO-vertegenwoordigers. Aangenomen wordt dat Israël Beer door zijn contacten met deze vertegenwoordigers ook kennis heeft genomen van NAVO-geheimen en die heeft doorgespeeld aan de Russische inlichtingendienst.

Dat hij uiteindelijk kon worden gearresteerd, is vermoedelijk het gevolg van een tip van een overgelopen kolonel van de Poolse inlichtingendienst aan de CIA.

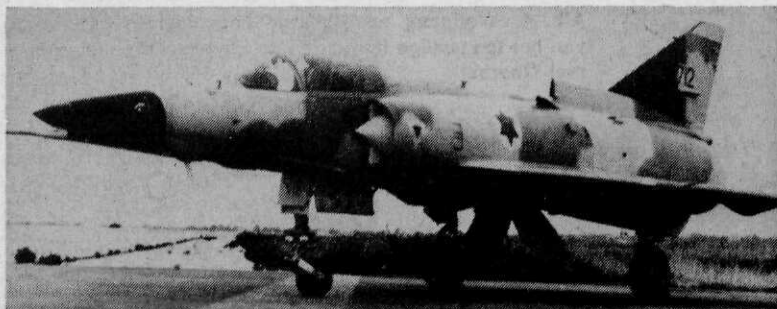
Op 14 januari 1962 werd dr. Israël Beer veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf. Na daarvan vier jaar te hebben uitgezeten, overleed hij in zijn cel als een gebroken en gedisilluseerd man.

Israël Beer heeft altijd uit overtuiging voor de Russen gewerkt, niet om er persoonlijk beter van te worden. Het bestaansrecht van de staat Israël is voor hem nooit in het geding geweest, alleen vond hij dat dit een communistische, op Moskou gerichte, joodse staat moest zijn.

Wolfgang Lotz

Het verhaal van Wolfgang Lotz, een blonde halfjood van Duitse afkomst, vertoont vrij veel overeenkomst met dat van Eli Cohen. Als paardenhandelaar werd hij door de Mossad naar Egypte gezonden, waar hij, gesteund door zijn vrouw Waltraud, relaties opbouwde met hoge Egyptische officieren en politici (afb. 4). Ook de huidige Egyptische president Anwar Sadat was voor hen geen onbekende.

Lotz is zowel voor de Mossad als voor de Aman een zeer waardevolle agent geweest, die o.m. in de gelegenheid is geweest in het begin van de jaren '60 bezoeken te brengen aan SA-2 „Guideline” luchtdoelraketopstellingen, toen die pas door de Sovjet-Unie aan Egypte waren geleverd. Hij werd in 1965 gearresteerd en hoewel het niet geheel duidelijk is als gevolg waarvan, is het niet uitgesloten dat door lekken bij de Westduitse inlichtingen-

Afb. 5 De eerste officiële vlucht van de Kfir werd bijgewoond door ir. Frauenknecht

dienst de activiteiten van Wolfgang Lotz via de DDR zijn doorgespeeld aan de Egyptische contra-spionagedienst. Wolfgang Lotz en zijn vrouw werden in 1968, samen met een aantal andere Mossad- en Aman-agenten, uitgewisseld tegen Egyptische krijgsgevangenen.

De Mirage-blauwdrukken

Een van Israël's grootste problemen na de Zesdaagse oorlog was de militaire superioriteit ten opzichte van de Arabische landen te blijven behouden. Na de nederlaag van 1967 werden Egypte en Syrië door de Sovjet-Unie herbewapend op een schaal die Israël zorgen baarde. Tot 1967 hadden de Verenigde Staten nauwelijks militair materieel aan Israël geleverd en Frankrijk was bezig zijn standpunt inzake het Midden-Oosten te herzien, hetgeen reeds had geresulteerd in een gedeeltelijk wapenembargo tegen Israël.

Besloten werd dat Israël zelf straalgevechtsvliegtuigen zou gaan bouwen om de afhankelijkheid van andere landen zoveel mogelijk te verminderen. Mossad-agenten vonden de Zwitserse ingenieur Alfred Frauenknecht bereid de blauwdrukken van de Mirage III te leveren. In de lente van 1968 werd hij door de Zwitserse veiligheidsdienst gearresteerd, nadat hij ruim twee ton aan blauwdrukken had doorgegeven aan de Mossad. Op 23 april 1969 werd hij veroordeeld tot vier en een half jaar gevangenisstraf. Op 14 april 1975 was hij aanwezig bij de eerste officiële vlucht van de Kfir, die verbazend veel overeenkomst vertoont met de Mirage (afb. 5).

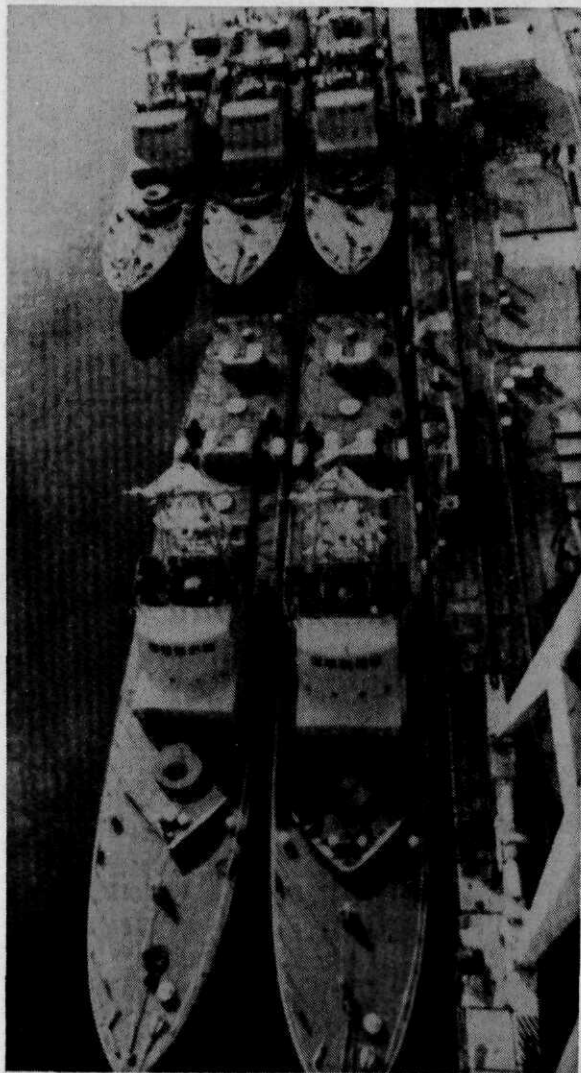
De raketshepen van Cherbourg

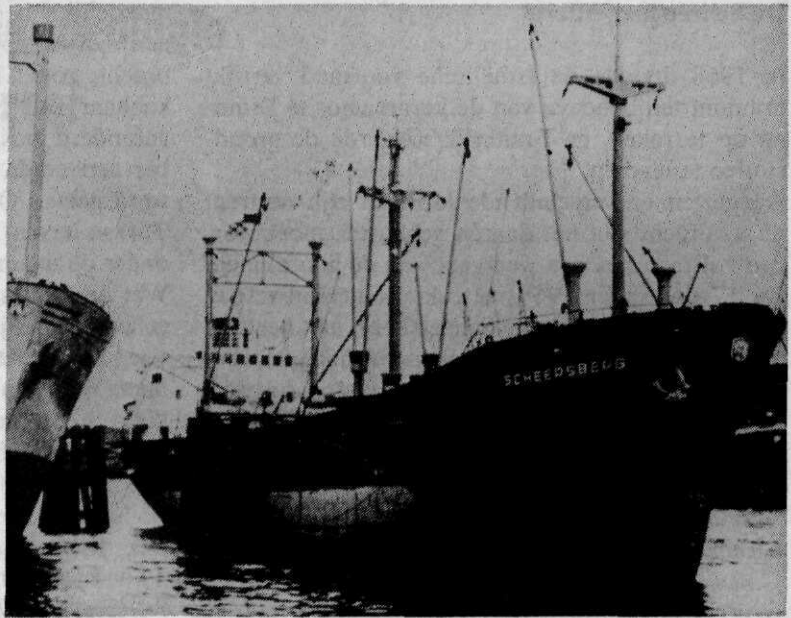
Reeds voor de Zesdaagse oorlog van 1967 werden door Israël in Frankrijk twaalf schepen besteld van de zg. „Saar“-klasse. Zeven van deze schepen werden afgeleverd in de periode tussen 1967 en december 1968. President De Gaulle weigerde echter de overige vijf te leveren, zogenaamd uit ongenoegen over het feit dat Israëlische commando's

op 28 december 1968 een aanval uitvoerden op de internationale luchthaven van Beiroet.

Voor Israël, dat reeds ervoor had betaald, waren de schepen onmisbaar bij de complete reorganisatie van zijn marine. Deze reorganisatie, hoewel reeds eerder begonnen, bleek absoluut noodzake-

Afb. 6 De vijf raketshepen na aankomst in Haifa

Afb. 7 De Scheersberg

lijk toen in oktober 1967 de torpedootjager Eilat door Egypte met raketten tot zinken werd gebracht.

Samen met de Israëlische marine zette de Mossad een zeer geraffineerde operatie op touw met het doel de vijf schepen uit Frankrijk naar Israël te brengen. Al die tijd bevond zich reeds een Israëlische kernbemanning aan boord van de schepen. Op 24 december 1969 gelukte het de Israëli's de vijf schepen heimelijk met bestemming Haifa uit de haven van Cherbourg te laten vertrekken (zie afb. 6).

Nieuwe Russische radar

Tijdens de gevechtshandelingen van 1969 en 1970 tussen Egypte en Israël, ook wel de „War of Attrition” genoemd, kreeg de Aman informatie dat aan de Golf van Suez, bij Ras Gharib, nieuwe radarapparatuur stond opgesteld. Omtrent deze radar, van het Russische type P12, waren geen gegevens bekend en vermoed werd dat het ging om een radar die voornamelijk werd gebruikt voor het opsporen van vijandelijke vliegtuigen die op geringe tot zeer geringe hoogte vliegen.

Besloten werd de apparatuur, waarin de Aman in hoge mate was geïnteresseerd, naar Israël te halen, in plaats van ze door een luchtaanval te vernietigen. Op 26 december 1969 werd een commando-actie tegen de opstelling uitgevoerd, waarbij alle apparatuur, inclusief de bijbehorende voertuigen, werd ontmanteld en per helikopter naar Israël ge-

bracht. Ook een deel van het Egyptische bedieningspersoneel werd krijgsgevangen gemaakt en voor ondervraging naar Israël gevoerd.

Het incident te Lillehammer

Door de Mossad werd en wordt voortdurend jacht gemaakt op Palestijnse terroristen, in het bijzonder op de topfiguren. Tijdens de eerste zes maanden van 1973 kreeg een Mossad-agent een tip dat Ali Hassan Salameh ergens in Scandinavië verbleef. Deze werd door de Mossad verantwoordelijk gehouden voor het plannen van terroristische activiteiten voor de Palestijnse organisatie „Zwarte September”.

Het spoor van Ali Salameh leidde uiteindelijk naar het Noorse plaatsje Lillehammer, niet ver van de grens met Zweden. Door de toenmalige Memuneh, genmaj Zvi Zamir, werd de liquidatie van Ali Salameh dermate belangrijk geacht dat hij zich persoonlijk met een groep van tien Mossad-agenten naar Oslo begaf.

Op 21 juli 1973 werd te Lillehammer een Arabier, waarvan werd aangenomen dat hij Ali Salameh was, doodgeschoten. De Arabier was echter niet Ali Salameh, maar een sprekend op hem gelijkende Marokkaan, die als gastarbeider in Noorwegen werkte.

Zes van de Mossad-agenten werden door de Noorse politie gearresteerd en de Memuneh zelf kon maar ternauwernood uit Oslo ontsnappen. Voor zover kon worden nagegaan, betrof het hier een geval van desinformatie, waarbij de Mossad bewust op het verkeerde spoor werd gezet. ▷

De Scheersberg-affaire

In 1968 dreigde de Israëlische voorraad verrijkt uranium ten behoeve van de kernreactor te Dimona op te raken, en Frankrijk weigerde de grondstoffen te leveren.

Aangezien er verschillende lezingen zijn omtrent de toedracht van het daarna gebeurde, moet worden volstaan met een weergave van de hoofdlijnen. Op 17 november 1968 vertrok vanuit Antwerpen een klein vrachtschip, de Scheersberg, met bestemming Genua (afb. 7). De lading van het schip bestond uit 200 ton uranium. Ergens tussen Antwerpen en Genua werd het commando over het schip overgenomen door agenten van de Mossad. Ver-

moedelijk bij een van de Griekse eilanden werd aan het schip een aantal veranderingen aangebracht, zodat het niet meer als Scheersberg herkenbaar zou zijn; de naam van het schip werd veranderd in Kerkyra. Tegen het einde van november arriveerde het schip in Haifa, waar de lading werd gelost. Op 2 december werd het schip in de Turkse haven Iskenderoen waargenomen, nu weer onder de naam „Scheersberg”.

Wat er precies heeft plaatsgevonden zal wel nooit geheel duidelijk worden; het is echter wel nage- noeg zeker dat de lading in Israël is terechtgekomen. Evenmin is duidelijk of de Israëli's het uranium nodig hadden voor de vervaardiging van kernwapens of voor de energievoorziening.

Literatuur

R. Deacon — *The Israeli secret service*. Hamish Hamilton, Londen (1977).

E. Luttwak en D. Horowitz — *The Israeli army*. Penguin Books, Londen (1975).

N. L. Lavie — *Moshe Dayan*. Vallentine, Mitchell & Co., Londen (1968).

B. Dan — *De spion die uit Israël kwam*. Paris, Amsterdam (1967).

D. Eisenberg, E. Landau en M. Portugali — Das Geheimnis der „Scheersberg”. *Spiegel* (1978)(33)110, (34)134, (35)136.

MAAK U NIET BEZORGD

dat u na dienstverlating de

MILITAIRE SPECTATOR

niet meer zult ontvangen:

als lid van de Koninklijke Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap vindt u hem maandelijks in uw bus!
Bovendien driemaandelijks Mars in Cathedra. Voor f 25,— per jaar!

Snel een briefkaart aan de secretaris

NASSAULAAN 6, ZOETERMEER

en uw bezorgdheid is over !

Mensenroof, moderne ideologie en oud mediterrane zeer

J. R. Evenhuis

journalist

De hele wereld is perplex van de daden van de „rode brigades” in Italië. Wat zelfs een nog stalinistische Italiaanse communistische partij, met meer dan een kwart van de bevolking achter zich, nooit heeft gewaagd, hebben enkele honderden, klaarblijkelijk goed georganiseerde terroristen voor de eenvoudigste zaak van de wereld gehouden: een rechtstreekse aanval op het gezagsapparaat en het prestige van de tegenwoordige Italiaanse staat.

Het ontvoeren en vermoorden van oud-premier Aldo Moro zou op het eerste gezicht misschien minder belangrijk kunnen lijken dan bijvoorbeeld ontvoering van en moord op het staatshoofd zelf, maar democratische staten zitten tegenwoordig ingewikkeld in elkaar. In elk geval zat Aldo Moro als voorzitter van de Italiaanse christen-democratische partij midden in het web dat de Italiaanse politieke partijen hebben gesponnen over de staat die daaronder overigens al voor een groot deel was schuilgegaan. In zoverre was de keus van de terroristen, in hun opzet de staat zelf te treffen, dus scherp genoeg, zoals ook alle Italiaanse politici die door hun partijbelangen nog niet totaal zijn verblind en vasthouden aan een begrip voor het staatsbelang dat daar bovenuit reikt, hebben aan-gevoeld.

In Italië zijn dergelijke ontwikkelingen dubbel erg, omdat men daar in de loop van de eeuwen gewend is geraakt aan een bepaalde wijze van omgaan met misdadigers: er waren er altijd net te veel, zodat men wel gedwongen was hun vaker naar de mond te praten dan men wellicht zou wensen.

Zo is het thans usance dat bankrovers, als zij worden gevat, tegenover de politie weigeren hun mond open te doen, omdat zij zich zelf beschouwen als „krijgsgevangenen”. Evenzo willen de leden van de Rode Brigades (waarom eigenlijk die hoofdletters die zij de media vrijwel onmiddellijk hebben weten op te dringen?) voor „oorlogvoerenden” doorgaan en helaas moet worden gezegd dat zij daarmee veel te regelmatig succes hebben.

De toenmalige paus, als Italiaan verstrikt in de psychologische mechanismen van zijn volk dat het

zo dikwijls met misdadigers op een akkoord moet gooien om het vege lijf te redden, heeft in een eigenhandig schrijven de ontvoerders gebeden en gesmeekt Aldo Moro niet te doden. Het heeft Moro niet gebaat, de misdadigers daarentegen zeer. De *Frankfurter Allgemeine Zeitung* merkte in die periode (10 mei 1978) volkomen terecht op dat de paus „dem gefährlichen Punkte nahe (kam), an dem sie von einem Völkerrechtssubjekt, dem Vatikan, als Kriegführende anerkannt würden”.

Zo werkt ook psychologisch in dit land veel bij voorbaat in de richting van een ondermijning van het staatsgezag; goede bedoelingen kunnen samengaan met kwade om het steeds opnieuw uit te houden. Harde persoonlijke dictaturen moesten, als het proces te ver voortschreed, dan vaak zorgen voor de orde en rust waarnaar de mensen uiteindelijk smachtten.

Veel geschreeuw . . .

Modieuze ideologieën leveren verder hun bijdrage. Maar zo goed als de Italiaanse „rode brigades” ontvoeringen en andere gewelddaden weten te organiseren, zo primitief zijn de manifesten waarvan hun „proletarische acties” steeds vergezeld gaan. Daarbij is duidelijk dat zij deze uiteenzettingen van hun ideeën voor zeer belangrijk houden, ja die gewelddaden voor een groot deel opvatten als een dwang waarmee zij dan weer enige tijd een heel volk ertoe brengen naar die uiteenzettingen, natuurlijk prompt in alle media verbreid, te luisteren. Leest men deze meestal hoogst emphatische, grammaticaal gebrekkige en theoretisch helemaal naar niets lijkende *volantini* die de publieke opinie worden opgedrongen, kennelijk in de illusie dat er overtuigingskracht in zit, dan zou men kunnen worden bekropen door één groot heimwee naar die mooie tijden toen sociale rebellen althans de schijn van een logische leer wilden hebben alvorens te gaan moorden. Hier echter is men louter in een rijk van aan elkaar geregen radicale slogans, zon-

der de geringste mogelijkheid die in een min of meer evident verband met elkaar te brengen.

Zij die erover verheugd zijn dat het marxisme in West-Europa niet meer is wat het eens was, en die daarom met graagte het „Eurocommunisme” zagen opkomen, hebben misschien toch te vroeg gejuicht. Het pubertaire populisme-zonder-volk is daarop een antwoord dat alle desbetreffende illusies weer volkomen neutraliseert.

Er zijn redenen alles te zien in het licht van een merkwaardige Italiaanse intellectuele stagnatie: stijl en inhoud van de *volantini* van de „rode brigades” verschillen in wezen niet zo sterk van die welke men al in Italiaanse anarchistische blaadjes van honderd jaar geleden kon aantreffen, met titels als *Il Pugnale* (De Dolk).

Max Nettlau, de grote bewonderaar en hagiograaf van het anarchisme, beet liever zijn tong af dan de Italiaanse anarchisten van die tijd te kritiseren. Zij behoorden ten slotte tot de vurigste aanhang van Bakoenin, die onder hen de beste jaren van zijn leven sleet totdat zij hem, na een volkomen mislukte poging tot opstand in Bologna, vermomd als boerin met een mand met eieren op de trein naar Zwitserland moesten zetten. Over één ding blijkt hij het echter in principe al eens te zijn met allen die thans verrast zijn over de intellectuele armoede van de „rode brigades”. Over de propagandageschriften van de Italiaanse vrienden van Bakoenin is hij weinig te spreken, al vergoelijkt hij dat dan met de woorden dat zij „zu jung, zu tatenlustig, zu eifrig tätig” waren om iets anders dan „primitive Aufklärungsblätter hervorzubringen” (*Geschichte der Anarchie*. Bd II (1927)189).

Met revolutionaire ideologieën is het in deze zuidelijke contreien dus nog steeds niet veel zaaks. Hoezeer zij loutere gevoelsuitingen kunnen zijn blijkt wel hieruit dat het anarchisme in Spanje een macht werd door de propaganda van een Italiaanse anarchist, Fanini, die zijn toehoorders in een hun vreemde taal, zijn moedertaal, toesprak.

Onder ideologisch mom

Helaas wordt daarbij in onze vaak veel te graag ideologische motieven aannemende tijd een belangrijk gezichtspunt meestal totaal over het hoofd gezien. Wat namelijk indien die „rode brigades” alleen maar ideologisch willen *lijken*? Wat, als zij niets anders zouden zijn dan gewone misdadigersbenden van het soort dat in Italië sinds eeuwen onuitroeibaar is gebleken?

Door de media wordt de aandacht van de mensen thans bij voorkeur gericht op zogenaamd idealis-

tische figuren die „tot hun spijt” menen te moeten overgaan tot geweld. Zo'n boodschap kan echte misdadigers, die een beetje de media bijhouden, zéér welkom zijn. Zij kunnen dan immers ook hun daden doen voorkomen als ingegeven door een „idee”. Die komt dan weliswaar op geen enkele manier als inspiratie van hun daden aan de orde. Maar zij kan als zodanig worden gedeclareerd; en men moet tegenwoordig al een bijzonder scherpzinnig lezer van teksten zijn om de slogans van geweld gebruikende idealisten en van meer rechtstreekse geweldgebruikers goed uit elkaar te kunnen houden.

In elk geval zou het verstandig zijn zich eerder af te vragen wat groepen als de „rode brigades” met een traditionele Italiaanse misdadigheid te maken hebben dan wat hen, slechts op grond van hun overigens zeer weinig overtuigende declaraties, met idealisten zou kunnen verbinden.

Wat dat betreft is juist hun geliefkoosde terroristische middel — het kidnappen van personen voor geld, van tijd tot tijd afgewisseld met het kidnappen van personen wier naam, positie en relaties het mogelijk maken de staat onder zo grote druk te zetten dat dientengevolge door de politie gevatte misdadigers weer uit de gevangenis worden vrijgelaten — karakteristiek voor een oude misdadige traditie, speciaal in Italië.

Buiten Italië is men zich nauwelijks ervan bewust welk een plaag de mensenroof in dit land heeft gevormd, aanvankelijk geenszins door de schuld van de Italianen zelf. Eeuwenlang hebben zij namelijk eronder moeten lijden dat hun land, als een grote laars, in de Middellandse Zee steekt. In tijden van nationale zwakte — en die hebben na de ondergang van het Romeinse rijk de overhand gehad — betekende dit dat hun lange kust totaal onbeschermd was. Dat zou al een nadeel zijn geweest als in de Middellandse Zee alleen de ook elders gebruikelijke oorlogen zouden zijn gevoerd, oorlogen van staten onderling waaronder natuurlijk ook hun bevolkingen het steeds zwaar te verduren kregen, maar waarvoor toch tegen elkaar strijdende legers en vloten het kenmerkendst waren.

Strooptochten van overzee

In de Middellandse Zee kwam echter in de 16e eeuw een heel andere vorm van oorlogvoering op, die tot ca. 1800 vrijwel continu is doorgegaan. Een soort van maritieme oorlog tegen onverdedigde kustbevolkingen, met als doel eenvoudige brandschatting en — al wat méér gecompliceerd — het

roven van mensen voor geld. Italië is zonder meer de allergrootste dupe daarvan geworden.

Ter illustratie van wat hier aan de hand was allereerst een voorval dat zich in die tijd met honderduizend, zo niet met een miljoen liet vermenigvuldigen.

Omstreeks 1500 waren de Turken ook ter zee bijzonder actief en agressief. Zo voer bijvoorbeeld in de zomer van 1501 een zekere Kemal Re'is uit voor vlagvertoon met de Turkse vlag in de Middellandse Zee. (*Re'is* = gezagvoerder, vlootvoogd.)

Wij weten van zijn route het een en ander af, aangezien in Venetië die curieuze man, Marino Sanudo, leefde die toen alles wat hij hoorde, optekende in zijn onverzadigbare *Diarii*, het omvangrijkste dagboek ooit door één persoon bijgehouden. Zijn mededelingen stroken trouwens volkomen met wat een Turkse deelnemer aan die tocht, de later om zijn atlanten zo bekend geworden Piri Re'is, daarover op schrift heeft gesteld.

Kemal Re'is zette onmiddellijk koers naar de Tyrreense kust van Italië, ging op verschillende plaatsen aan land, maakte buit en gevangenen, vertoonde zich rondom Sardinië en vertrok vervolgens in de richting van Spanje.

Om drie redenen bleef de Italiaanse kust daarna het eerste doelwit van Turkse re'is waarvan omstreeks het midden van de 16e eeuw Cheireddin (Barbarossa) wel de allerberuchtste werd: die kust is verreweg de langste en kon slechts zwak worden verdedigd, in Italië zetelde de paus, hoofd van de christenheid, en — last but not least — in Konstantinopel wemelde het soms bepaald van de Italianen die met het grootste genoegen als „gids” meegingen om de Turken te wijzen op een plaats niet ver van de kust waar bekende of rijke personen zich ophielden die door aan land gezette schepelingen konden worden overrompeld en aan boord van de Turkse schepen gebracht.

In het archief van Mantua bevinden zich drie brieven, twee geschreven op 1 april 1502 en een derde op 5 juli 1503, die wel in stijl maar niet naar inhoud verschillen van schriftelijke mededelingen die ook thans helaas weer al te vaak moeten worden gedaan. Alle drie behelzen de smeekbede van een gekidnapt persoon, langs aangegeven kanalen zijn ontvoerders geld te doen toekomen. De geadresseerde was een van de rijkste Italiaanse vorsten van die tijd, de markies van Mantua Frans II Gonzaga, echtgenoot van de nu meer beroemde Isabella d'Este. Van de man die de brieven schreef weet men weinig of niets, al noemde hij zich hertog van Catanzaro, een stad in Calabrië. Het zal wel

niet meer dan een van die fraai klinkende titels zijn geweest waarmee gewone Italianen zich van oudsher gaarne hebben getooid als zij een nogal bewogen bestaan leidden. Het enige wat wij van deze hertog weten, is dat hij met allerlei politieke plannen tussen de Europese hoven van zijn tijd op en neer reisde en zo waarschijnlijk ook de markies van Mantua had leren kennen.

Had hij die titel maar nooit aangenomen! Want zijn ontvoerders moeten hem voor een uitermate belangrijk persoon hebben gehouden. Zij vroegen voor zijn vrijlating maar liefst 5000 dukaten in goud, wat tegenwoordig een bedrag in miljoenen zou zijn.

In een van de drie brieven aan de markies van Mantua zegt hij dat deze „weet dat ik onroerend noch roerend goed bezit” (*Vostra Signoria sa io non tengo stabele ne mobele*). Maar zij die hem gevangen houden geloven dat nu eenmaal niet, en wil hij ooit naar zijn familie terugkeren dan zal hij moeten beginnen met althans een deel van die grote som over te leggen. „En daarom wend ik mij tot u om de gunst van een lening van 500 dukaten, op mijn eer en daarenboven op het heilige evangelie belovende dat als ik weer vrij ben die 500 dukaten zullen worden terugbetaald.”

Frans Gonzaga is op de smeekbede niet ingegaan. Van de hertog van Catanzaro heeft men nooit meer iets gehoord en men neemt aan dat hij niet meer levend uit het cachot is gekomen waarin de mensenrovers hem hadden gestopt in de hoop op een bijzonder goede transactie.

Wie waren die onverlaten? De vraag is verkeerd gesteld want het antwoord zou zó op een vorm van majesteitsschennis kunnen uitlopen. De kwestie is dat mensenroof omstreeks het jaar 1500 in het deel van Europa waar de hertog van Catanzaro leefde een van de geliefkoosde middelen was waarmee juist regeringen zich verrijkten. De naam van het cachot waarin hij zat, was wijd en zijd bekend: de Turkse staatsgevangenis *Yedi Qule*, genaamd naar de zeven torens waaruit zij bestond. De Turkse autoriteiten hadden er ook geen enkel bezwaar tegen dat de hertog van Catanzaro de markies van Mantua precies liet weten waar hij zich bevond, nl. „in la torre de Marmazore”.

Men zal het intussen wellicht hebben geraden: de hertog van Catanzaro was een van de slachtoffers geweest van de tocht van Kemal Re'is, die hem aan de Calabrische kust had buitgemaakt.

Sultan was in die tijd Bajezid II (1481-1512), een op zijn manier zeer mystiek aangelegde figuur die daarvoor dan ook de bijnaam Weli (de heilige)

heeft gekregen. Dat naar ons gevoel zo'n man geen re'is kon uitsturen met de speciale opdracht aan de kusten der ongelovigen gevangenen te maken opdat die voor veel geld weer konden worden losgekocht, pleit ongetwijfeld voor de vooruitgang van de morele zin; maar voor een „heilige” Turkse sultan stonden deze zaken omstreeks het jaar 1500 nog volkomen los van elkaar.

Het was overigens niet eens een typisch mohammedaanse trek. Ook christenen konden bij tijd en wijle weinig weerstand bieden aan de verleiding gevangenen onder „fiscale” aspecten te beschouwen, zoals het geval Dsjem bewijst.

Die Dsjem was een broer van sultan Bajezid en een soort dissident. Hoe dat zij, hij zocht de christelijke wereld op, met de voor dissidenten begrijpelijke hoop dat hij uit het buitenland misschien tot de val van zijn broer zou kunnen bijdragen. Hij was namelijk tevens een pretendent. In Rome, waar hij al spoedig terechtkwam, had de paus in zijn persoon een pijnlijk wapen in handen tegen de stabiliteit van het bewind van zijn broer; de kwestie was slechts of het zou worden gebruikt. De Turken waren agressief genoeg. Rome liep omstreeks 1500 meer dan eens concreet gevaar door een Turkse re'is — er kruiste er altijd wel een voor de mond van de Tiber — te worden overvallen. Eindelijk had de paus nu een pressiemiddel tot zijn beschikking. Hij verkoos echter géén gebruik ervan te maken. Dsjem werd in het Vaticaan min of meer opgesloten, mocht niet aan politiek doen en in ruil daarvoor kreeg de paus in Rome van de sultan in Konstantinopel dan jarenlang een grote som gelds uitbetaald. Het was niet precies een losgeld, meer een vasthoudgeld. Maar hetzelfde principe lag eraan ten grondslag: men had een gevangene om er rijker van te worden.

Prins Dsjem was al net als de hertog van Catanzaro „levend kapitaal” (Burckhardt). Hoe absurd zijn positie in Rome was, blijkt ten overvloede hieruit dat, als de paus in zijn stad eens zijn macht zou verliezen, de kostbare Turkse prins onder de bezittingen van andere machthebbers zou worden opgenomen. Zoals de Franse koning Karel VIII die, toen hij in 1495 op zijn veldtocht door Italië Rome bereikte, onmiddellijk aanspraak op het „beheer” van Dsjem maakte.

Het was dus bepaald internationale en interreligieuze zede, althans in deze regionen, gevangenen fiscaal uit te buiten. En als men dat eenmaal weet, begrijpt men ook een heleboel dingen beter die daar tegenwoordig helaas weer op grote schaal gebeuren.

Onscrupuleuzen pikken een graantje mee

Zoals gezegd, was vooral de lange Italiaanse kust het doel van 16e-eeuwse Turkse re'is die zonder meer kunnen worden beschouwd als de grootste mensenrovers van de geschiedenis. Cheireddin bracht van zijn tochten soms meer dan 10.000 ontvoerde Italianen mee. De capaciteit van zijn schepen werd daarvoor tot het uiterste gebruikt. Desondanks had hij met ruimtegebrek te kampen en dit gaf ter plaatse reeds aanleiding tot zeer merkwaardige handelspraktijken. Vond bijvoorbeeld zo'n re'is dat hij aan het begin van zijn tocht al veel te veel gevangenen aan boord had, dan deed hij die ook direct aan de kustbevolking van de hand. Daartoe hees hij een zogenaamde transactievlag en dan kwamen mensen toegelopen die wel wat erin zagen die gevangenen in eerste instantie van hem over te nemen. In tweede instantie verkochten zij deze dan weer aan hun familieleden door, tegen een prijs die in de meeste gevallen wel veel hoger zal hebben gelegen dan die welke zij zelf hadden betaald. Want in de eerste plaats zullen de kapers op de tussentijds verkochte gevangenen wel met een zekere minachting hebben neergezien — zij waren in elk geval niet kostbaar genoeg om helemaal naar Konstantinopel te worden gebracht — en in de tweede plaats konden die Italiaanse mensenmakelaars natuurlijk altijd zeggen dat zij een groot risico waren aangegaan om met die gelande Turken in contact te treden: transactievlag of niet, men kon nooit weten wie zij nu wel of niet gaarne aan boord van hun schepen zagen.

Kortom, het fenomeen werkte ook zedenbedervend in dit opzicht dat Italianen al in de 16e eeuw als kopers en verkopers van hun eigen mensen optraden. Dit in het kader van wat men zou kunnen betitelen als de kleine cabotage van die Turkse re'is. Veel interessanter was voor de Turkse sultans natuurlijk het terugverhandelen naar Italië van de gevangenen die Konstantinopel bereikten, mensen van de klasse van de hertog van Catanzaro. Ook daarvoor hadden zij makelaars in Italië zelf nodig en zij vonden die helaas bij de vleet.

Berucht om hun goede relaties met Konstantinopel waren speciaal de bewoners van Ancona aan de Adriatische kust. De stad werd in de 16e eeuw welvarend als een soort bankcentrum voor de losgelden die naar Konstantinopel moesten worden overgemaakt. Zouden de Turken ooit eraan hebben gedacht hun vrijwel absolute heerschappij over de wateren die Italië omringen uit te buiten voor een invasie, dan hadden zij op deze plaats met gemak een bruggehoofd kunnen vestigen.

Het merkwaardige is echter dat zij dat op een enigszins grote schaal nooit hebben beproefd. Er is slechts één voorbeeld bekend van een landingsoperatie van een zekere duur. In 1480 werd de Zuiditaliaanse stad Otranto vanuit zee aangevallen en ingenomen. Het werd een verschrikkelijk bloedbad (12.000 van de 22.000 inwoners kwamen daarbij om). Daarbij was alles de schuld van een rancuneuze edelman die verraderlijk met de Turken in contact was getreden om zijn vijanden eens een goede les te geven.

Aan een verovering door Turkije zijn de Italianen in de 16e eeuw ontkomen. Waarschijnlijk tot hun eigen verbazing, want van tegenweer was nauwelijks sprake. De kwestie zal wel zijn geweest dat de Turken typische landsoldaten waren en zich het transport van legers overzee niet goed konden voorstellen. Trouwens, bij al hun beroemde re'is die een zeer goede vloot wisten op te bouwen was er amper een van zuiver Turkse stam: verreweg de meesten waren Grieken of zelfs Italianen.

Het Turkse voorbeeld gevolgd

De verovering ging meer op een andere manier in haar werk. Historici zijn het erover eens dat het meer dan een eeuw lang overgeleverd zijn aan deze gevaren uit zee diepe sporen in de Italiaanse ziel heeft achtergelaten. Daar de bevolking zo onbeschermd was en zoveel Italianen goed eraan dachten te doen het, indien mogelijk, met de Turk op een akkoordje te gooien, raakte het hele leven door wantrouwen jegens elkaar bepaald. Daarenboven ging de wet van de imitatie werken, met andere woorden: Italianen begonnen elkaar hetzelfde aan te doen als wat de Turken hen aandeden.

Voor zover de 16e eeuw voor dat proces niet voldoende was, werden zij daarna gedurende twee volle eeuwen ook nog aan die grote voortzetters van de Turkse re'is, de Barbaresken, blootgesteld. De reeds genoemde Cheireddin, de ergste brandschatter van de Italiaanse kust, was niet voor niets ook de schepper van de Barbarijse zeeroversstaten in Noord-Afrika. Zo kwam, toen het piratengevaar voor Italië uit het oosten tegen het einde van de 16e eeuw eindelijk minder werd, dat zelfde gevaar uit het zuiden met verdubbelde kracht opzetten. Volle drie eeuwen lang kwam aan de ellende geen einde.

De edelman van Otranto had zijn opvolgers tot omstreeks het jaar 1800: nog in 1798, toen in de Middellandse Zee een figuur als Nelson al de heraut was van een heel andere tijd, kon een boze inwoner van Carloforte, een stadje gelegen op een

eiland voor de westkust van Sardinië, een Tunesische re'is overhalen zijn medeburgers zwaar leed aan te doen. Deze landde daar en keerde weer naar zijn basis terug met 900 geroofde mensen, hoofdzakelijk vrouwen en kinderen.

In de mediterrane sfeer hebben zich na het einde van de Tweede Wereldoorlog zulke verwarrende veranderingen voltrokken dat het voor mensen buiten die sfeer, ook als zij er voor vakantiedoel-einden plegen te vertoeven, vrijwel onmogelijk is geworden het ware ervan te begrijpen. De moeilijkheid bestaat in de eerste plaats hierin dat allerlei in die sfeer niet zoveel zeggende moderne grote politieke termen, als „communisme”, „fascisme”, „bevrijding” of „proletarische strijd”, worden aangeboden als verklaring voor gebeurtenissen die, bekijkt men ze wat nader, met onze 20e eeuw wel de gelijktijdigheid maar zeker niet de moderniteit gemeen hebben.

Zien wij af van het enige Middellandse-zeeareaal waar zich werkelijk iets nieuws heeft voorgedaan — het Midden-Oosten waar de staat Israël is ontstaan — dan overweegt bij allen die zich weten te verheffen boven politieke leuzen als quasi-verklaringen van het voorgevallene en voorvallende, een merkwaardig gevoel van *déjà vu*.

Zo waren allerlei vormen van terrorisme in het groot (officieel om zo te zeggen) en in het klein (van groepen en personen onderling en van groepen en personen tegen de samenleving als zodanig) van de 16e tot de 19e eeuw maar al te zeer kenmerkend voor het leven in dit gebied, of er nu mohammedaanse dan wel christelijke regeringen de scepter zwaaiden. Dat terrorisme keert thans steeds meer terug, slecht verbloemd met moderne frasen die de suggestie moeten wekken dat het daarbij gaat om een echte sociale strijd, politieke bevrijdingsoorlogen of herstel van recht.

Het verwarrende is dat die pretenties door maar al te veel mensen niet meer kunnen worden geplaatst in de context waarin zij feitelijk behoren. Tussen de vele eeuwen waarin grote en kleine dwingelanden het in dit gebied voor het zeggen hadden en vandaag de dag heeft de wereld de optimistische 19e eeuw — met haar verbreiding van welwillende westerse gedachten over de hele aarde, met inbegrip van het gebied van de Middellandse Zee — over zich heen laten gaan. Wat daarvóór lag, speciaal in het gebied van de Middellandse Zee, daarvan zijn maar weinigen zich nog bewust. Een mediterrane achtergrond plus historische studie schijnt soms een voornaam vereiste om niet hulpeloos ten

offer te vallen aan de politieke slagzinnen van heden.

In 1949 verscheen in Parijs een van de grote historische werken van deze eeuw en zonder meer het belangrijkste dat over de historische constanten van de tegenwoordige Middellandse Zee handelt — Fernand Braudels *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* — geschreven door een man met een Frans-Algerijnse achtergrond die reeds in 1928 zijn eerste studies over het onderwerp in de *Revue Africaine* (Algiërs) had gepubliceerd. Hij bereisde vervolgens bijna alle mediterrane landen om zich in hun geschiedenis te verdiepen. Na in de Tweede Wereldoorlog als Franse krijgsgevangene in Duitsland te zijn vastgehouden, promoveerde hij in 1946 aan de Sorbonne op een groot proefschrift dat inmiddels een internationale resonantie heeft verworven, omdat het aangaande de mediterrane wereld zoveel behelst wat men totaal was vergeten en allengs weer heeft moeten leren.

Nu kan men niet van iedereen die door de gebeurtenissen in de mediterrane sfeer wordt gechoqueerd de lectuur van dit geweldige oeuvre van meer dan 1100 pagina's eisen om iets meer daarvan te begrijpen.

In de eerste plaats is het een historisch werk over de 16e eeuw in de landen rondom de Middellandse Zee. Maar bijna nergens laat Braudel er twijfel over bestaan dat, wat dit gebied betreft, de historie zeer sterk de neiging heeft gehad nogal aan zich zelf gelijk te blijven. Zo schrijft hij feitelijk niet slechts over die 16e eeuw maar geeft een soort natuurlijke historie van de mediterrane wereld. Die 16e eeuw bestaat immers nog steeds. Men begrijpt het gebied slecht als men, aldus Braudel, niet het criterium van de „longue durée” van bepaalde historische gegevens aanlegt. Er schijnen zich soms grote „evenementen” voor te doen. Maar de ondergrond blijft steeds dezelfde, en die evenementen zijn daarom in wezen niet zo belangrijk.

Wat Braudel speciaal zeer duidelijk suggereert, is dat de mensen in dit gebied, of zij nu christenen of mohammedanen zijn, nooit erg bereid zijn geweest aan menselijke vooruitgang te geloven. Waar zij kunnen, keren zij tot oude gewoonten terug; en deze trek blijkt wel het duidelijkst onuitroeibaar waar zich de tendens manifesteert een nationaal of een internationaal rechtsbestel aan te tasten als hun dat persoonlijk of als groep niet past, of wanneer zij zich daardoor in een zeer ruim opgevat gevoel van vrijheid — meestal geïnterpreteerd als

macht over het leven of het bezit van andere mensen — gehinderd achten.

Wat dit betreft was er in elk geval tussen het mediterrane jaar 1500 en het mediterrane jaar 1800 opmerkelijk weinig verschil.

Contemporaine kapers analoog

Wij kennen het scenario van een vliegtuigkaping nu uitentreuren, maar toen de eerste keer een vliegtuig werd gekaapt, was dat zó nieuw dat het jaren zou duren voordat er van de kant van de autoriteiten tegenmaatregelen loskwamen die het kwaad wat indamden. De kapers hadden, door de totaal onverwachte onverbiddeelijkheid waarmee zij optraden, een grote voorsprong.

Toch was het verschijnsel niet zó nieuw en „ongehoord” als het de meeste mensen voorkwam. Een gekaapte Boeing is heel goed thuis te brengen in een oude traditie: nog niet zó lang geleden werden op precies dezelfde wijze schepen gekaapt om allerlei dwaze routes te volgen waarmee de kapers hun speciale bedoelingen hadden. Eveneens is het de meesten ontgaan dat deze kapers, nadat zij de sprong van een vaar- naar een vliegtuig hadden gedaan — dat proces nam 150 jaar in beslag en dus valt te begrijpen dat niet iedereen dat kan volgen — weer vaak uit dezelfde streken afkomstig waren of althans daar met gemak asiel kregen nadat zij hun wandaden hadden volbracht.

Die analogie is typerend bij wat een Amerikaans schip, een oorlogsschip nog wel, in het jaar 1800 overkwam toen het Algiers aanded. Het wilde net weer vertrekken toen de brug werd bestormd door Algerijnen die de commandant onder pressie zetten en hem bevalen zijn plannen te wijzigen. In de eerste plaats moest op het schip, het fregat *George Washington*, 24 kanonnen rijk, de Turkse vlag worden gehesen. Verder moest hij ermee akkoord gaan dat er een groep Algerijnse mensen, als „gezantschap” betiteld en honderd man sterk, aan boord kwam. En ten slotte hoorde hij dan dat hij de *George Washington* naar Konstantinopel moest dirigeren. Tegenspraak werd niet geduld. De commandant kreeg te voelen dat hij nu „slaaf” was van de dey van Algiers en zich slechts om diens wensen had te bekommeren. Verzet zou met de dood worden gestraft. Voor de rest liep de zaak met een sisser af. Nadat het gezantschap in Konstantinopel was afgeleverd — waar tot op dat moment blijkbaar nog nooit een Amerikaans schip was aangekomen en waar de autoriteiten zelfs nog niet van het bestaan van de Verenigde Staten afwisten — werd de *George Washington* aan de

commandant teruggeven. Het schip was gebruikt om op de goedkoopste manier het Algerijnse gezantschap, met een massa geschenken voor de sultan, naar zijn plaats van bestemming te brengen. Men weet ook nauwkeurig waaruit die geschenken bestonden: 100 neger-slaven, 4 paarden, 150 schapen, 25 koeien, 4 leeuwen, 4 tijgers, 4 antilopen, 12 papegaaien en een miljoenenbedrag aan baargeld. De banden tussen de beide landen waren los geworden sinds Turkije in de 16e eeuw Algiers ten doop had gehouden, maar de goede vormen bleven bewaard.

Niet altijd liepen die kapingen zo vredig af. Dit bewijst al de reden waarom de *George Washington* Algiers eigenlijk had aangedaan: het schip was daar op zijn beurt geschenken komen brengen om de dey gunstig te stemmen en hem ervan te weerhouden Amerikaanse koopvaardij-schepen in de Middellandse Zee lastig te vallen en op te brengen naar Algiers waar de opvarenden dan in het beruchte slavenbagno werden opgesloten zodat hun familie thuis voor de taak werd geplaatst genoeg geld bij elkaar te krijgen om hen weer los te kopen. De *George Washington* had ook een reeks van die losgelden aan boord.

Het is bekend dat de Verenigde Staten zeer idealistisch hun bestaan zijn begonnen. Treurige ervaringen met de buitenwereld konden echter niet uitblijven als een sultan in Turkije in 1800 nog niet eens van de nieuwe staat had gehoord, laat staan van de principes die in de constitutie daarvan waren neergelegd. Hoe dat zij, toen de eerste Amerikaanse koopvaardij-schepen in de Middellandse Zee verschenen, botsten zij daar direct op de Algerijnse en andere zeerovers die er de Europese koopvaardij reeds sinds eeuwen belaagden, vooral met het doel mensenroof te plegen en daarvoor losgelden te ontvangen. Men heeft geschat dat op het hoogtepunt van dat bedrijf, omstreeks het midden van de 17e eeuw, het bagno van Algiers zo'n 35.000 van die gekidnapte personen telde; geloozd naar gelang de losgelden binnenkwamen, maar ook steeds weer met nieuw menselijk bedrijfskapitaal aangevuld daar Algiers feitelijk al zijn inkomsten trok uit één vorm van rederij: het uitrusten van schepen waarmee men andere schepen kon overvallen.

Drie eeuwen lang heeft Algiers dat spel van kat en muis met de Europese scheepvaart in de Middellandse Zee kunnen spelen, van het begin van de 16e tot het begin van de 19e eeuw, voornamelijk omdat de concurrentie van de Europese landen onderling zo fel was dat zij nooit gezamenlijk er tegen optraden. Bovendien had ieder land op zijn

beurt wel de illusie dat de concurrent van de kapers veel meer nadeel had dan de eigen scheepvaart en dat het dus wel aardig was dat die kapers bestonden. Engeland vond dat bijvoorbeeld zeker, toen de Verenigde Staten zich van het moederland hadden losgemaakt.

Dat Albion perfide was, behoefde men omstreeks 1800 een Amerikaan in de Middellandse Zee niet uit te leggen. Hij had bij de vleet bewijzen bij de hand dat Engeland toen op slinkse wijze de Algerijnse kapers ophitste tegen de nieuwe concurrent, zoals het dat zelfde daarvoor al zijn Europese concurrenten had aangedaan.

Revisionisme in de geschiedschrijving

Die kapers hadden nergens een goede pers, en terecht; maar de Engelsen hadden altijd wel een goed woordje voor hen. Benjamin Franklin deed die ervaring in 1783 op in Londen en hij heeft daarover zeer boos naar huis geschreven. Trouwens, het was ook een Engelsman die in onze eigen tijd in een historisch werk heeft trachten aan te tonen dat wij, wat die kapers betreft, aan een ergerlijke vorm van propaganda ten offer zijn gevallen. Aan een „legende”. *Barbary Legend* noemde Sir Godfrey Fisher zijn boek uit 1957, waarin hij alles op de kop zette wat Europeanen steeds over de Barbarijse zeerovers, waarvan de Algerijnen verreweg de ergsten waren, hebben te horen en te lezen gekregen. Niet die zeerovers acht hij een historisch schandaal, maar juist de vloten die Europese mogendheden, waaronder Nederland, van tijd tot tijd op hen afstuurden als de zaak nu eens werkelijk helemaal de spuigaten uitliep.

De Ruyter? Volgens Fisher was hij een grotere barbaar dan de Barbaresken waartegen hij optrad en die van een „ongelooflijke beschaving” waren. Hij citeert Blok, De Ruyters biograaf, die ergens een dominee aan boord van diens schepen in de Middellandse Zee aan het woord laat komen om te zeggen dat hij over zijn Nederlanders zeer teleurgesteld is. Zij vormen een „ecclesia porcorum”, een kerk van zwijnen.

Nu zal het daar voor een moralistische dominee misschien niet perfect zijn toegegaan — het leven op een oorlogsschip is nooit een drijvende catechisatieles geweest, zeker niet in die harde 17e eeuw — maar dit gaat toch wel duidelijk in tegen alles wat wij van De Ruyter en over die kapers weten. Enfin, Fisher blijkt zelfs niet te spreken te zijn over de expeditie die Engelsen en Nederlanders uiteindelijk gezamenlijk onder Lord Exmouth ondernamen om het zeeroversnest Algiers een laatste

geduchte les te geven (1816), niet zo lang voordat Algerije Frans werd (sinds 1830). Hij acht haar „imbeciel”, overtuigd als hij is dat Algiers prima voor Engeland was in de vorm waarin het van het begin van de 16e tot het begin van de 19e eeuw bestond.

Het eigenlijke motief van zijn „revisionistische” geschiedschrijving komt duidelijk uit in het motto dat hij zijn werk heeft meegegeven. Zinnen uit een memorandum dat de Britse consul in Algiers in 1803 naar Londen stuurde en waarin hij zijn regering erop attent maakte dat de Algerijnen „more friendly to the English than to any other nation” zijn: „The privileges of the English consul always excite the jealousy of other agents”.

Jaloezie was misschien het woord niet. Vooral Amerikanen waren perplex van de rare toestanden waarmee zij in de Middellandse Zee te maken kregen en waartegen zij eerst niet veel konden doen aangezien de Verenigde Staten hun bestaan waren begonnen met de illusie dat zij niet eens een vloot nodig hadden om overal hun koopvaardij tot bloei te brengen. De Barbarijse rovers, beïnvloed door een over de afval van de Amerikaanse koloniën nog zeer rancuneus gestemd Engeland, brachten hen snel tot andere gedachten. Nadat sinds 1784 het ene Amerikaanse koopvaardijship na het andere aan de zeerovers ten prooi was gevallen, en Amerikaanse kerkgangers in Salem en Boston bijna elke zondag van de preekstoel hoorden dat weer een van de hunnen in een Noordafrikaans bagno tot slaaf was gemaakt, besloot het Congres in 1794 tot het eerste vlootbouwprogramma uit de Amerikaanse geschiedenis: zes fregatten om in de Middellandse Zee de koopvaardij te gaan beschermen. Daarover deed men toen langer dan nu. In elk geval duurde het jaren voordat die zes fregatten er waren en nog omstreeks het jaar 1800 moesten de Amerikanen, tenzij zij de hele handel daar wilden stopzetten, genoeg nemen met een rol die hun niet erg lag: die van marionetten van zeeroverspasja's.

Die inden niet slechts losgelden en een reeks van andere Amerikaanse „subsidiën”, zij vroegen ook om zeer speciale geschenken. Zo hoorde de dey van Algiers dat de Amerikanen die fregatten op stapel had staan. Dat joeg hem niet in het minst schrik aan, want zo'n dey was gewoon bij de dag te leven: morgen kon hij ook van zijn troon worden gewipt en omgebracht door een van die vele paleisrevoluties die het regime van die zeeroversstaten kenmerkten. Maar zo'n fregat interesseerde hem. Hij deed dus onmiddellijk bijzonder onwelwillend tegen de Amerikanen waarmee hij te doen had,

toonde zich zeer ontevreden over hun betalingen, kondigde aan wraak te zullen nemen op de burgers van de Verenigde Staten die zijn slaven waren en bereikte zijn doel: er zou in Amerika ook zo'n schip voor hem worden gebouwd, met 36 kanonnen.

De tekeningen moesten hem worden getoond en dat was nog eens iets anders voor die gekoelonde American agent aan zijn hof die hem meestal vroeg wat voor een juweel nu in het bijzonder zijn belangstelling had. De Amerikaanse gezant in Londen of Parijs moest dan op stap om in de kortst mogelijke tijd het gewenste exemplaar in de juwelierszaken ter plaatse op te vragen.

Een van die agenten klaagde in 1801 in een schrijven aan een Amerikaanse congresafgevaardigde aldus zijn nood:

Het prikkelt mij grenzeloos zo'n luie Turk comfortabel op zijn geborduurde sofa te zien zitten terwijl een christenslaaf zijn pijp vasthoudt, een andere hem zijn koffie aanreikt en een derde de vliegen wegslaat. Het is het zweet van mijn landgenoten dat hem al dat gemak verschaft. Maar het prikkelt mij nog meer dat de man gelooft daar allemaal recht op te hebben. En dat slechts, omdat wij niet sterk genoeg zijn om ertegenin te gaan.

Elke Amerikaan wiens werk hem naar de Middellandse Zee bracht, dus in de eerste plaats zeelieden, vergat toen al niet te doen wat nu weer vele rijke Italianen doen: zij sloten een verzekering tegen ontvoering af. De Boston Marine Insurance Company heeft veel van die polissen bewaard. Op één daarvan uit 1801 kan men lezen dat de maatschappij voor drieduizend dollar — dat was het losgeld voor een gewone zeeman — een zekere Eleazer Johnson verzekert „against the risk of captivity by Mahometan Cruizers, on board Ship *Hannah*, of and from Boston to ports of discharge in the Mediterranean, and at and from thence to her port of discharge in the United States”.

Johnson betaalde voor die polis 75 dollar (2,5 procent). De premie kon echter oplopen: in 1812, toen de Verenigde Staten met Engeland in oorlog kwamen en de Algerijnen dubbel driest werden, was het 5 procent geworden.

De zeevarende naties van Europa hadden toen het probleem al wat langer. Zeer interessant is wat er op een gegeven moment in Nederland werd gedaan om deze risico's het hoofd te bieden. Vroedschappen van Nederlandse steden met veel zeelui schijnen in dit verband zelfs een van de allereerste vormen van sociale verzekering te hebben uitgedacht. Het gaat daarbij om de zogenaamde slavenkassen waarin iedereen die aanmonsterde premies

betaalde. Zo ontstond er een fonds dat voor een losgeld kon worden aangesproken als een schepling uit de stad in handen van de Barbaresken bleek te zijn gevallen. Het moet een goed werkende instelling zijn geweest, want in sommige Nederlandse steden is de slavenkas rechtstreeks overgegaan in een ander ondersteuningsfonds toen de zeeroversplaag in de loop van de 19e eeuw uiteindelijk kon worden bedwongen. In Zierikzee bijvoorbeeld zijn nog tot ver in onze eeuw weduwen van zeelieden ondersteund met vaste wekelijkse uitkeringen uit de slavenkas, een nog steeds zo genoemd onderdeel van de gemeentelijke kas.

Het is opmerkelijk hoe nonchalant een revisionist als Sir Godfrey Fisher over al deze feiten tracht heen te lopen. Hij verzint imaginaire slavenmarkten midden in christelijk Europa om de balans in evenwicht te brengen, daarbij vergetende dat de Barbaresken ten slotte ook nog mohammedanen waren.

Tussen mohammedanen en christenen heeft een principieel verschil bestaan in de manier waarop zij krijgsgevangenen behandelden. Dat hing weer samen met de manier waarop zij de wereld zagen. Wat dat betreft deelden de mohammedanen zeer militant de wereld in twee delen, zoals zij, meer theoretisch, ook thans nog doen. Enerzijds spreken zij van de *Dar-el-Islam* (huis van de islam); daar gelden de wetten van hun godsdienst. De hele rest van de wereld is *Dar-el-Harb* (huis van de oorlog) en dient idealiter ook *Dar-el-Islam* te worden. Krijgsgevangenen hebben in dat verband slechts een slavenrol te vervullen, daar de islam geroepen is over allen te heersen die de islamitische godsdienst niet aanhangen.

Vandaar ook de merkwaardige tegenzin die de zeeroverssteden toonden tegen de wens van sommigen van hun krijgsgevangenen, resp. slaven, zich tot de mohammedaanse godsdienst te bekeren. Zij konden daarin niet veel anders zien dan een truc om aan hun toestand te ontkomen. Bovendien wilden zij voor deze mensen geld zien en wat zou er van een staat als Algiers moeten terecht komen indien zich in zijn bagno's massabekeringen zouden voordoen? Uitzonderingen werden ten hoogste gemaakt voor lieden die over een goede know-how leken te beschikken en die de zeeroversvloten sterker konden maken dan zij waren; of voor mensen

die een bijzondere diplomatieke begaafdheid aan de dag legden en dus in Dar-el-Harb voor de nodige verwarring konden zorgen. Een voorbeeld van dit laatste was de Nederlandse protestantse avonturier Johan Willem Ripperda, die het in de 18e eeuw eerst tot grande en minister van buitenlandse zaken van het katholieke Spanje wist te brengen en vervolgens, ook nog naar het mohammedanisme overgegaan, de hoogste posities in Marokko bekleedde.

Een christen werd echter in de regel meer geapprecieerd als hij het eenvoudig bleef. Dan beantwoordde hij immers het meest aan het doel waarvoor hij gevangen was gemaakt, namelijk als slaaf te werken en te zijner tijd, wanneer de meestal zeer traag verlopende uitwisselingsprocedure tegen geld tot een goed einde was gebracht, de terugweg naar de christelijke wereld te aanvaarden.

Dat de mensenroofplaag een grote omvang moet hebben gehad blijkt niet alleen uit de getallen die hulporganisaties daarover bekendmaakten en die in de honderdduizenden lopen. Het blijkt vooral ook uit de collectes voor dit doel die eeuwenlang in kerken gebruikelijk waren. De Katholieke kerk had er drie speciale orden voor en de redemptoristen tonen thans nog in hun naam wat eens hun oorsprong is geweest.

Op haar tijd is revisionistische geschiedschrijving misschien gewenst, maar wanneer Fisher met alle geweld wil ontkennen dat deze zaak aspecten van belang heeft gehad en oppert dat er in het christelijke Europa heel goed meer mohammedaanse slaven kunnen zijn geweest dan omgekeerd christelijke slaven bij de mohammedanen gooit hij zonder twijfel zijn eigen apologetische ruiten in.

Ook Fernand Braudel slaat in zijn eerder vermelde, beroemde boek overigens zwaar aan het fantaseren — dat komt in dit grote werk helaas nogal eens voor — wanneer hij daarin christenen en mohammedanen al eeuwen geleden „concentratiekampwerelden” met elkaar gemeen laat hebben; zulks veronderstelt een mentaliteit die er niet was: voor beiden waren gevangenen van de grootste waarde en zij werden dus ten minste in leven gehouden.

In dát opzicht is de geestesgesteldheid van de hedendaagse mensenrovers helaas heel wat negatiever.

Gesichte des europäischen Kriegswesens, door T. Fuchs, dl 3 — Von den Qualitätsheeren der Wehrpflicht bis zu den Massen-, Berufs- und Volkshereen am Ende des Zweiten Weltkrieges, 336 blz., geïll. Uitg.: Bernard & Graefe Verlag, München, 1977. Prijs: DM 32,—.

In twee vroegere nummers van dit tijdschrift (*Mil. Spect.* 141(1972)(8) 362 en 144(1975)(12)544) verschenen besprekingen van de beide voorafgaande deeltjes uit de reeks *Truppendienst-Taschenbücher*, waarin de Europese krijgsgeschiedenis in de loop der eeuwen wordt belicht met de nadruk op de systematiek van legervorming en op de bewapening en uitrusting. Inmiddels is nu ook het derde en laatste deel uitgekomen, uitgegeven door een andere tak van de Mönch uitgeverijgroep en zonder de vermelding van bovengenoemde reeks. De opzet en uitvoering zijn evenwel ongewijzigd, en de serie is derhalve thans compleet.

In dit deel beschrijft Fuchs hoe geleidelijk moderne massalegers zijn gegroeid uit de kleine staande legers met geringe mankracht zoals de 18e eeuw die nog had gekend. De strijd, in de 19e en 20e eeuw gericht op het vernietigen van de vijandelijke strijdkrachten, nam allengs in omvang toe: de ontwikkeling van de technologie bracht nieuwere wapens, achterladers werden opgevolgd door automatische wapens, de beweeglijkheid nam hand over hand toe, spoorwegen en gemotoriseerd en gemechaniseerd vervoer droegen daartoe bij, nieuwe verbindingsmiddelen versnelde de bevelvoering. Als gevolg daarvan zou men eigenlijk de grote *Materialschlachten* uit de Eerste Wereldoorlog hebben kunnen voorspellen, evenzeer als de verstarring van de fronten toen de raserende werking van de automatische wapens de mobiliteit op het slagveld reduceerde tot zij pas in de Tweede Wereldoorlog dank zij tanks

en vliegtuigen opnieuw een doorslaggevende rol kon gaan spelen.

Ook van de beide vorige deeltjes werd in deze rubriek reeds betreurd dat voor de paperbackuitvoering werd gekozen. Boeken als deze verdienen ongetwijfeld als naslagwerkjes te worden gebruikt, en het is onaannemelijk dat iemand ze werkelijk als zakboek te velde zal willen meenemen. Een steviger band ware dan ook alleszins gerechtvaardigd geweest. Zeker nu Fuchs' produktie volledig en beoordeling van het geheel mogelijk is, moet worden geconcludeerd dat deze studie stellig in één band had mogen worden samengebracht; de kwaliteit van de tekst, en in niet mindere mate die van de illustraties, zou zoiets zeker wettigen. Maar klaarblijkelijk hebben schrijver en uitgever de voorkeur gegeven aan een in de tijd gespreide uitgave waarbij steeds een deeltje verscheen zodra er een standaardformaat-boekje kon worden gevuld. Wellicht dat in een later stadium een eventuele tweede of latere druk wél compact en gebonden zal worden uitgegeven; de prijs daarvan zou nauwelijks bezwaarlijker kunnen zijn dan van de drie deeltjes nu: respectievelijk DM 20, 26 en 32 voor

drie pocketboeken met in totaal 918 bladzijden is immers een bedrag waarvoor het geheel ook wel iets forser kan worden uitgevoerd.

Alles bijeengenomen heeft Fuchs met deze geschiedschrijving een uitermate beknopt en toch zeer bruikbaar produkt geleverd, waarvan de lezer veel nut zal kunnen hebben. Op enkele plaatsen is het gewent het gebodene kritisch te bezien, omdat de schrijver af en toe ietwat te subjectief oordeelt over met name het Duitse optreden in de Tweede Wereldoorlog: dat bijvoorbeeld de terreurbombardementen van de Luftwaffe op Britse steden uitsluitend werden ingegeven door wraakgedachten omdat de RAF vergeldingsaanvallen uitvoerde op de Duitse burgerbevolking nadat Duitse bommenwerpers „bei einem Notwurf“ hun bommen hadden geworpen op woonwijken in Londen, is een voorstelling van zaken die wel enige irritatie vermag op te wekken bij lezers die belang stellen in de militaire geschiedenis. Maar afgezien van een enkele slip of the pen is de totaliteit van dit thans gecompleteerde werk zeer zeker een aanbeveling waard.

W. WALTHUIS

KNIL-Cavalerie 1814-1950, Geschiedenis van de Cavalerie en Pantser-troepen van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger, door C. A. Heshusius, 100 blz., geïll. Uitg.: IUB — C. A. Heshusius, Den Haag, 1978. Prijs: f 12,—.

Met de bedoeling een globaal beeld te tekenen van de Cavalerie en de Pantser-troepen van het voormalige Koninklijk Nederlands-Indische Leger heeft kol b.d. Heshusius een speurtocht in de historie ondernomen die hem, in zijn kwaliteit van vrijwillig medewerker van de Sectie Krijgsgeschiedenis KL, werd vergemakkelijkt door de beschikbaarheid

van wat er aan officiële bronnen voorhanden is. Maar begrijpelijkerwijze ontbreekt er nog zeer veel aan de documentatie: het na 1941 verloren gaan van belangrijke archieven in het toenmalige Nederlands-Indië valt uiteraard vrijwel niet te compenseren. Bijgevolg is het de schrijver niet mogen gelukken een hiaatloze geschiedschrijving te boek te stellen; daarvoor treft hem zeker geen verwijt, te meer niet omdat hij zich dat ook niet als doel had gesteld.

In een vlot leesbare stijl verhaalt Heshusius van de totstandkoming van de Nederlandse koloniale cavalerie, die zich behoudens enkele uitzonderingen vrijwel steeds op Java heeft

opgehouden maar die bij verschillende expedities in geschikt terrein uiterst nuttige assistente bleek te kunnen verlenen. Het wel en wee van dat wapen biedt de schrijver meer dan eens gelegenheid ietwat wrange vergelijkingen te trekken met de meer recente geschiedenis en zo nog meer reliëf te geven aan problemen die voor de Nederlandse krijgsmacht en haar onderdelen klaarblijkelijk tijdeloos zijn. Grepen uit beschrijvingen van gevechtshandelingen uit de vorige zowel als uit deze eeuw illustreren daarbij dat de bruikbaarheid van de cavalerie toch onder de opgesomde beperkingen niet al te zeer heeft geleden: een respectabel aantal voorbeelden van toegekende dapperheids onderscheidingen en welverdiende buitengewone bevorderingen voor Europese én inheemse cavaleristen legt daarvan getuigenis af. De lezer kan het slechts betreuren dat de schrijver geen mogelijkheden heeft kunnen vinden voor een naamlijst van MWO's, Bronzen Leeuwen en Kransen in de bijlage, en dat daar ook niet kan worden gelezen hoeveel van dergelijke waarderingen in de loop van de geschiedenis aan leden van het wapen werden verleend. Het ligt in de rede te veronderstellen dat de onvolledigheid van de schaarse bronnen daaraan debet is.

Voor de lezer — om het even of hij al dan niet in aanraking is geweest met het oude KNIL — is deze nieuwe produktie van Heshusius en de Sectie Krijgsgeschiedenis KL ongetwijfeld een stuk interessante lectuur. Het initiatief van de Vereniging Officieren Cavalerie, door haar steun deze uitgave mogelijk te maken, verdient dan ook alle lof, evenals de wijze waarop de Inrichting tot het Uitgeven van Boekwerken aan het geheel gestalte heeft gegeven: ook de illustraties zijn voortreffelijk geslaagd te noemen en zij bewijzen dat de IUB de gebezigde reproductietechnieken volledig beheerst. Indien er in enig opzicht sprake zou zijn van onvolkomenheden treft daarvoor zeker de uitgevende instantie geen enkele blaam, het boekje is zeer verzorgd. Het is echter wel jammer dat bij het lezen als storend kan worden ervaren de door de schrijver gehanteerde schrijfwijze van aardrijkskundige bijvoeglijke naamwoorden, die hij met kleine letter aanvangt in plaats van met hoofdletter; immers, de gemiddelde lezer kijkt gewoonlijk enigszins bevreemd op bij spellingswijzen als nederlands, brits, japans, javaans, europees, enz.

Dat vermindert echter nauwelijks de grote waardering die men zal mogen hebben voor Heshusius' overzicht van de geschiedenis van een wapen dat toch ten dele kan worden gezien als een der voorouders van de huidige Nederlandse cavalerie; een wapen dat reeds in 1937 over tanks beschikte maar dat evenals de andere KNIL-wapens de tol heeft moeten betalen voor een op twee gedachten hinkende verdedigingsconceptie waarin de inheemse vijand en de externe bedreiging maar al te vaak onder één noemer werden gebracht. De waardering voor de schrijver mag stellig nog grotere omvang aannemen indien wordt bedacht dat hij met deze publikatie in het geheel geen commerciële doeleinden heeft willen nastreven: een mogelijke winst komt ten goede aan de Stichting Peutjut-Fonds die zich tot doel stelt de restauratie en het

onderhoud te verzekeren van de erebegraafplaats Peutjut te Banda Atjeh (v.m. Kota Radja) waar omstreeks 2200 van onze makers hun laatste rustplaats vonden. Juist vanwege dat ideële doel is het eigenlijk betreurenswaard dat de beperkte oplage van dit boek zo moeilijk onder de ogen en in handen van het grotere publiek zal kunnen komen doordat de enige manier om het te verkrijgen bestaat uit het overmaken van de kostprijs aan de schrijver, postgironr. 64 00 09 te Den Haag. En dat, terwijl het een uitgebreide lezerskring zeer zeker ten volle verdient: een boek dat de grote verdienste heeft de belangstelling te wekken voor een bijna in het vergeetboek verdwijnende episode, en de lezers te stimuleren tot een dieper gaande studie van wat hier slechts beknopt kon worden geschetst.

W. WALTHUIS

Commandos and Rangers of World War II, door J. D. Ladd, 288 blz., geïll. Uitg.: Macdonald and Jane's Ltd, Londen, 1978. Prijs: £ 7.95.

Het bijeenbrengen van personeel met bijzondere kwaliteiten in speciale eenheden geeft vaak aanleiding tot wrijving. Niet alleen zijn commandanten op alle niveaus weinig ingenomen met het wegzuigen van gemotiveerde mankracht die zij maar al te graag hadden willen behouden als een kwalitatieve ruggegraat voor hun eigen eenheid, ook de achterblijvende doorsneeman wil nog wel met een scheef oog kijken naar de vrijwilligers die in een als elite beschouwd korps worden opgenomen, vooral als de uiterlijke kenmerken daarvan als een vorm van onderscheiding worden gezien. Ten slotte blijken soms zelfs politici een zekere weerzin te kunnen ontwikkelen tegen een dergelijke bundeling van hoogwaardig, goed geoefend en strak gedisciplineerd personeel met een hoge graad van inzetbaarheid, met name wanneer zij voorvoelen dat daarmee te eniger tijd hun eigen bedoelingen mogelijk zouden kunnen worden gedwarsboomd; mariniers en commandotroepen zijn ten onzent dan ook beurtelings mikpunt voor hen die menen dat het ongewenst is dat de militaire organisatie kan beschikken over getrainde en geharde mannen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog deed zich dat laatste probleem uiteraard niet voor, de beide eerstgenoemde

de wel. Vooral de kwalitatieve adering stuitte op verzet, omdat in de benarde beginperiode elke commandant grote moeilijkheden ondervond bij het streven een werkelijk goede gevechtseenheid te scheppen. Toch was het juist diezelfde periode die de behoefte aan een bijzondere vechtelite het sterkst deed gevoelen: de verpletterende nederlagen, die de geallieerden hadden geleden en die zo goed als heel het Europese vasteland onder het juk van de Asmogendheden hadden gebracht, maakten het noodzakelijk het geschokte moreel van de met invasie bedreigde Britse bevolking op te vijzelen. De mogelijkheid daartoe werd gevonden in een speciaal korps dat de Astrijdkrachten zou kunnen duidelijk maken dat zij nog geenszins op hun lauweren konden gaan rusten, en dat terzelfder tijd de eigen burgers een hart onder de riem kon steken met de successen van hun acties tegen de vijandelijke installaties overzee. Het was eigenlijk een gelukkig toeval dat de kiem voor een dergelijk korps reeds aanwezig was, en wel in de vorm van een aantal zogenaamde „Independent Companies" die op instigatie van de research-sectie van de Britse Generale Staf reeds in het voorjaar van 1940 waren gevormd, met het doel te worden gebruikt voor guerrilla-operaties, en die in april van dat jaar al in Noorwegen in actie waren geweest. Voortbordurende op die conceptie keurde Churchill op 8 juni 1940 — vier dagen na het einde

van de evacuatie uit Duinkerken — het plan goed dat voorzag in de oprichting van een speciaal korps voor het uitvoeren van amfibische acties tegen vijandelijke kustinstallaties, een korps dat — naar de hardnekkig volhoudende groepjes Boeren die het de Britten zo moeilijk hadden gemaakt in de oorlog in Zuid-Afrika — „Commandos” werd genoemd, schouder- en baretemblemen kreeg en, tegen het einde van 1942, de karakteristieke groene baret ging dragen.

Hoe dit korps zich in de loop van de oorlogsjaren ontwikkelde, hoe het zijn doeltreffendheid steeds weer vergrootte en in de praktijk bewees in tal van amfibische operaties in Europa, het Middellandse-Zeegebied en de Stille Zuidzee, het staat allemaal op boeiende wijze beschreven in dit nieuwe boek dat door Macdonald and Jane's op de markt is gebracht in hun uitgebreide reeks van werken over militaire formaties uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog. De schrijver, James Ladd, is een militaire geschiedkundige die zich in het bijzonder heeft beziggehouden met de amfibische oorlogvoering; van zijn hand verscheen al eerder *Assault from the sea 1939-45*.

Zoals de titel ook vermeldt, beperkt Ladd zich niet tot de Britse Commandotroepen; hij bespreekt ook hun Amerikaanse pendant, de Rangers, zij het dat de wordingsgeschiedenis daarvan in een verhoudingsgewijs zeer kort bestek is samengevat. Maar uiteraard is het ook niet mogelijk een verantwoorde beschrijving van het ene fenomeen te geven zonder het andere daarbij onder dezelfde schijnwerpers te plaatsen: de overeenkomst in acties, om niet te zeggen de samenwerking daarbij, kan niet over het hoofd worden gezien. Bijgevolg is een boek ontstaan dat een goede kijk geeft op de geleidelijke ontwikkeling van de speciale eenheden die werden gevormd uit „volunteers not averse to dangerous action” en de waarde daarvan voor tal van bijzondere opdrachten.

De laatste vijftig bladzijden van het boek zijn gevuld met nuttige aanhangsels, die niet alleen voor dit boek zelf van belang zijn maar ook zeer bruikbaar kunnen zijn bij het lezen van andere Engelstalige werken. Met name geldt dat voor de opgenomen afkortingen. De gegevens over de organisatie, bewapening, uitrusting en verbindingen vormen al

evenzeer welkom naslagmateriaal. De kort samengevatte onderdeelsgeschiedenissen ten slotte zijn, gelet op de strekking van het boek, voldoende maar kunnen de lezer die méér informatie zoekt (bijvoorbeeld over het aandeel en de rol van Nederlanders in No. 10 Commando) weinig opheldering geven; daaraan is ten dele tegemoetgekomen door een bibliografie op te nemen hoewel ook daar

uiteraard een gericht zoeken problemen pleegt op te leveren.

Over het geheel genomen een zeer goed boekwerk, met kennis van zaken geschreven en uitstekend geschikt om de waarde te illustreren van de beschreven korpsen zoals die in de harde oorlogspraktijk werd bezeten; een waarde, die ook thans nog in genen dele is verminderd.

W. WALTHUIS

Allied combat tanks, door P. Chamberlain en J. Milsom, 64 blz., geïll. Uitg.: Macdonald and Jane's, Londen, 1978. Prijs: £ 2.50.

De serie *World War 2 fact files* breidt zich gestadig uit, tot tevredenheid van hen die bij het raadplegen van de desbetreffende geschiedschrijving behoefte hebben aan een gemakkelijk te hanteren naslagbibliotheek waarin snel kan worden teruggevonden wat de voornaamste karakteristieken waren van wapens, voertuigen, uitrusting e.d. aan geallieerde dan wel As-zijde. Het ditmaal verschenen deeltje bespreekt de gevechtstanks die aan geallieerde zijde in de strijd werden gebracht, beginnende bij de ietwat onbeholpen aandoende lichte Renault FT — een relikwie uit de prille jeugd van het tankwapen uit de Eerste Wereldoorlog — en eindigende bij de zware M26 General Pershing die in de finale zijn partij mocht meeblazen.

Zoals ook in de andere deeltjes van deze geïllustreerde serie vindt de

liefhebber ook in deze nieuwe aanwinst de juiste informatie in gecomprimeerde vorm, geplaatst bij een afbeelding die een goede indruk van het wapen geeft. Als tegenhanger van het eerder verschenen „Axis combat tanks” brengt het de ontwikkeling van de tank in beeld zoals die zich voltrok aan geallieerde zijde tegenover de Asmogendheden die lange tijd een voorsprong op dit gebied bezaten. De encyclopedische beschrijving van elk besproken type behelst een verantwoorde dosering van wat voor het gros der lezers als informatiebehoefte werd verondersteld, en naar het zich laat aanzien voldoet het boekje daarmee precies aan de opzet van de uitgevers.

Zoals ook de eerdere deeltjes uit deze serie is *Allied combat tanks* weer een welgeslaagd produkt van twee auteurs die hun meesterschap hebben bewezen door zich te beperken waar verder uitweiden overbodig was. Goed werk, en bruikbare documentatie.

W. WALTHUIS

La campagne de l'armée Belge en 1940, door C. de Fabribeekers (2e herz., verb. dr.), 381 blz., geïll. Uitg.: Rossel Edition s.a., Brussel, 1978. Prijs: Bfrs 450,—.

Wie zich wil gaan verdiepen in de studie van de krijgsverrichtingen die zich in de beginfase van de Tweede Wereldoorlog in Noordwest-Europa hebben afgespeeld, moet daarbij al spoedig ondervinden dat de oogst aan Nederlandse en Belgische literatuur daarover bepaald niet overdagig mag worden genoemd. Naast de officiële geschiedschrijving onder de auspiciën van de respectieve krijgsgeschiedkundige staforganen van beide krijgsmachten is de „particuliere” productie nogal beperkt gebleven. Dat mag eigenlijk wel verwonderlijk heten, want in het totaalbeeld van

de verdedigingsoperaties tegen de Duitse aanvallers verdienden Nederlanders zowel als Belgen zeker wel een compliment voor de wijze waarop zij zich van hun taken hebben gekweten met de ten enenmale ontoereikende middelen waarmee zij door de achtereenvolgende regeringen waren uitgerust. Het schijnt evenwel dat de schaarse auteurs van Nederlandse en Belgische huize die zich met de krijgsgeschiedenis bezighouden weinig heil zien in het uitweiden over de militaire prestaties van hun landgenoten in die episode, wellicht omdat de onvermijdelijke capitulatie als anti-epos wordt ervaren. Het merkwaardige gevolg van deze terughoudendheid der historici uit eigen land is dat ook in het buurland maar nauwelijks iets is bekend geworden van wat er zich aan de an-

dere zijde van de grens heeft afgespeeld in een situatie die voor beide naties in wezen gelijk was: beide het slachtoffer van een onverhoedse aanval die de zo angstvallig gekoesterde neutraliteit tot een tragische vergissing stempelde. Dat gebrek aan kennis laat zich in de gegeven omstandigheden moeilijk wegwerken, in het bijzonder als niet alleen de landsmaar ook de taalgrens bijdraagt tot het beperkt houden van de bruikbare documentatie; dientengevolge weten slechts weinige van onze Belgische collega's meer over Nederlands wel en wee in de Meidagen van 1940 dan dat Rotterdam werd gebombardeerd, en kan men de Nederlander maar beter niet vragen naar wat er zich terzelfder tijd in België nog meer heeft afgespeeld dan de actie op Eben-Emaël.

In zijn boek nu schetst De Fabriekers — zelf oud-militair die in 1940 metterdaad bij de verdediging van zijn land was betrokken — dat er zich nog wel enkele andere interessante gevechtshandelingen hebben afgespeeld die de moeite van het vermelden waard zijn. Maar het is wel jammer dat zijn beschrijving van die acties, hoe boeiend ook, nauwelijks een niveau bereikt dat de serieuze bestudeerders van de militaire geschiedenis bevrediging kan schenken. De verslaglegging is op sommige punten te zeer erop gericht de jongere generatie te overtuigen van het grootse dat eens werd verricht door degenen die in 1940 in de Belgische krijgsmacht dienden. Daardoor heeft het geheel een ietwat bevooroordeeld karakter gekregen dat naar een apologie riekt, doch het faalt op andere punten waar het gewent zou zijn geweest meer details te verschaffen om de geïnteresseerde buitenstaanders in staat te stellen zich een gedegen oordeel te vormen over hetgeen zich in de onderwerpelijke periode precies heeft afgespeeld op de Belgische slagvelden. In het kort gezegd betekent dat eigenlijk dat dit boek kennelijk in hoofdzaak werd geschreven voor de binnenlandse markt. De waarde voor wie om welke reden dan ook belang stelt in de krijgsverrichtingen van de Belgische wapenbroeders, is dientengevolge slechts beperkt.

Die beperktheid wordt voor een gering deel opgeheven door de informatie over de ontwikkeling van de Belgische verdedigingsplannen in de loop der jaren, over het mobilisatiesysteem en over een reeks van te-

kortkomingen die al op voorhand moesten worden beschouwd als indicaties voor een onvermijdelijk ongunstige afloop van enig gewapend conflict. Ook kan de lezer aan het gebodene wel een redelijk inzicht overhouden in de opzet van de Belgische verdediging, het beloop van bepaalde linies en de parallellen tussen de Belgische en Nederlandse systematiek. Dat zelfde geldt voor de relatieve kortzichtigheid waar het erom ging de militair-strategische en -tactische consequenties te trekken uit Duitse voorbereidingen — zoals met name de remilitarisering van het Rijnland die immers de mogelijke uitgangspositie aanmerkelijk verder naar het westen deed verschuiven en mitsdien de „waarschuwingsstijd” drastisch bekortte — die in feite geen andere conclusie lieten dan dat de gekoesterde hoop op een veilige neutraliteit volslagen ijdel was. Maar met dergelijke gegevens onderscheidt het boek zich bepaald niet van andere publikaties over hetzelfde onderwerp: dat zulke achtergrondinformatie onontbeerlijk is, ligt wel voor de hand.

De hierboven gesignaleerde beperktheid wordt overigens níet gecompenseerd door de in de tekst verwerkte illustraties. Dat zijn niet, zoals men zou verwachten, authentieke foto's maar reproducties van tekeningen uit de privé-collectie van de auteur, voor wie zij ongetwijfeld een zekere gevoelswaarde zullen hebben; voor de buitenstaander evenwel dragen zij in het geheel niets bij tot enige bewijsvoering en zij vermogen geen enkel argument te ondersteunen. In zekere zin treft hetzelfde verwijt ook de bijgevoegde kaarten,

Halbritters wapenarsenaal, een leerzame rondgang door de geheime wapenkamers van de geschiedenis, door K. Halbritter, 156 blz., geïll. Uitg.: Het Spectrum, Utrecht, 1978. Prijs: f 19,90.

In een tijd waarin bewapeningsproblemen de mensheid meer dan ooit bezighouden en de ernst daarvan ongetwijfeld tot iedereen is doorgedrongen, mag het wel een verademing worden genoemd als een auteur erin slaagt desondanks een glimlach te doen verschijnen op het gezicht van hen die kennis nemen van hetgeen hij zoal over verschillende wapens weet te vertellen. De artist Halbritter

die weliswaar ten behoeve van de lezer handzaam gebundeld achterin het boek zijn gevoegd en door hun vouwbladvorm gemakkelijk zijn te raadplegen, maar die aan informatie nu juist ontberen wat men graag zou willen zien als men wil verifiëren wat de schrijver over bepaalde gebeurtenissen heeft te boek gesteld.

Met dat alles is de waarde van deze bijdrage tot de vakliteratuur toch wel geringer geworden dan wenselijk zou zijn: de Lage Landen hebben echt wel behoefte aan een gedegen inbreng waarin objectief wordt uiteengezet wat er precies is gebeurd en waarom de afloop daarvan eigenlijk al bij voorbaat vaststond. Het schrijven van een dergelijk boekwerk vergt echter méér dan persoonlijke betrokkenheid die tot een emotioneel-apologetische benadering kan (ver)leiden. Wil de jongere generatie uit de militaire geschiedenis kunnen leren wat zij in heden en toekomst moet trachten te vermijden, dan moet elke schijn van pathos, van chauvinisme, van zelfrechtvaardiging ook, worden vermeden en dan behoren uitsluitend de relevante feiten te worden gepresenteerd. Alsdan is het van geen enkel belang in welke taal het werk is geschreven. Maar als dat eisenpakket over het hoofd wordt gezien is het welhaast onvermijdelijk dat de lezer gaat pogen de schrijver te zien, door het geschrevene heen. En dat leidt ertoe dat de waarde van de geboden informatie veel lager wordt geschat dan stellig door de auteur zal zijn bedoeld. Daaraan nu gaat helaas ook dit boek mank; het blijft onder het niveau dat men toch graag had willen verwachten. W. WALTHUIS

is zulk een auteur, en in meer dan een geval blijft de reactie op zijn boek niet beperkt tot een lichte glimlach, maar is er zelfs alle reden voor een brede lach. Zijn wapenkundige geschiedschrijving, zich uitstrekkende van de Oud-Egyptische fortificaties tot de vliegmachines van de negentiende eeuw, getuigt van een zeer bijzondere kijk op dit dooernstige onderwerp: zijn wijze van relativeren is hoogst persoonlijk. Geen wonder dan ook dat hij er de voorkeur aan heeft gegeven af te zien van wetenschappelijke documentatie en uitvoerige bronvermelding. Terecht, want hetgeen Halbritter hier heeft te boek gesteld, is ontleend aan niets anders

dan aan zijn eigen humoristisch-creatieve instelling, verwerkt in een veelheid van illustraties die met een vaardige tekenstift op papier werden gezet. Die tekeningen vullen nagenoeg het gehele boek, de tekst — vertaald door F. W. L. Herckenrath — is eigenlijk niet veel meer dan bijzaak: de illustratie met de daarbij geplaatste titel geeft duidelijk aan wat de auteur door het hoofd heeft gespeeld: de blijde, of ballista, door hem getekend als een werptuig waarmee in de klassieke oudheid krijgslieden in de vijandelijke veste werden geworpen, de zware kurassiers die de reuzeschildpad als tank bezigen, sappeurs voor de aanleg van barokke siertuinen, en tal van andere inventieve opwallingen.

Het amusante boek van de onlangs overleden humoristische tekenaar Halbritter is een alleszins geslaagde toevoeging aan de zoveel serieuzere vak-

literatuur. Het heeft geen andere presentie dan het presenteren van een wat luchtiger kijk op een nogal geladen onderwerp. Als zodanig moet het dan ook worden beoordeeld. Dat oordeel valt gunstig uit, in het bijzonder omdat deze óntwapenende humor over de bewapeningsproblematiek mede zal kunnen leiden tot een zekere ontspanning. Voor de serieus geïnteresseerde is het juist daarom een aanbevelenswaardig boek, dat een plaats verdient te midden van de vakliteratuur waarin gewoonlijk de vrolijke noot ontbreekt: alleen al de gedachte dat men dan bij vergissing een stuk documentatie met een zo ontspannend karakter zou kunnen grijpen, is op zich zelf al aanlokkelijk. Om die reden — en eigenlijk uitsluitend daarom — zij deze opwekkende kijk op een benauwend onderwerp een ieder aanbevelen!

W. WALTHUIS

ken, waarin (nadat een aantal relevante gegevens is verstrekt) achtereenvolgens worden behandeld: de defensiepolitiek, de strategische en operationele situatie, de grondbeginselen van bevelvoering en tactiek, de territoriale organisatie, de organisatie van de krijgsmacht resp. delen daarvan, en de bewapening en transportmiddelen die in gebruik zijn. Bovendien is per land opgenomen een verwijzing naar meer specifieke literatuur waar bepaalde onderwerpen betreffende dat land grondiger worden behandeld dan in het korte bestek van deze uitgave mogelijk was.

Met deze opzet werd bereikt dat ook dit Taschenbuch weer is geworden tot een bijzonder waardevolle aanwinst voor de eigen vakbibliotheek van velen. Het is verbluffend hoeveel informatie de samenstellers hebben weten bijeen te brengen in een boek dat nauwelijks groter is dan een zakagenda; informatie die de lezer in staat stelt zich een zeer goed beeld te vormen van de uitgangspunten van het defensiebeleid der besproken staten en van de totaliteit der inspanningen die zij zich daartoe willen getroosten.

Zoals reeds opgemerkt, heeft dr. Wiener met deze nieuwe uitgave zijn drieluik voltooid. Op voortreffelijke wijze heeft hij zijn lezers doen inzien dat er in Europa buiten de beide blokken méér is dat de aandacht verdient. Die aandacht wordt in dit boekje gericht op de juiste aspecten; de weetgierigheid wordt niet slechts gestimuleerd maar bovendien bevredigd door de gepresenteerde informatie die wordt begeleid door tal van uitstekende illustraties. Al met al derhalve een aanbevelenswaardig zakboek.

W. WALTHUIS

Die Armeen der neutralen en blockfreien Staaten Europas, door F. Wiener, 352 blz., geïll. Uitg.: Bernard und Graefe Verlag, München, 1978. Prijs: DM 38,—.

Na oorspronkelijk te zijn uitgegeven als Truppendienst Taschenbuch verscheen nu bij Bernard und Graefe in de serie *Taschenbücher der Landstreitkräfte* het derde deel, waarin dr. Wiener in samenwerking met een groot aantal andere deskundigen de schijnwerpers richt op de Europese staten die niet behoren tot de NAVO of het WP. Daarmee voltooide hij het drieluik over de militaire blokken en de niet-gebonden staten, waarin reeds eerder uitkwamen: *Die Armeen der NATO-Staaten* en *Die Armeen der Warschau-Pakt Staaten*. Het onder-

havige derde deel is geheel herzien en aangevuld met de jongste gegevens; de noodzaak daartoe vloeide voort uit de vele veranderingen die zich hadden voltrokken sedert in 1972 de tweede druk het licht had gezien. Achtereenvolgens worden behandeld: Oostenrijk, Zwitserland, Joegoslavië, Albanië, Spanje, Ierland, Zweden en Finland. Om de organisatie en opbouw van het militaire apparaat in de juiste context te kunnen plaatsen hebben de schrijvers als algemene inleiding een samenvattende beschouwing van uitstekend gehalte gegeven over de essentie van wat enerzijds de neutrale en anderzijds de niet-gebonden staten tot hun opstelling beweegt. Die beknopte schets werpt daarna het gewenste heldere licht op de aan elke staat afzonderlijk gewijde hoofdstuk-

Maandelijks wordt de Militaire Spectator toegezonden aan alle leden van de Koninklijke Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap.

Ten einde de toezending aan thans nog actief dienende officieren van Land- en Luchtmacht, tevens lid van de Koninklijke Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap, ook na hun dienstverlating zeker te stellen, wordt belanghebbenden verzocht de secretaris van de Koninklijke Vereniging (Nassaulaan 6, Zoetermeer) in voorkomend geval ter zake in te lichten.